

3. Historische problemen van de auxilia Tungrorum.

3.1. Standplaats en mobiliteit.

Zowel uit de loopbaan van de officieren als uit de opeenvolgende standplaatsen van de onderscheiden eenheden blijkt dat in de organisatie van het Romeinse leger mobiliteit als een sleutelbegrip werd beschouwd. De Romeinse eenheden waren in feite beweeglijke, offensieve troepen die, altans tijdens het vroege Principaat, immer klaar stonden om zich naar eender welk front te begeven. Betreffende de mobiliteit van de ridderofficieren kunnen wij er ons toe beperken te verwijzen naar het prosopografisch onderzoek van H. Devijver die deze carrières niet enkel in hun chronologisch, maar ook in hun geografisch verloop schetst¹.

Een gelijkaardig onderzoek op het niveau van de militaire eenheden vond sedert C. Cichorius en met uitzondering van een aantal deelaspecten, niet plaats. Ondanks de enorme hoeveelheid bronnenmateriaal voor de auxilia in hun totaliteit, zijn er in feite toch te weinig data voor handen om de de mobiliteit en de standplaatsen volgorde van de afzonderlijke eenheden in hun chronologische volgorde nauwkeurig te behandelen. In feite blijken er onvoldoende bronnen ter beschikking van de onderzoeker te staan om deze problematiek ten gronde te behandelen. Bovendien kunnen talrijke inscripties onvoldoende accuraat gedateerd worden. Het gevolg hiervan is dat slechts weinig troepenverplaatsingen in hun juiste historische context kunnen geplaatst worden².

Bij talrijke hulptroepen stelde men inderdaad een grote beweeglijkheid vast. En hoewel de achterliggende motivering en de directe aanleiding vaak verborgen blijven, neemt H. Nesselhauf dienaangaande aan dat aan deze verplaatsingen in ieder geval een concrete militaire motivering ten grondslag lag en dat zij niet het gevolg waren van het principe dat regelmatige mutaties de troepen alert hielden³.

De auxilia Tungrorum kunnen als een prototype beschouwd worden voor de hulptroepen in het algemeen. In de volgende pagina's zullen wij trachten een structuur te vinden voor de verplaatsingen van deze eenheden. Wij zullen trachten de aanleiding, de motivering te achterhalen en het mechanisme dat eventueel hierachter schuilging. En hoewel de standplaatsen van de hulptroepen, dus ook van de Tungri, slechts fragmentair bekend zijn, kan men toch trachten enkele aspecten van het systeem te

¹Zie H. DEVIJVER, PME. Vgl. e.g. G. ALFÖLDY, Legionslegaten.

²Vgl. D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 189. Zie dienaangaande verder de status quaestionis.

³Zie H. NESSELHAUF, in JahrbRGZM, 7, 1960, p. 169: "Was aber auch immer die Verlegungen veranlasst haben mag, sicher ist, dass es jeweils spezielle, in besonderen Umständen begründete Anlässe waren und nicht etwa das Prinzip, die Truppen durch häufiger Ortswechsel frisch und beweglich zu halten".

doorgronden en op die wijze inzicht te verkrijgen in de strategische rol van de alae et cohortes Tungrorum.

De hiernavolgende tabellen, die in feite een synthese vormen van het voorgaande hoofdstuk, schenken reeds een eerste inzicht in de verschillende verplaatsingen van iedere eenheid, zowel binnen het Imperium Romanum als binnen de provincies afzonderlijk.

Ala I Tungrorum

provincie	castellum	datering	bronnen
Germania Inf.?	?	Iul.-Claud.	---
Britannia ?	?	ca. 70-85	---
Pannonia	Carnuntum	ca. 85-95	2.7.3.1.
Britannia	?	98	2.1.12.2.
	?	105	2.2.12.1.
	Burgh-by-Sands	122	2.7.2.1.
			2.2.1.1.
		124	2.2.11.1.
	Mumrills	140-158	2.2.10.1.

Ala I Tungrorum Frontoniana

Germania Inf.	Bonn	Iul.	2.3.5.1.
	Asberg	Claud.-Nero.	2.3.2.1.
Italië ?	?	69/70	---
Dalmatia	Gardun-Vojnic	70-73	2.11.1.1.
Pannonia Inf.	Obuda	73-80/85	2.8.2.4.
	Aquincum	80/85-102/106	2.8.2.2.
			e.v.
	Tétény-Campona	102/106-103/107	2.8.3.1.
	Intercisa	103/107-118	2.8.4.1.
			2.8.4.2.
Dacia	Versecz	118/133	2.9.3.1.
Dacia Porol.	Also Ilosva	133-245	2.9.1.1.
			e.v.

Ala I Asturum et Tungrorum

Germania Inf.?	?	?	---
Britannia	?	135	2.2.13.1.

Cohors I Tungrorum milliaria

Germania Inf.	?	Iul.-Claud.	---
Gallia Narb.	?	69	1.3.4.
Alpes Mar.	?	69	2.15.1.1.
Britannia	?	70	1.3.3.
	Vindolanda	90-122/140	2.2.4.2.
			e.v.
detachment	officium Ferocis (York ?)	90	2.2.4.3.
detachment	Coria (Corbridge)	90	2.2.4.3.
	Carrowburgh	129/138	2.2.7.1.
	Castlecary	138-140 (?)	2.2.14.1.

Housesteads	140-3de eeuw	2.2.5.1. e.v.
-------------	--------------	------------------

Cohors II Tungrorum milliaria equitata c.L.

Germania Inf.	?	Iul.-Claud.	---
Gallia Narb.	?	69	1.3.4.
Britannia	?	70-?	1.3.3.
	Cramond	?-157/158	2.2.9.1.
	Birrens	155/157-ca. 180	2.2.2.1. e.v.
	Castlesteads	ca. 180-3de e.	2.2.3.1. e.v.
detachment?	Old Church (?)	ca. 180-3de e.	---
Noricum (vex.)	?	128/138-ca. 140	2.6.2.1. 2.6.7.1.
Raetia (vex.)	Eining (?)	ca. 140-ca. 153	2.5.1.1.

Cohors III Tungrorum

Germania Inf.	?	69/70	1.3.7.
---------------	---	-------	--------

Cohors IV Tungrorum milliaria

Germania Inf.?	?	69/70	---
Noricum	Klagenfurt	29/70-b. 2de e.	2.6.1.1.
Raetia (vex.)	Theilenhofen (?)	121/125-138/140	2.5.2.1. 2.5.3.1. 2.5.4.1. 2.5.5.1.
Mauret. Ting.(vex.)	?	145/147-161	2.12.1.1. e.v.
	Aïn Schkour	161-3de e.	2.16.1.1. 2.12.2.2. 2.12.2.3.

Uit deze tabellen kan men reeds de volgende belangrijke tendensen afleiden. Vooreerst is de mobiliteit van de auxilia Tungrorum vrij groot geweest, zowel binnen één provincie als tussen de provincies onderling. Deze mobiliteit lijkt evenwel in de loop van de 2de eeuw af te nemen ten gunste van een consolidatie van de posities. Opvallend is in ieder geval dat men een drie-tal duidelijke fasen kan onderscheiden, nl. de eerste eeuw tot 69/70 of de Iulisch-Claudische periode, de Flavisch-Traianische periode en de 2de-3de eeuw.

3.1.1. De Iulisch-Claudische tijd.

Men dient de eerste lichtingen van de alae et cohortes Tungrorum globaal tijdens de Iulisch-Claudische dynastie te situeren. Mogelijk klimmen zij zoals de ala I Tungrorum Frontoniana op tot de regering van Augustus. Uit de tabellen blijkt in ieder geval dat deze hulpstroepen tijdens deze periode overwegend langs de Rijn grens gestationeerd werden. Dit betekent dat de auxilia Tungrorum vlak bij hun oorspronkelijk rekruteringsgebied gelegerd werden.

De ala I Tungrorum Frontoniana werd door verscheidene inscripties in Germania Inferior geattesteerd. Zij werd hier van Bonn naar Asberg overgeplaatst. De achtergrond van deze transfer is evenwel niet bekend. Vermoedelijk dient zij gezien te worden in de verdere uitbouw van de Rijnlimes¹.

Ook de cohortes I-II-III Tungrorum waren vermoedelijk in Germania Inferior gestationeerd. De cohortes I et II Tungrorum werden immers met het leger van Fabius Valens, opperbevelhebber van Germania Inferior, naar Gallia Narbonensis overgeplaatst. Men mag bijgevolg aannemen dat zij ondergedeeld waren in de Exercitus Germaniae Inferioris. De motivatie voor de transfer is hier duidelijk van militaire aard gezien de beide eenheden ingezet werden in de investituurstrijd tussen Otho en Vitellius².

De cohors III Tungrorum tenslotte was vermoedelijk die eenheid waarvan Tacitus vermeldde dat zij tijdens de Batavenopstand naar Civilis overliep. Hieruit mag men misschien voorzichtig afleiden dat ook deze cohors in Germania Inferior gekazerneerd was³.

Waar de overige auxilia Tungrorum tijdens de Iulisch-Claudische dynastie gestationeerd werden, is niet bekend. Het is evenwel niet ondenkbeeldig dat ook zij bij de Exercitus Germaniae Inferioris ingedeeld werden. Hiervan bezitten wij echter geen bewijzen. Hun standplaats is bijgevolg evenmin bekend. Tijdens de aanvangsfase van het Principaat lijkt de veronderstelling bevestigd dat de auxilia beschouwd mogen worden als echte hulpstroepen voor de legioenen. Enkele bekende eenheden waren gestationeerd in of nabij legioenskampen. In het kader van onze studie kan hier enkel de ala I Tungrorum Frontoniana vermeld worden die tijdens de regering van Tiberius-Caligula te Bonn gekazerneerd was⁴. Een deel van de auxilia van Germania Inferior waren in ieder geval in eigen castella gekazerneerd. Ook de ala I Tungrorum Frontoniana werd vermoedelijk telkens in een eigen castellum gelegerd. G. Alföldy neemt aan dat deze eenheid te Bonn eveneens een castellum auxiliae bezette en bijgevolg niet in het legioenskamp gelegerd waren⁵.

¹2.3.5.1.-2.3.2.1. Hier dient de inscriptie van Grimlinghausen bij Neuss (2.3.3.2.) aan toe gevoegd te worden. Deze heeft evenwel geen bewijskracht betreffende de stationering van de ala gezien het feit dat de overledene een afgezwaaid militair was.

²1.3.4. Vgl. D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 193-194.

³1.3.7.

⁴Zie e.g. ook de cohors I Thracum, ala Pomponiani, ala Longiniana, cohors III Lusitanorum, ala Picentiana, cohors VIII Breucorum. Zie dienaangaande G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 144.

⁵2.3.5.1.-2.3.2.1. Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 144: " Zu Beginn der Kaiserzeit wurde auch das Auxiliarkastell von Bonna gegründet. Hier standen vor der Mitte des 1. Jahrhunderts die ala Frontoniana, ...".

3.1.2. De Flavisch-Traiaanse tijd.

Een exacte lokalisatie van de hulptroepen tijdens de Flavisch-Traiaanse periode is, net zoals tijdens de voorgaande periode, een onmogelijke opgave. Doch ook hier kunnen weer enkele krachtlijnen uitgezet worden.

De Iulisch-Claudische dynastie werd afgesloten met de moord op keizer Nero en de daaropvolgende investituurstrijd waaruit keizer Vespasianus als overwinnaar kwam. In de schaduw van deze machtsstrijd ontwikkelde zich de Batavenopstand. Naast de auxilia Batavorum was hierin ook een cohors Tungrorum betrokken. Mogelijk gaat het hier om de cohors III Tungrorum¹.

Dergelijke eenheden, kort bij huis gelegerd, bleken naar aanleiding van deze gebeurtenissen binnen de Romeinse militaire structuur als een weinig betrouwbare schakel beschouwd te worden. Bijgevolg nam keizer Vespasianus bij de afwikkeling van de Batavenopstand de beslissing om de plaatselijke 'etnische' eenheden naar andere provincies te transfereren en ook de cohors III Tungrorum te ontbinden. Het is inderdaad opvallend dat vanaf 70 geen enkele ala of cohors Tungrorum nog in Germania Inferior wordt geattesteerd².

Principieel bleven de alae en cohortes hulptroepen van de legioenen. De tendens ontwikkelde zich evenwel dat ook de auxilia meer en meer zelfstandig optreden, ook tijdens militaire acties. Zij werden dus niet langer beschouwd als echte auxilia bij legioenen³.

Eén van de belangrijkste opdrachten van de auxilia wordt de uitbouw en de bewaking van de limes. Talrijke stempels op bakstenen, dakpannen en bouwopschriften getuigen van dit proces. Zij krijgen de militaire verantwoordelijkheid voor dat stuk van de grensverdediging waarvan hun garnizoenskamp het centrum uitmaakte⁴.

Rekening houdend met deze data zullen wij trachten de transfers van de alae en cohortes Tungrorum te volgen en te verklaren. De

¹Zie TAC., Hist., IV, 16, 3-4 (= 1.3.7.).

²Vgl. M. BANG, Germanen, p. 30-31 & 43; A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 68; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 368; H. NESSELHAUF, in JahrbRGZM, 7, 1960, p. 158-159; B. DOBSON & J.C. MANN, in Britannia, 4, 1973, p. 194; L. KEPPIE, Roman Army, p. 185; D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 195. Zie daartegenover evenwel de problematiek van de lokale rekrutering: bv. K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 43 e.v. Deze auteur wijst (p. 60) in verband met deze problematiek echter op een gelijkaardig fenomeen bij de Britten en de Daciërs: "Die Britten wurden ebenso wie die Dakier ja grundsätzlich als unzuverlässig in andere Gebiete verschickt".

³Vgl. H. NESSELHAUF, in JahrbRGZM, 7, 1960, p. 153; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 158.

⁴Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 158.

auxilia Tungrorum werden tijdens de Flavisch-Traianische periode naar de volgende provincies overgeplaatst:

Eenheid	Brit.	Nor.	Pann.	Dalm.
a.Tungr.	ca.70-85	-	-	-
	-	-	ca.85-95	-
	105-158	-	-	-
a.Front.	-	-	-	70-73
	-	-	73-118?	-
a.Ast.& Tungr.	135	-	-	-
c.I Tungr.	70-118	-	-	-
c.II Tungr.	70-118	-	-	-
c.III Tungr.	-	-	-	-
c.IV Tungr.	-	70-b.2e.	-	-

Uit de tabel komt het opvallende feit naar voor dat verscheidene auxilia Tungrorum ca. 70 naar Britannia overgeplaatst werden: de ala Tungrorum, de cohortes I et II Tungrorum en mogelijk ook de ala I Asturum et Tungrorum die evenwel slechts in 135 voor de eerste maal geattesteerd wordt. De ala I Tungrorum Frontoniana werd overgeplaatst naar Dalmatia. De cohors IV Tungrorum verhuisde naar Noricum. De aanwezigheid van de auxilia Tungrorum in hun nieuwe provincies lijkt op het eerste gezicht een vrij immobiel karakter gehad te hebben. Enkel de ala Tungrorum en de ala I Tungrorum Frontoniana werden gedurende deze periode één of meerdere keren van de ene naar de andere provincie getransfereerd. De overige eenheden bleven gedurende deze volledige tijdspanne in hun eerste provincie gestationeerd.

De mobiliteit van de auxilia Tungrorum komt echter veel sterker tot uiting wanneer men de standplaatsen en de transfers binnen één provincie, voor zover zij bekend zijn, onderzoekt. Hieruit blijkt dat de ala I Tungrorum Frontoniana tijdens de onderzochte periode in de provincie Pannonia in vier verschillende kampen gekazerneerd werd: Obuda, Aquincum, Tétény-Campona en Intercisa. Tijdens dezelfde periode werd de cohors I Tungrorum in Britannia gelegerd in minstens drie kampen: Vindolanda, Corbridge en een onbekend kamp bij de aankomst van de eenheid in Britannia. In dit overzicht werd geen rekening gehouden met het detachement van 46 militairen dat aan het officium Ferocis toegevoegd werd en een mogelijke korte onderbreking van haar verblijf te Vindolanda ca. 90-105. Betreffende de cohors II Tungrorum mag men misschien uitgaan van minimaal twee standplaatsen. Dit kan eventueel verondersteld worden op grond van de evolutie van deze eenheid van een ala quingenaria tot een ala milliaria equitata. Dit proces kan mogelijk op het einde van de eerste of in het begin van de tweede eeuw gedateerd worden. Welke castella hiervoor in aanmerking kwamen, is evenwel niet geattesteerd¹.

¹Betreffende de ala I Tungrorum Frontoniana, zie 2.8.2.4.-2.8.2.2.-2.8.2.3.-2.8.3.1.-2.8.4.1.-2.8.4.2. Betreffende de cohors I Tungrorum, zie 2.2.4.2. e.v. Voor de synthese van deze gegevens met literatuur verwijzen wij naar hoofdstuk twee onder de desbetreffende eenheden.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk de mobiliteit van de Romeinse auxilia. Voor iedere troepenverplaatsing moet er evenwel een motivering, een reden of een militaire noodzaak bestaan hebben.

Wij vermeldden reeds dat een eerste motivering van keizer Vespasianus voor de verplaatsing van de auxilia Tungrorum in 70 van Germania Inferior naar andere provincies van het Imperium Romanum een oorzaak vond in de gebeurtenissen tijdens de Batavenrevolte. De lokale, nationale eenheden werden te zeer als onbetrouwbaar ervaren opdat zij nog kort bij huis in Germania Inferior gestationeerd zouden blijven¹.

Daarnaast kan men evenwel ook een zuiver militaire noodzaak vermoeden. Voor de ala I Tungrorum Frontoniana, die naar Pannonia Inferior werd gemuteerd, kan de motivering duidelijk gepreciseerd worden. In het kader van de uitbouw van de Donaulimes heeft de eenheid immers zeker meegeholpen aan de constructie van militaire kampen, hetgeen geattesteerd wordt door het bouwopschrift van Obuda uit 73². Bovendien vonden ca. 88, 92 en 107 zware gevechten plaats met de Jazygi. Men kan geen grafmonumenten met deze moeilijkheden in verband brengen. Niettemin dient men met dit gegeven terdege rekening te houden³. Een baksteen met stempel van de ala I Tungrorum Frontoniana die te Carnuntum (Pannonia Superior) gevonden werd en tussen 80-90 kan gedateerd worden, lijkt de bouwactiviteiten van de eenheid in de naburige provincie te bevestigen. M.M. Roxan vestigde er de aandacht op dat het surplus aan dergelijke bouwmaterialen inderdaad vaak over vrij grote afstanden naar andere bouwwerven vervoerd werden⁴.

Vermoedelijk werd ook Campona geheel of ten dele door deze eenheid gebouwd. De aankomst van de ala hier dient gedateerd te worden omstreeks 106. Archeologisch onderzoek wees ondertussen uit dat dit samenvalt met de vroegste periode van het kamp⁵. Tijdens de regeringen van Domitianus (81-96) en Traianus (98-117) werd de uitbouw van de limes in Pannonia in ieder geval voltooid. Hier werd een enorm militair potentieel samengebracht met als doel de verovering van Dacia. De Romeinen ondervonden immers voortdurend moeilijkheden met de Donauvolkeren: Daciërs, Chatten, Sarmaten, enz. Het monument der gesneuvelden te Adam-Klissi

¹Vgl. G. ALFÖLDY, Mavors, p. 274.

²Zie 2.8.2.4. Vgl. K. PÓCSY, in Aquincum, p. 24 & 76 e.v.; G. ALFÖLDY, Mavors, p. 274.

³J. SZILAGYI, "Barbareneinfälle" und innere Kämpfe im Raum von Aquincum, in Tanulmányok Budapest Múltjából, 11, 1956, p. 25.

⁴2.7.3.4. Betreffende de interpretatie van dergelijke stempels, zie 2.2.15.1., vooral M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 97.

⁵Zie 2.8.3.1. Betreffende de bouw van het kamp, zie F. FÜLEP, in ActArchHung, 4, 1954, p. 180, n. 319; T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 54; J. SZILAGYI, Erforschung der Limes-Strecke im Bereich von Aquincum, in Limes-Studien 1957, 1959, p. 167; F. FÜLEP, in Roman Pannonia, p. 39-40.

verwijst trouwens naar de Dacische oorlogen van Traianus. Deze concentratie van troepeneenheden wijst er bovendien op dat het militaire zwaartepunt van het Imperium Romanum langs de Rijn-Donaulimes zich niet langer uitsluitend in de beide Germaniae situeerde, maar zeker sedert de regering van Traianus ook ten dele naar de Donauprovincies verplaatst was¹.

Ook de mutatie in 70 van de cohors I et II Tungrorum naar Britannia, samen met Petillius Cerialis, kende zeker een zuiver militaire motivering. De beide eenheden waren immers niet in de Batavenrevolte betrokken geweest, vermits zij op het ogenblik van deze opstand onder leiding van Fabius Valens in Gallia Narbonensis opereerden. Inderdaad, Petillius Cerialis viel de Brigantes aan en hij opereerde tijdens een aantal veldslagen over het hele grondgebied van de stam. En ook zijn opvolgers, Iulius Frontinus (73/4-77/8) en Iulius Agricola lanceerden offensieve acties tegen respectievelijk de Silures en de Ordovices. In 83 maakten de cohortes Tungrorum zeker deel uit van het leger van Agricola en zij onderscheidden zich in de slag op de mons Graupius. Hun overtocht stond duidelijk in functie van de offensieve politiek die de Romeinen op dat ogenblik in Britannia voerden, maar was ook een antwoord op de weerstand die de zij vanwege de inlandse stammen ondervonden².

Bijzonder interessant voor het onderzoek van de problematiek van standplaatsen en mobiliteit is het recent gepubliceerde Vindolanda-tablet nr. 841. Het biedt een interimrapport betreffende de getalsterkte van de cohors I Tungrorum die onder bevel stond van Iulius Verecundus. De besluiten die men uit dit document kan trekken zijn toch wel opmerkelijk. Van de cohors, die op dat ogenblik 752 manschappen telde, waren nog nauwelijks 296 militairen te Vindolanda aanwezig. Liefst 456 militairen waren op zending. 46 onder hen waren als singulares legati toegevoegd aan het officium Ferocis, mogelijk de legatus legionis Iulius Ferox. Liefst 337 militairen waren gekazerneerd te Coria (Corbridge) en dit onder leiding van slechts twee centuriones. Tenslotte waren nog enkele kleine groepjes militairen elders met zending w.o. te Londen³.

Dit tablet schenkt in feite een heel nieuw en indringend zicht op het functioneren van een cohors 'milliaria'. Een dergelijke eenheid was beslist geen statisch gegeven. Integendeel, uit dit document blijkt veeleer een buitengewone dynamiek die ook een

¹Vgl. A. MÓCSY, Pannonia, kol. 550 e.v.; H. NESSELHAUF, in JahrbRGZM, 7, 1960, p. 168; J. FITZ, in Roman Pannonia, p. 126-127; K. PÓCSY, in Aquincum, p. 24 e.v. Betreffende het monument van Adam-Klissi en de rol van de Tungri, zie 2.10.2.1.

²Zie TAC., Agricola, 17-18 en 1.3.3. Vgl. I.A. RICHMOND, Roman Britain, p. 34 e.v.; M. TODD, Roman Britain, p. 98 e.v.; S. FRERE, Britannia, p. 81 e.v.; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Roman Military Deployment in North England, in Britannia, 16, 1985, p. 2.

³Zie 2.2.4.3. met literatuur.

nieuw licht werpt op de stationering van de eenheid te Carrawburgh en te Castlecary. Het tablet toont immers aan dat een ala of een cohors niet in zijn totaliteit in één castellum dient gelegerd te zijn. Zendingen, zelfs van substantiële delen van de eenheid, lijken eerder regel dan wel uitzondering. Dit laatste wordt bovendien bevestigd door het bestaan van de vexillationes. Het document maakt daarmee duidelijk dat de standplaatsen en de mobiliteit van andere eenheden eveneens opnieuw dient geëvalueerd te worden¹.

3.1.3. De 2de-3de eeuw.

Men zou verwachten dat tijdens de pax Romana de toestand aan de rijksgrenzen zich zou stabiliseren en dat dit zich zou vertalen in een afname van de mobiliteit van de troepen. Dit blijkt in de loop van de 2de eeuw inderdaad het geval te zijn voor bv. de exercitus van Germania Superior en het weerspiegelt in feite de rust aan deze frontlinie. Met de eerste invallen van de Germaanse benden rond het midden van de 3de eeuw kwam aan deze rust evenwel een einde².

Ook de auxilia Tungrorum blijken inderdaad nog zelden van de ene provincie naar de andere overgeplaatst te worden. Deze vaststelling blijkt in ieder geval uit de volgende tabel.

Eenheid	Brit.	Nor.	Raet.	Dac.	Maur.
a.I Tungr.	ca.105-158	-	-	-	-
a.Front.	-	-	-	118/133-245	-
a.I Ast.Tungr.	135	-	-	-	-
c.I Tungr.	129-3e.	-	-	-	-
c.II Tungr.	157/158-3e.	-	-	-	-
vex.	-	128/138-140	-	-	-
vex.	-	-	140-153	-	-
c.III Tungr.	-	-	-	-	-
c.IV Tungr.	-	-	-	-	161-3 e.
vex.	-	-	121/125-138/140	-	-
vex.	-	-	-	-	145/147-161

Doch binnen verscheidene provincies blijven de troepenverplaatsingen, vooral in de loop van de 1ste helft van de 2de eeuw, nog vrij veelvuldig. De ala I Tungrorum werd in deze periode in twee kampen geattesteerd: Burgh-by-Sands en Mumrills. De ala I Tungrorum Frontoniana vinden wij ook op twee plaatsen terug: Versecz en vanaf ten laatste 133 in Also-Ilosva. De cohors I Tungrorum was in maar liefst vier kampen gelegerd: Vindolanda, Carrawburgh, Castlecary en tenslotte vanaf ca. 140 Housesteads. Ook de cohors II Tungrorum was in Britannia in minstens drie, mogelijk zelfs vijf kampen gestationeerd: Cramond, Birrens en

¹Betreffende Carrawburgh en Castlecary, zie supra p. 58 e.v. Vgl. in het bijzonder voor het begin van de 3de eeuw D.J. BREEZE, in *Britannia*, 5, 1974, p. 145.

²Vgl. H. NESSELHAUF, in *JahrbRGZM*, 7, 1960, p. 168-170.

vanaf ca. 180 tot in de 3de eeuw Castlesteads en eventueel Old Church. Het mogelijke vijfde kamp blijft onbekend. Bovendien zond deze eenheid nog een vexillatio naar Noricum en Raetia waar zij misschien in het castellum van Eining gestationeerd was. Voor de cohors IV Tungrorum is de situatie minder duidelijk. Zeker is dat de eenheid een vexillatio zond naar Raetia en Mauretania Tingitana. De legerkampen waar zij lagen, zijn niet bekend. Na 161 was de eenheid opnieuw op volle getalsterkte in Mauretania Tingitana gestationeerd. Hier was zij mogelijk in twee kampen gekazerneerd: misschien Banasa en vanaf 222-235 zeker Aïn Schkour (bij Volubilis).

Uit dit overzicht blijkt dat ook tijdens de 2de eeuw er een duidelijke dynamiek in de troepenverplaatsingen kan waargenomen worden. Wanneer wij dit fenomeen verder onderzoeken, dan mag men stellen dat achter deze mutaties waarschijnlijk telkens een militaire motivatie schuilgaat. Deze motivatie blijkt in ieder geval duidelijk uit de transfers van de Britse eenheden die zich voortdurend verplaatsten tussen het vallum Hadriani en het vallum Pii.

Eenheid	Vallum Hadriani	Vallum Pii
a.I Tungr.	Burgh-by-Sands 122 ---	--- Mumrills 140-158
c.I Tungr.	Vindolanda 90-ca.140 Carrowburgh 129/138 ---	--- --- Castlecary 138-140?
c.II Tungr.	Housesteads 140-3e. onbekend castellum ---	--- --- Cramond 157/158
	Birrens 155/157-ca.180 Castlesteads ca. 180-3e. Old Church ca. 180-3e.	--- --- ---

Een determinerende rol in de troepenverplaatsingen tussen het vallum Hadriani en het vallum Pii speelden de moeilijkheden die de Romeinen kenden met de Britse stammen w.o. vooral de Brigantes. De beslissing van Antoninus Pius bv. om de grensverdediging van Hadrianus op te geven ten voordele van een nieuwe wal tussen Forth en Clyde dient gezien te worden tegen de achtergrond van de voortdurende problemen in het noorden van Britannia. De uitvoering van deze opdracht werd toevertrouwd aan Lollius Urbicus. Maar ook de problemen aan het Rijnfront, die een transfer van troepen tussen Britannia en de Rijnlimes noodzakelijk maakten, blijken van belang geweest te zijn in deze context¹.

¹Vgl. M.C. JARRET & J.C. MANN, in *BJ*, 170, 1970, p. 187 e.v.; R.W. DAVIES, in *PSAS*, 180, 1969-1970, p. 169; D.J. BREEZE & B. DOBSON, in *Britannia*, 16, 1985, p. 10 e.v.; M.P. SPEIDEL, in *Britannia*, 17, 1987, p. 233. Kritische opmerkingen dienaangaande werden evenwel geformuleerd door D.J. BREEZE, in *Roman Frontier Studies* 1989, 1991, p. 41.

Ook de verplaatsingen van de cohors IV Tungrorum gebeurden hoogst waarschijnlijk naar aanleiding van plaatselijke opstanden, nu in Mauretania Tingitana. De overplaatsing van de vexillatio cohortis IV Tungrorum van Raetia naar deze laatste provincie dient gesitueerd te worden in het kader van de militaire versterkingen die in 145/147 gebeurden op verzoek van T. Varius Clemens¹. En wanneer de eenheid op een onbekend tijdstip na 161 in deze provincie opnieuw op volle getalsterkte gebracht wordt, dan suggereert dit volgens M.M. Roxan opnieuw de noodzaak tot het treffen van maatregelen in functie van mogelijke opstanden van inlandse stammen².

Tenslotte had de mutatie van de ala I Tungrorum Frontoniana van Versecz naar Also-Ilosva duidelijk te maken met de uitbouw van de limes in het noorden van Dacia Porolissensis die aanving met Traianus en door Hadrianus werd verder gezet.

Tijdens het 2de kwart van de 2de eeuw zonden de cohortes II et IV Tungrorum ook vexillationes uit. Een vexillatio van de cohors II Tungrorum werd vanuit Britannia naar Noricum gezonden (128/138-ca.140)³. Het is echter niet duidelijk of hier een verband dient gezocht te worden met het feit dat de cohors IV Tungrorum vermoedelijk vanuit Noricum een vexillatio naar Raetia zond (121/125-138/140)⁴. Mogelijk dient deze mutatie naar Raetia gezien te worden in het kader van de militaire hervormingen van Hadrianus. In ieder geval maakte de keizer in 121 een reis door Germania Superior en Raetia, de provincies waarvoor deze militaire reorganisatie van groot belang was, en waarbij hij bijzondere aandacht zou gehad hebben voor de uitbouw van de limes⁵. Opmerkelijk in dit kader is ondertussen wel dat de vexillatio cohortis IV Tungrorum in Raetia afgelost werd door de vexillatio cohortis II Tungrorum die vanuit Noricum overgeplaatst werd (ca. 140-ca. 153)⁶. De vexillatio cohortis IV Tungrorum werd zelf getransfereerd naar Mauretania Tingitana (145/147-161). Uiteindelijk werd de cohors IV Tungrorum ten laatste in 161 terug

¹Vgl. R. SAXER, Untersuchungen, p. 31; M.M. ROXAN, in Latomus, 32, 1973, p. 840, ook n. 20; M. LENOIR, in BAM, 15, 1983-1984, p. 222.

²Zie M.M. ROXAN, in Latomus, 32, 1973, p. 841.

³2.6.2.1.-2.6.7.1. De visie van D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 204: "This could mean that II Tungrorum was transferred in its entirety and divided between Noricum and Raetia, which would at least explain its absence from British diplomas"; kan in het licht van het voorhanden bronnenmateriaal niet weerhouden worden. Zie verder supra p. 163 e.v.

⁴2.5.2.1.-2.5.4.1.-2.5.5.1.-2.5.3.1. Zie verder supra p. 173-174.

⁵CASSIUS DIO, LXIX, 9, 1-4. Zie dienaangaande H.-J. KELLNER, in BVbl, 36, 1971, p. 209 e.v. met kritische bemerkingen.

⁶2.5.1.1. Zie verder supra p. 174.

tot zijn volle getalsterkte teruggebracht¹.

De motivering voor de mutaties van deze vexillationes is niet steeds duidelijk. Men veronderstelde dat de cohortes Tungrorum, net zoals de Batavi, bijzondere vaardigheden bezaten op het vlak van amfibieoperaties w.o. het oversteken van rivieren en moerassen. Mogelijk dienen de verschillende verplaatsingen dan ook in dit licht bekeken te worden. Een echte aanwijzing hiervoor bezitten wij evenwel niet².

Vanaf de 2de helft van de 2de eeuw merkt men echter een langzame consolidatie van de ingenomen posities aan de rijksgrenzen, en dit zeker voor wat betreft de auxilia Tungrorum³. In Britannia wordt de ala I Tungrorum voor de laatste maal vermeld aan het vallum Pii (140-158) Hierna wordt deze eenheid niet meer geattesteerd. Vermoedelijk werd zij na het verlaten van het vallum Pii gekazerneerd langs het vallum Hadriani⁴. De cohors I Tungrorum werd sedert ca. 140 gekazerneerd te Housesteads en werd hier nog geattesteerd in de 3de eeuw door de Notitia Dignitatum⁵. De cohors II Tungrorum werd sedert ca. 180 gestationeerd in het castellum van Castelsteads en mogelijk ook te Old Church. De eenheid verbleef ook hier tot in de 3de eeuw. Opmerkelijk is evenwel in dit geval dat de cohors in de loop van de 3de eeuw permanent verdeeld lijkt te zijn in twee afdelingen⁶.

In Dacia Porolissensis werd de ala I Tungrorum Frontoniana sedert ten laatste 133 gelegerd in het castellum van Also-Ilosva waar zij geattesteerd werd tot 235. De reorganisatie van Dacia door Marcus Aurelius heeft geen invloed gehad op de standplaats van deze eenheid. Vermoedelijk werd dit kamp verlaten en vernietigd bij de invallen van de Karpen in 245⁷.

¹2.12.3.1.-2.12.1.1.-2.12.2.1. Zie verder supra p. 175.

²Vgl. E. BIRLEY, Alae, p. 61; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96; K. DIETZ, in BVbl, 53, 1988, p. 145-146; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 282. Zie verder supra p. 167-168.

³Vgl. J.C. MANN, in ANRW, II, 1, 1974, p. 517: "Units became less mobile. Where as in the first and second centuries it had been a matter of no great difficulty to form mobile striking forces for particular campaigns by grouping together whole units, both legionary and auxiliary, increasingly such drastic movements caused disruption in what were becoming more and more settled communities".

⁴2.2.10.1.

⁵Zie 2.2.5.1. e.v. en 1.9.

⁶Zie 2.2.3.1. e.v. Vgl. R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 108.

⁷Zie 2.9.1.1. e.v. Betreffende de reorganisatie van Dacia, zie C.C. PETOLESCU, Die Reorganisation Dakiens unter Marcus Aurelius, in Germania, 65, 1987, p. 123 e.v.

In Mauretania Tingitana tenslotte was de cohors IV Tungrorum gekazerneerd in het kamp van Aïn Schkour. Hoe lang deze eenheid hier reeds gestationeerd was, is evenwel niet bekend¹.

Van de ala I Asturum et Tungrorum zijn voor deze periode geen gegevens bekend. Uit het overzicht blijkt in ieder geval wel duidelijk dat de dynamiek in de mobiliteit van de auxilia Tungrorum in de loop van de 2de helft van de 2de eeuw sterk verminderd was. Dit lijkt aan te geven dat het systeem van de grensverdediging van een dynamisch naar een statisch gegeven geëvolueerd was. De eenheden krijgen de opdracht de militaire veiligheid van een welbepaalde sector van de limes te verzekeren. Deze evolutie ligt aan de basis van het ontstaan van de zogenaamde 'Militärbezirke'.

¹Zie 2.12.2.3. met literatuur.

3.2. Rekrutering en samenstelling.

Sedert de Iulisch-Claudische dynastie werden in de civitates van Gallia Belgica, Germania Inferior en Superior talrijke hulptroepen opgericht die een belangrijke rol zouden spelen in de geschiedenis van de Romeinse limes. De meeste van deze auxilia kan men rangschikken onder de zogenaamde 'etnische' eenheden. Hiertoe hoorden uiteraard ook de alae en cohortes Tungrorum. De precieze datum van de eerste lichte van deze troepen kan evenwel niet achterhaald worden. Het ontstaan van de auxilia Tungrorum mag in globa in de pre-Flavische periode gedateerd worden.

Dit hoofdstuk zal evenwel geen aandacht schenken aan de oprichting van deze etnische eenheden en hun rekrutering tijdens die vroegste periode. Men mag er trouwens vanuit gaan dat haar militairen bij aanvang gelicht werden in de civitates waarvan zij de naam droegen¹. Het is bovendien niet mogelijk na te gaan of zij ontstonden ten gevolge van een Romeinse dilectus of conscriptie. B. Dobson en J.C. Mann suggereerden dat de etnische eenheden opgericht en op getalsterkte gehouden werden via een overeenkomst met de betrokken stammen. De eenheden met een 'provinciale' naam daarentegen werden volgens deze auteurs gelicht op grond van een dilectus. Voor de ala I Tungrorum Frontoniana mag men, indien men de redenering van B. Dobson en J.C. Mann volgt, bijgevolg naar alle waarschijnlijkheid aannemen dat dit niet het geval was². Wel zullen wij trachten het patroon van de rekrutering van individuele militairen voor de alae en cohortes Tungrorum nader te beschouwen. De problematiek hiervan is drievoudig. Vooreerst is het bronnenmateriaal voor de auxilia Tungrorum relatief beperkt. De diplomata militaria zijn weinig talrijk. De overige inscripties, voornamelijk op de grafmonumenten, zijn talrijker. Maar het blijkt vaak moeilijk om hieruit een exacte datering af te leiden. Vervolgens is de verspreiding van de opschriften vrij onevenwichtig, hetgeen samenhangt met de problematiek van de standplaatsen. Tenslotte is de herkomstbepaling van de militairen op het ogenblik dat deze niet expliciet vermeld werd, enkel afleidbaar uit de naamgeving. Een sluitend en nauwkeurig

¹Betreft de oprichting van nieuwe nationale auxilia en de rekrutering van militairen in de pre-Flavische periode, zie K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 21 e.v. Vgl. verder M. BANG, Germanen, p. 12; H.U. NUBER, Zur Entstehung der Raeterkohorten, in Studien zu den Militärgrenzen Roms, 1967, p. 90 e.v.; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 81 e.v. Betreffende het ontstaan van de alae en cohortes Tungrorum, zie onder 2.1.

²Zie B. DOBSON & J.C. MANN, in Britannia, 4, 1973, p. 193: "It has been suggested that such (tribal) units were raised and kept up to strength by agreement with the tribe concerned, in contrast with the units with 'provincial' names, which were raised by the dilectus, a forced levy operated by Roman officials". Vgl. dienaangaande verder H.U. NUBER, in Studien zu den Militärgrenzen Roms, 1967, p. 90; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 88.

criterium is dit evenwel niet¹.

Samen met de problematiek van de rekrutering wordt ook vaak het probleem van de ouderdom van de militairen bij de indiensttreding gesteld. Hiervoor zijn voor ons onderzoek in de bronnen te weinig gegevens voorhanden. Dit geldt in feite trouwens ook voor de familiale relaties die de militairen aangingen. Het bronnenmateriaal is globaal van die aard dat de bestaande inzichten enkel kunnen bevestigd worden².

3.2.1. De Iulisch-Claudische tijd.

De Tungri blijken vrij goede soldaten geweest te zijn. Wij beschikken dienaangaande niet enkel over de lovende getuigenis van Tacitus die hun expliciet bijzondere militaire kwaliteiten toebedeelt. Deze stam heeft bovendien haar naam gegeven aan zeven eenheden. De eerste lichtingen vonden mogelijk reeds plaats ten tijde van Augustus en zeker vanaf Tiberius. Daarnaast vindt men verscheidene militairen van deze stam terug in de andere nationale eenheden³.

De rekruteringspolitiek voor deze eenheden kan gedeeltelijk afgeleid worden uit de volgende tabel. Hierbij dient opgemerkt te worden dat in het onderzoek ook de Tungri in de andere etnische eenheden betrokken worden.

Volgnr.	lokatie	herkomst	rang	rekr.	dat.
ala I Tungrorum Frontoniana					
2.3.2.1.	Asberg	Tribocus	eques	Tib.	pre-Flav.
2.3.3.2.	Neuss	Gal. Belg.	decurio	Tib.	1 ^o h.1 ^o e.
2.3.5.1.	Bonn	Germaans ?	eques	---	70/71
2.8.2.3.	Aquincum	Batavus	eques	---	80/85
2.8.3.1.	Campona	Germaans	decurio	a. 70	eerde 1 ^o e.
2.11.1.1.	Tilurium	Nemes	eques	Nero	70/80
ala I Tungrorum					
2.7.3.1.	Carnuntum	Frisiaus ?	eques	Nero ?	85/92
cohors I Tungrorum					
2.15.1.1.	Vence	---	miles	pre-Flav.	69/70

¹Betreffende deze problematiek, vgl. K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 17 e.v.; H.T. ROWELL, in JRS, 43, 1953, p. 175; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 109.

²Zo bv. G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 262 e.v.

³Zie TAC., Agricola, XXXVI, 1 (= 1.3.3.) & Historiae, II, 15 (= 1.3.4.). Betreffende de Germanen in het algemeen, zie bv. TAC., Historiae, II, 32: "genus militum apud hostes atrocissimum".; Historiae, IV, 16: "Germani laeta bello gens".; Historiae, IV, 64: "viri ad arma nati".; SENECA, Dial., III, 11, 3: "Germanus quid est animosius? Quid ad incursum acrius? Quid armorum cupidius? Quibus innascuntur innutriunturque, quorum unica illis cura est in alia neglegentibus?" Vgl. H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 60; H.T. ROWELL, in JRS, 43, 1953, p. 176. Betreffende de eerste lichtingen, zie onder 2.1.

ala I Hispanorum				
2.8.2.1. Aquincum	Tunger	eques	Tib.	2 ^o h.1 ^o e.
2.10.3.1. Guljanci	Tunger	veteranus	41/42	Flav.
cohors I Asturum				
2.4.1.1. Zahlbach	Tunger	eques	Claud.- Nero	Flav.

Voor deze vroege periode worden van de auxilia Tungrorum enkel de ala I Tungrorum, de ala I Tungrorum Frontoniana en de cohors I Tungrorum in de opschriften geattesteerd. Hieraan dienen de ala I Hispanorum en de cohors I Asturum, die Tungri in hun rangen telden, aan toegevoegd te worden. Uit de beschikbare gegevens kunnen toch wel enkele markante besluiten getrokken worden.

Deze eenheden werden op de eerste plaats vermoedelijk niet allen op hetzelfde ogenblik opgericht. Een duidelijke aanwijzing hiervoor vindt men in het feit dat er twee maal een ala I Tungrorum geattesteerd wordt, nl. de ala I Tungrorum en de ala I Tungrorum Frontoniana. Bovendien is er in 135 nog sprake van een ala I Asturum et Tungrorum.

Met uitzondering van de onbekende infanterist van de cohors I Tungrorum gaat het in al de gevallen om cavaleristen. Bovendien zijn de Tungri die geattesteerd werden, telkens ingelijfd in een vreemde eenheid. Het beschikbare bronnenmateriaal biedt geen enkele Tunger in een ala of cohors Tungrorum. Dit lijkt erop te wijzen dat men enkel zijn origo vermeldde indien men zich wenste te onderscheiden van de eenheid waarin men zijn dienst deed. Een meer uitgebreid onderzoek brengt evenwel aan het licht dat talrijke militairen, hoewel zij afkomstig zijn van de regio waar hun eenheid ontstond, toch de eigen origo expliciet vermelden¹. Het is bovendien opvallend dat hier overwegend militairen van alae geattesteerd worden, en dit ondanks het feit dat het bestaan van de reguliere cohortes Tungrorum in de pre-Flavische periode zeker geattesteerd wordt. Er bestaat bijgevolg geen twijfel dat ook deze cohortes Tungrorum tijdens de Iulisch-Claudische dynastie gecreëerd werden. Het feit dat deze eenheden niet in de inscripties voorkomen, dit in tegenstelling tot de alae, dient volgens K. Kraft verklaard te worden door een andere organisatievorm van deze eenheden. In ieder geval lijkt hier een verschil in romanisatiegraad te bestaan².

¹Vgl. K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 44 e.v.; H.G. KOLBE, in BJ, 161, 1961, p. 102-103. Zie verder in detail 3.4.1.1. Analyse van de herkomstgegevens.

²Het bestaan van de cohortes Tungrorum in de pre-Flavische periode kan afgeleid worden uit verscheidene passages uit Tacitus' *Historiae* (zie 1.3.4. e.v.) en een inscriptie uit Vence (= 2.15.1.1.). Vgl. K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 37 e.v.: "Man kann es schwerlich allein dem Zufall der Überlieferung zuschreiben, dass nur von Kohortensoldaten, die aus fremden Gegenden stammten, und nicht von solchen aus Gallien und vom Rhein dort Grabmäler und Weihesteine errichtet worden wären. Dies um so weniger, als, wie schon erwähnt, auf der anderen Seite eine ausserordentlich hohe Zahl von

Bijzondere aandacht verdient de ala I Tungrorum Frontoniana. Over deze eenheid schreef L. Van de Weerd in 1936: "Aanvankelijk werd deze eenheid, zoals uit haar naam blijkt, uit Tungri samengesteld. Later werden ook andere Germanen o.m. Triboci in haar rangen opgenomen". Uit het bronnenmateriaal komt evenwel een totaal ander proces tevoorschijn. In deze ala wordt immers geen enkele Tunger voor deze vroege periode geattesteerd. Wel treft men een Tribocus, een Batavus, een Nemes, een Belg en twee Germanen aan¹.

De enige militair die met wat goede wil naar de civitas Tungrorum zou kunnen verwijzen, is de decurio Lobasius die te Campona geattesteerd werd en die volgens H. Van de Weerd van Tungrische herkomst was². Er mag hier tevens de aandacht op getrokken worden dat in de ala Tungrorum te Carnuntum mogelijk een Frisius dienst deed. Uit deze gegevens blijkt in ieder geval duidelijk een vrij uitgebreid rekruteringsgebied waarbij de nadruk ligt op Germanen en Kelten uit het Rijngebied³.

Het is belangrijk in dit kader erop te wijzen dat de ala Frontoniana pas vanaf 73, in het bouwopschrift van Obuda, het

Grabmälern gallisch-germanischer Reiter am Rhein vorhanden ist. Die Erklärung kann m.E. nur in einer anderen Organisationsform der bei Tacitus genannten Infanterieauxilien aus Gallien und den beiden Germanien bis zur Mitte des 1. Jh. liegen. Hier mag opnieuw opgemerkt worden dat deze auteur (p. 38) tijdens deze vroege periode drie soorten hulptroepen onderscheidt: de tumultuariae manus, de reguliere eenheden en een tussengroep. Zie verder onder 2.1.

¹L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 363 & 369. Vgl. J. SZILAGYI, in Coll. Latomus, 102, 1969, p. 712. Wegens het ogenschijnlijk volledig ontbreken van een etnisch karakter stelt P.A. HOLDER, Auxilia, p. 110: "The ala Frontoniana had no distinguishing ethnic title and presumably received recruits from the whole of Belgica". De Batavus werd volgens P.A. HOLDER, Auxilia, p. 118 gerekruteerd in de nasleep van de opstand van Civilis. Betreffende de datering, zie G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 243, n. 40: "Dagegen wurden die beiden Bataver, ..., bereits nach 80 in den Verband der ala Frontoniana aufgenommen".

²2.8.3.1. H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 54: "Enfin, un décurion de l'ala I Tungrorum Frontoniana s'appelle Lobasius. Ce nom pourrait très bien être la forme latinisée de Lubasnius ou Leubasnius. Ce décurion de l'ala I Tungrorum est donc probablement aussi un Tunger", verder p. 55: "Une épitaphe trouvée en Pannonie Inférieure ... semble indiquer que des Tungri y accomplissent encore leur service militaire à cette époque. Il s'agit du décurion Lobasius, ..., dont le nom semble trahir l'origine Tunge". Vgl. ook M. BANG, Germanen, p. 46, n. 386.

³G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 243: "Die Mannschaft bestand offenbar hauptsächlich aus Germanen; auch später, als die Ala schon in Pannonien lag, wurde sie zum Teil immer noch mit Germanen ergänzt". Zie ook P.A. HOLDER, Auxilia, p. 118. Vgl. H. KOETHE, in TZ, 10, 1935, p. 49; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 49; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168.

etnicon *Tungrorum* droeg¹. Wij hebben hier misschien te maken met een van oorsprong Gallische eenheid. G. Alföldy rangschikt deze ala onder de Gallische cavalerie-eenheden samen met de alae *Gallorum Longiniana*, *Picentiana* of *Pomponiana* die niet uit één Gallische civitas, maar uit verschillende civitates rekruteerden². Het feit dat het etnicon *Tungrorum* pas gebruikt wordt vanaf *Vespasianus* wijst er mogelijk op dat deze oorspronkelijk Gallische eenheid vlak voor haar overplaatsing naar *Obuda* op grote schaal militairen in de civitas *Tungrorum* gerecruteerd heeft en op grond daarvan een etnische toevoeging aan haar naam heeft ontvangen.

Wij wezen reeds op het feit dat de enkele *Tungri* die geattesteerd werden, hun militaire dienst deden in vreemde eenheden: *Sulpicius Massa* en *Tiberius Claudius* in de ala *I Hispanorum* en *Freioverus Veransati f(iilius)* in de cohors *I Asturum*. Deze equites werden gerekruteerd op het ogenblik dat deze eenheden in *Germania* gestationeerd waren. Dit wil uiteindelijk zeggen dat de lokale rekrutering niet door *Hadrianus* werd ingevoerd, doch ingang vond samen met de organisatie van de *auxilia* als beroepseenheden. De afbouw van de rekrutering van militairen op etnische basis ten voordele van een lokale rekrutering, dit wil zeggen in de provincie waar de eenheid was gestationeerd, werd dus duidelijk vrij vroeg ingezet. Er dient wel opgemerkt te worden dat de toestand van provincie tot provincie verschilde³. Tenslotte dient er nog op gewezen te worden dat de *decuriones*, die tijdens deze periode deel uitmaakten van het kader van de ala *I Tungrorum Frontoniana*, van een Gallische of Germaanse herkomst waren⁴.

De verklaring voor het sporadisch voorkomen van *Tungri* in het

¹Vgl. P.A. HOLDER, *Auxilia*, p. 124, n. 3: "The ala did not adopt the ethnic title '*Tungrorum*' until the reign of *Hadrian*, first record A.D. 133". Vgl. verder H.G. KOLBE, in *BJ*, 161, 1961, p. 103.

²Vgl. G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 100; P.A. HOLDER, *Auxilia*, p. 110 & 115.

³2.10.3.1.-2.8.2.1.-2.4.1.1. met literatuur. Betreffende de problematiek in het algemeen, zie bv. G. ALFÖLDY, in *Mavors*, p. 261: "Erst von der Zeit der Flavier an nahm die Rekrutierung der Soldaten aus der Standortprovinz der einzelnen Hilfstruppen zu" en "Die Ergänzung der Auxilien aus der Garnisonsprovinz wurde im Imperium unter *Hadrian* eine allgemeine Erscheinung". Vgl. H.T. ROWELL, in *JRS*, 43, 1953, p. 176 over K. KRAFT, *Zur Rekrutierung*: "He demonstrates that new soldiers were recruited locally as soon as it was necessary to find replacement for the first recruits and that no effort was made after a unit had once been formed to preserve its original ethnical character". Vgl. verder H. VAN DE WEERD, *Les Tungri*, p. 55 & 56; K. KRAFT, *Zur Rekrutierung*, p. 43 e.v.; G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 99 e.v.; B. DOBSON & J.C. MANN, in *Britannia*, 4, 1973, p. 194; J.C. MANN, in *ANRW*, II,1, 1974, p. 151; J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 177 & 182; P.A. HOLDER, *Auxilia*, p. 115. De opvatting van L. VAN DE WEERD, in *AC*, 5, 1936, p. 367 dienaangaande kan niet langer meer aanvaard worden.

⁴Zie 2.3.3.2.-2.8.3.1. Verder onder 3.3.1.

bronnenmateriaal zoekt A. Oxe in het feit dat de militairen die bij deze stam gelicht werden, zeker nog in deze vroege periode hun Germaanse origine bewaarden en beleefden. Zij behielden, zo kort bij huis gelegd, hun Germaanse taal en begraafwijze en bijgevolg traden zij in de Latijnse inscripties en het grafritueel niet op het voorplan¹.

3.2.2. De Flavisch-Traiaanse tijd.

G. Alföldy stelde bij zijn onderzoek naar de hulptroupen van Germania Inferior vast dat na de Batavenrevolte de rekrutering van de alae en cohortes in deze provincie een gewijzigd beeld vertoonde ten overstaan van de voorgaande periode. Uit het bronnenmateriaal treedt de afschaffing van het nationale karakter van de alae en cohortes, die hier gelegd waren, naar voor. Op het ogenblik dat de nationale eenheden verplaatst werden, verloren zij hun etnische grondslag ten gevolge van een lokale rekrutering².

Welk was de situatie voor de alae en cohortes Tungrorum?

volgnr.	lokatie	herkomst	rang	datering
ala I Tungrorum Frontoniana				
2.7.1.1.	Pann. Sup.	---	eques	e.1°e.
2.7.3.3.	Carnuntum (Intercisa)	Boius	gregalis	114
2.8.1.1.	Tokod (Intercisa)	Batavus	decurio	110
2.8.2.2.	Aquincum	Andautonia	eques	b.2°e.
2.8.2.5.	Aquincum	---	decurio	e.1°-b.2°e.
2.8.3.1.	Campona	Scordiscus	eques	Traianus
2.8.4.1.	Intercisa	Keltisch	eques	b.2°e.
2.8.4.2.	Intercisa	Thrakisch?	eques	b.2°e.
2.9.1.8.	Also-Ilosva	Keltisch	eques	Hadrianus
2.9.1.9.	Also-Ilosva	---	eques	Hadrianus
2.9.3.1.	Versecz	---	signifer	Hadrianus
cohors IV Tungrorum				
2.6.1.1.	Klagenfurt	Illyrisch	miles	b.2°e.
ala I Afrorum				

¹Zie A. OXE, in *BJ*, 135, 1930, p. 69. Wij wezen reeds onder 1.2. (De etnische samenstelling van de bevolking van de civitas Tungrorum) op het feit dat het plaatsen van Latijnse inscripties wijst op een vergaande romanisatie en dat die inscripties enkel een beeld van de geromaniseerde bevolking bieden.

²Zie G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 100 e.v.; IDEM, in *Mavors*, p. 261. Vgl. K. KRAFT, *Zur Rekrutierung*, p. 43 e.v., bijzonder p. 62-63; B. DOBSON & J.C. MANN, in *Britannia*, 4, 1972, p. 194; P.A. HOLDER, *Auxilia*, p. 109 & 118 e.v. Vgl. tenslotte A.R. BIRLEY, *People*, p. 102: "Recruitment from the province of origin seems to have died out with many auxiliary units at an early stage in their history, but it continued at least one of the British units as late as c. 130 AD".

2.3.3.1. Neuss	Tunger	signifer	80-100
ala Augusta			
2.6.6.1. Wels	Tunger	eques	ca. 100
onbekende eenheid			
2.10.2.1. Adam-Klissi	Tunger (3)	---	Traianus

Tijdens de Iulisch-Claudische dynastie vond, naast de lichte van militairen in de civitas Tungrorum, ook een duidelijk ruimere rekrutering plaats. Dit mag blijken uit de samenstelling van de ala I Tungrorum Frontoniana.

In het bouwopschrift van Obuda uit het jaar 73 verschijnt de ala Frontoniana voor de eerste maal met het etnicon Tungrorum. Dit wijst er mogelijk op dat in de jaren die onmiddellijk aan dit opschrift voorafgingen, misschien het einde van de jaren 60 of zelfs tijdens de nasleep van de Batavenrevolte, deze eenheid een belangrijke lichte Tungri opgenomen heeft. Problematisch is evenwel dat geen enkele militair uit deze civitas geattesteerd wordt¹.

De eenheid rekruteerde blijkbaar toch nog steeds in de Rijnprovincies. Een Batavus wordt geattesteerd in het diploma van Tokod van 110. De ala lag op dat ogenblik vermoedelijk te Intercisa. Mogelijk begon de betrokken militair zijn dienst in een cohors Batavorum en werd hij vervolgens naar de ala I Tungrorum Frontoniana gemuteerd².

Sedert de overplaatsing van de ala naar de Donauprovincies lijkt de rekrutering meer en meer lokaal gebeurd te zijn. De Donaulanden vormden trouwens een vrij vruchtbaar rekruteringsgebied, ook voor de Rijntroepen. De militairen werden uit verschillende

¹Zie 2.8.2.4. Vgl. dienaangaande K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 30: "Das "Tungrorum" der ala Frontoniana erscheint erst in III 6274 um die mitte des 2. Jh., obwohl wir mehr als 10 ältere Zeugnisse gesitzen, die auch für die 1. Hälfte des 1. Jh. die tungrisch-germanische Rekrutierung ausser Zweifel setzen, während zur Zeit des Auftretens des "Tungrorum" in den Zeugnissen gerade nicht mehr tungrisch-germanische Ergänzung vorliegt". De auteur was evenwel niet in kennis van het hogervermeld opschrift. Vgl. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 124, n. 3.

²2.8.1.1. Vgl. A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 196: "The presence of this son of distant Lower Germany in a cavalry unit originally also formed from a Teutonic tribe (ala Tungrorum Frontoniana) makes one immediately jump to the conclusion that this unit was continuously being reinforced by men from the Rineland. This view seems to be further corroborated by the fact that we come across another Batavus in this unit in Aquincum. Nevertheless, it does not seem probable that at the end of the 1st century soldiers were conscripted in Germania in order to fill up the ala. There were several auxilia, composed of Batavi, stationed near Aquincum, from which Batavus soldiers could be drafted into the ala Frontoniana. At the turn of the 1st and the 2nd centuries there is certain evidence about the cohorts I and II Batavorum". Verder J. SMEESTERS, Tungri, p. 177.

stammen van Pannonia geronseld. Ook de eques Cittius, die in Also Ilosva stierf, werd volgens P.A. Holder nog in Pannonia gelicht. In ieder geval lijkt de regio, waaruit men militairen betrok, zeker niet beperkt geweest te zijn. Een Boius, een Scordiscus, een Thrakiër en een soldaat uit Andautonia (Pannonia Superior), waren zeker niet afkomstig uit de onmiddellijke omgeving van hun standplaats, die in de nabijheid van Aquincum gesitueerd was¹. Opmerkelijk is ook dat reeds sedert de regeringen van Traianus en Hadrianus Thrakiërs in de ala I Tungrorum Frontoniana dienst deden. Eén van de vertegenwoordigers van dit volk was Cusides, ruiter bij deze eenheid. Zowel zijn vader als zijn erfgenaam droegen een Thrakische naam. Zijn aanwezigheid is evenwel bijzonder omdat de bevolking van Pannonia toch wel een voldoende rekruteringsbasis verschafte. Na de verplaatsing van de eenheid naar Also Ilosva zal zij trouwens nog een beroep doen op Thrakische militairen².

Het proces van plaatselijk rekrutering blijkt ook duidelijk uit het feit dat een Illyrisch miles dienst deed in de cohors IV Tungrorum. De betrokkene moet reeds dadelijk na de aankomst van de eenheid in Noricum tijdens de regering van Vespasianus ter plaatse gerekruteerd zijn³.

De aangehaalde voorbeelden, die evenwel enkel betrekking hebben op de ala I Tungrorum Frontoniana en de cohors IV Tungrorum, maken duidelijk dat deze hulptroepen, onmiddellijk na de transfer, hun potentieel door het lokaal ronselen van militairen op peil hielden.

In dit kader dienen wij even te verwijzen naar de problematiek van het diploma van Flémalle uit het jaar 98. Op grond van de vindplaats en de vermelding van de ala I Tungrorum nam men algemeen aan dat de begunstigde een Tunger uit de voornoemde ala was, die zich na zijn legerdienst terug in zijn geboortestreek vestigde. Deze militair zou mogelijk gerekruteerd zijn door Q. Petillius Cerialis die in 71 van Germania Inferior naar Britannia

¹2.9.1.8. Vgl. K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 48 e.v.; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 103; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168; J. SMEESTERS, Tungri, p. 177; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 119.

²2.8.4.2. Vgl. K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 53. Betreffende de rekrutering van militairen, specifiek onder de Thrakische bevolking, *ibid.*, p. 53 e.v. De Thrakische militairen die te Also Ilosva geattesteerd werden, zijn Mucater (2.9.1.16.) en [---]s, de zoon van Mucapor evenals Aelius Mucapor (2.9.1.15.). Mogelijk was de onbekende soldaat die door zijn echtgenote Mucapuis te Also Ilosva begraven werd, ook een Thrakiër (2.9.1.2.). Deze visie wordt nog versterkt indien men de inscripties uit Also Ilosva, die de eenheid niet expliciet vermelden, ook in rekening neemt. Vgl. I.I. RUSSU, in Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 86, 90, 91, 92; D. PROTASE, in Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik 1972, 1973, p. 535; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168-169; J. SMEESTERS, Tungri, p. 177.

³2.6.1.1. Vgl. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 119.

werd overgeplaatst. Uit een studie door M.-Th. Raepsaet-Charlier van 140 diplomata bleek evenwel dat slechts een gering aantal militairen na hun legerdienst naar hun geboortestreek terugkeerden. Het is bijgevolg verre van zeker dat de begunstigde een Tunger was¹.

De Tungri die voor deze periode geattesteerd werden, deden allen hun militaire dienst in vreemde eenheden. Geen enkele treffen wij in de *auxilia Tungrorum* aan. Oclatius, signifer van de ala I Afrorum overleed tijdens zijn militaire dienst aan het Rijnfront. De aanwezigheid van deze militair in de ala I Afrorum mag niet verwonderen. De eenheid lag inderdaad niet zo ver verwijderd van de *civitas Tungrorum*. Net zoals in de voorgaande periode bleef men in de *civitas Tungrorum* militairen ronselen voor de Rijnlegers. Bovendien treft men in deze ala nog verschillende andere rekruten uit deze regio aan².

De Tunger Chartius, *equus alae Augustae*, werd vanuit zijn eenheid naar de staf van de procurator van Noricum gedetacheerd. De ala Augusta zelf werd niet in Germania Inferior of Superior geattesteerd. Vermoedelijk werd deze militair na zijn rekrutering naar Noricum gezonden³.

De onbekende eenheid tenslotte van wie de gesneuvelde militairen op het dodenmonument van Adam-Klissi vernoemd werden, vermoedelijk een Germaanse cohors, ronselde ook duidelijk in de *civitas Tungrorum*. De samenstelling van deze eenheid geeft een bijzonder beeld van de etnisch gemengde eenheden van het einde van de 1ste en het begin van de 2de eeuw n.Chr. De herkomstopgaven van de militairen spreken voor zich: 5 Agrippinenses, 2 Batavi, 1 Canninefas, 1 Nerviër, 3 Tungri, 1 Bellovacus, 1 Britannus, 1 uit Gallia Lugdunensis, 2 uit Gallia Belgica, 1 uit Lucensia, 1 Raeticus, 1 uit Noricum en 1 Africanus⁴.

¹Zie 2.1.12.2. met literatuur ter plaatse. Bijzonder vermelden wij M.-Th. RAEPSAET-CHARLIER, Le lieu d'installation des vétérans auxiliaires romains d'après les diplômes militaires, in *AC*, 47, 1978, p. 557-565.

²2.3.3.1. Vgl. A. OXE, in *Germania*, 9, 1925, p. 122; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 140 e.v. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 100 & 103; J. SMEESTERS, Tungri, p. 183.

³2.6.6.1. Vgl. W. WAGNER, Dislokation, p. 14; M. PAVAN, in *Athenaeum*, 34, 1956, p. 66. E. NOWOTNY, in *BRGK*, 15, 1923/1924, p. 24 meende dat de ala ruim, mogelijk zelfs uitsluitend uit Tungri rekruteerde: "... wie wir aus dem Welser Grabstein des equus sing. Chartius Padaguni wissen, eine aus Tungrern sich rekrutierende Ala schon in früher Kaiserzeit zum Exercitus des Procurators von Noricum gehörte". Deze visie is evenwel in tegenspraak met de gegevens die uit het bronnenmateriaal kunnen afgeleid worden. Vgl. J. SMEESTERS, Tungri, p. 183.

⁴2.10.2.1. Vgl. H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 56; M. BANG, Germanen, p. 50-51; B. DOBSON & J.C. MANN, in *Britannia*, 4, 1973, p. 194; J. SMEESTERS, Tungri, p. 183; K. STROBEL, in *ZPE*, 70, 1987, p. 277, n. 36.

In deze periode werd ook de ala I Asturum et Tungrorum geattesteerd. Dit was oorspronkelijk een eenheid die uit twee volkeren werd gerekruteerd. Deze waren bijzonder ver van elkaar verwijderd. K. Kraft vermoedt dat hierachter een duidelijke motivering steekt. Hij zoekt deze in het samenbrengen van verschillende militair-tactische elementen om tot een grotere doeltreffendheid te komen. Deze elementen bestonden uit de specifieke militaire kwaliteiten van de volkeren die op die wijze samengevoegd werden. Bij de alae was het de bedoeling de ruitertechniek te vervolmaken. Dergelijke eenheden werden trouwens reeds in de pre-Flavische tijd geattesteerd. De visie van K. Kraft wordt evenwel niet door iedereen gedeeld. H.T. Rowell beschouwt dergelijke eenheden als een gewone samenvoeging van twee voorheen onafhankelijke alae¹.

3.2.3. De 2de-3de eeuw.

Uit het voorafgaande overzicht kwam duidelijk tot uiting dat het etnische karakter van de auxilia Tungrorum tijdens de Flavische dynastie vrij snel verdween. Dit mag men altans aannemen indien de bronnen die ter beschikking zijn, een correct beeld schenken. Voor de ala I Tungrorum Frontoniana werden geen Tungri geattesteerd. Men kan hun aanwezigheid enkel uit het etnicon deduceren. Voor de overige auxilia Tungrorum, waarvan de militairen als individu opvallend minder of zelfs helemaal niet in de bronnen voorkomen, geldt in feite dezelfde situatie. Opvallend is tenslotte dat tijdens de twee voorgaande perioden de individuele Tungri in feite uitsluitend in vreemde eenheden geattesteerd werden.

Hoe de situatie was tijdens de 2de en de 3de eeuw, blijkt uit de volgende tabel.

Volgnr.	lokatie	herkomst	rang	datering
ala I Tungrorum				
2.2.1.1.	Burgh-by-Sands (B)	---	---	2 ^o e.
2.2.10.1.	Mumrills (B)	---	duplicarius	140-158

¹2.2.13.1. Zie ook supra 2.4.; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 26 e.v., bijzonder p. 28: "Die Regelmässigkeit dieser Vereinigungen mit Galliern verbietet aber an mehr oder minder zufällige Verbindungen zu denken. Es muss vielmehr eine systematische Massnahme dahinter vermutet werden, deren Grund es zu erfassen gilt". Daartegenover H.T. ROWELL, in JRS, 43, 1953, p. 176: "But I cannot follow K. in explaining a number of units with two ethnical names, e.g. the ala Gallorum et Bosporanorum and the alae Gallorum et Pannoniorum as examples of this policy on a large scale. To me these units, which are not attested until the second century, represent an amalgamation of two earleir independent alae, while such a unit as the Thraecum Antiana, which existed at least as early as A.D. 29 (CIL, XVI, 3) was probably a Gallic ala to which a contingent of Thracians was later attached. At any rate, the subject of all units with double names needs further investigation". Betreffende dergelijke eenheden in de pre-Flavische tijd, zie nog CIL, XVI, 3. Vgl. verder W. WAGNER, Dislokation, p. 40-42.

ala I Tungrorum Frontoniana			
2.9.1.2.	Also Ilosva (D)	---	eques e.2 ^o e.
2.9.1.6.	Also Ilosva (D)	---	decurio 2 ^o e.
2.9.1.7.	Also Ilosva (D)	---	decurio 2 ^o e.
	10.		
2.9.1.11.	Also Ilosva (D)	Syriër	librarius 3 ^o e.
2.9.1.12.	Also Ilosva (D)	---	decurio 3 ^o e.
2.9.1.13.	Also Ilosva (D)	---	eques 2 ^o -3 ^o e.
2.9.1.14.	Also Ilosva (D)	---	eques 2 ^o -3 ^o e.
2.9.1.15.	Also Ilosva (D)	Thrakisch	eques 2 ^o ^h e.
2.9.1.16.	Also Ilosva (D)	Thrakisch	eques e.2 ^o e.
cohors I Tungrorum			
2.2.4.1.	Chesterholm (B)	Gallus?	ex pedite? 146
2.2.5.2.	Housesteads (B)	Germaans	miles 3 ^o e.
		Keltisch	beneficiarius
2.2.5.3.	Housesteads (B)	---	medicus ordin 3 ^o e.
cohors II Tungrorum			
2.2.2.1.	Birrens (B)	---	ordinatus 2 ^o ^h .2 ^o e.
2.2.2.2.	Birrens (B)	---	miles 2 ^o ^h .2 ^o e.
2.2.2.3.	Birrens (B)	p. Condrustis	--- 2 ^o ^h .2 ^o e.
2.2.2.4.	Birrens (B)	p. Vellaus	--- 2 ^o ^h .2 ^o e.
2.2.2.9.	Birrens (B)	c. Raeti	--- 2 ^o ^h .2 ^o e.
cohortes Praetoriae			
2.6.4.1.	Semriach (N)	Tunger	miles na e.2 ^o e.
2.14.1.2.	Roma	Tunger	miles na e.2 ^o e.
equites singularium Augusti			
1.6.	Roma	Tunger	eques sing. 193

Een eerste element dat hier opgemerkt kan worden, is het feit dat van vrij veel individuele militairen de herkomst niet meer kan achterhaald worden. Zij identificeren zich niet meer als lid van een bepaalde stam. Evenmin kan de etnische afstamming afgeleid worden uit hun naam omdat velen er een van Romeins-mediterrane herkomst dragen. Dit is duidelijk uit de prosopografie en het onomasticon en wijst op een intensieve romanisatie van dergelijke eenheden¹.

Uit de gegevens van de voorgaande periode mag men besluiten dat de militairen vooral gerekruteerd werden in de provincies waar de eenheid haar standplaats had. Dit beeld wordt voor de 2de en 3de eeuw zeker bevestigd bij de ala I Tungrorum Frontoniana. De Thrakische militairen, die voor deze periode te Also Ilosva geattesteerd werden, zijn Mucater en [---]s, de zoon van Mucapor, evenals Aelius Mucapor. Mogelijk was de onbekende soldaat, die door zijn echtgenote Mucapuis te Also Ilosva begraven werd, ook

¹Zie bijzonder onze prosopografie onder 4.3.4.-4.3.5. Vgl. V. WOLLMANN, in *Germania*, 35, 1975, p. 169 betreffende de ala I Tungrorum Frontoniana: "Die übrigen Inschriften von Ilisua die sich auf die Angehörigen der Ala Tungrorum beziehen, weisen völlig römische Namen auf, was auf eine intensive Romanisierung der Truppe schliessen lässt".

een Thrakiër¹.

In deze eenheid treft men, naast militairen van Thrakische origine, zelfs een librarius aan wiens naam verwijst naar een Syrische herkomst. Als librarius hoorde hij bij het officium van de praefectus alae. Mogelijk werden voor de aanwerving van dit personeel andere criteria gesteld. In ieder geval mag men uit de beschikbare inscripties concluderen dat deze eenheid haar etnisch karakter in aanzienlijke mate tijdens de 2de en de 3de eeuw verloren had².

Uit het bronnenmateriaal blijkt evenwel ook dat dit beeld niet onvoorwaardelijk mag aangenomen worden. Enkele correcties dienen toch wel aangebracht te worden. In de cohors I Tungrorum, gekazerneerd te Housesteads, deed een zekere Hurmio, zoon van Leubasnus, zijn militaire dienst. Zijn naam is van een Germaanse of Keltische origine. Zijn vaders naam is van een Germaanse oorsprong en ondermeer in de civitas Tungrorum, Germania Inferior en Superior sterk verbreid. Het kan niet uitgemaakt worden of wij hier met een Tunger te maken hebben. Zijn rekrutering in deze regio ligt evenwel voor de hand³.

De situatie voor de cohors II Tungrorum is veel duidelijker. Te Birrens werd een altaar ter ere van de godin Viradecthis opgericht door militairen afkomstig uit de pagus Condrustis. De Condrusi waren een Germaanse stam die deel uitmaakte van de civitas Tungrorum⁴. De pagani Vellauï uit de cohors II Tungrorum eerden in hetzelfde kamp de godin Ricagambeda met een altaar. Het lijkt aannemelijk dat het hier om militairen uit de civitas Tungrorum gaat zoals ondermeer B.H. Stolte veronderstelt. Het feit dat deze pagani dienst deden in de cohors II Tungrorum wordt als argument aangevoerd. Maar er zijn inderdaad uiterst weinig elementen aanwezig om deze visie verder te ondersteunen. E.M.

¹Zie 2.9.1.16.-2.9.1.15.-2.9.1.2.

²Betreffende de librarius, zie 2.9.1.11. Vgl. verder K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 47 e.v.; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 104; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 169; J. SMEESTERS, Tungri, p. 177.

³2.2.5.2. Zie ook Leubasna, Lobasinus, Lubainis. Zie H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 53-54: "Hurmius Leubasni (filius) ... est, en effet, originaire de la civitas Tungrorum. Cela me paraît indubitable. Vgl. verder H. VAN DE WEERD, in BSSLL, 33, 1915, p. 171; A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 68-69; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 371; AC, 6, 1937, p. 76-77; G. ALFÖLDY, in ES, 5, 1968, p. 6-7; J. SMEESTERS, Tungri, p. 180.

⁴Zie 2.2.2.3. Vgl. H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 54; M. BANG, Germanen, p. 31 e.v. & 46-47; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 370 & AC, 6, 1937, p. 76; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1346; E. BIRLEY, Alae, p. 61; IDEM, Deities, p. 76; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 108; J. SMEESTERS, Tungri, p. 181; R.J. ROWLAND, in ActArchHung, 28, 1976, p. 446; R.W. DAVIES, in Klio, 60, 1978, p. 364-365.

Wightman identificeert de pagus Vellaus dan ook met de Veluwe¹.

Het feit dat in de cohors II Tungrorum op dit ogenblik sprake is van een pagus Condrustis en een pagus Vellaus, is in het licht van de vaststellingen die wij deden voor de twee voorgaande perioden, opmerkelijk. De twee voorbeelden tonen aan dat de cohors II Tungrorum niet enkel nog rekruteerde binnen de civitas Tungrorum, maar dat deze recruterende bovendien vermoedelijk per lichte meerdere militairen per pagus opleverde. R.W. Davis spreekt in dit verband van haastig geronselde versterkingen, een speciale dilectus, voor de cohors II Tungrorum, mogelijk op het ogenblik dat de vexillatio van deze eenheid in Raetia gestationeerd was. Het bijzondere karakter van deze vaststelling schuilt in het feit dat, zelfs op een ogenblik dat een nationale eenheid relatief dicht bij de herkomstprovincie gestationeerd was, men de facto geen moeite deed om het etnische karakter te bewaren². Anderzijds toont het bronnenmateriaal aan dat op het ogenblik dat een vexillatio van deze cohors ca. 147 in Raetia opereerde, er ter plaatse militairen geronseld werden om in de behoeften te voorzien. Het zijn deze soldaten die, eenmaal dat de vexillatio naar Britannia was teruggekeerd, te Birrens een altaar oprichtten aan Mars en Victoria Augusti. Deze cives Raeti zijn de enige vertegenwoordigers van hun provincie die dienst deden in een regiment van het Brits garnizoen. Wij hebben hier dus duidelijk te maken met een voorbeeld van lokale rekrutering³.

¹Zie 2.2.2.4. Vgl. H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 54; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 361, n. 8 & 370-371 & AC, 6, 1937, p. 76; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1347; E. BIRLEY, Alae, p. 61; IDEM, Deities, p. 75; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 108; IDEM, in Klio, 60, 1978, p. 365; R.J. ROWLAND, in ActArchHung, 28, 1976, p. 446; E.M. WIGHTMAN, Gallia, p. 55. Daar tegenover J. SMEESTERS, Tungri, p. 181; B.H. STOLTE, Religiösen Verhältnisse, p. 659.

²Vgl. met de vaststelling van D. PROTASE, in Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik 1972, 1973, p. 537: "On peut affirmer, en général, que leur caractère germanique initial s'est conservé aussi pendant la période de leur stationnement en Dacie, par des recrutements faits dans les territoires germaniques; en même temps, la composition ethnique de ces troupes a souffert des changements progressifs, les effectifs étant complétés avec des éléments hétérogènes des provinces ou elles étaient cantonnées". Verder K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 50: "Darüber hinaus zeigt sich, dass auch dann, wenn eine Truppe in der Nähe ihres ersten Aushebungsbezirkes verwendet wurde, kaum Anstrengungen gemacht wurden, den ursprünglichen nationalen charakter streng zu bewahren". R.W. DAVIES, in Klio, 60, 1978, p. 365: "... but the men of the pagi Vellaus and Condrustis as the result of a special dilectus to strengthen the unit". IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 171. Vgl. verder K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356; J. SMEESTERS, Tungri, p. 181.

³Zie 2.2.2.9. De vexillatio wordt in Raetia geattesteerd door het diploma van Eining (2.5.1.1.). Vgl. E. BIRLEY, A Note on the Cohort of Tungrians, in CW(2), 35, 1935, p. 56-60; IDEM, Alae, p. 61; IDEM, in BVbl, 45, 1980, p. 82; IDEM, Raetien, Britannien und das Römische Heer, in BVbl, 45, 1980, p. 82; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 362 & 370; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356-1357; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 108; IDEM, in Klio, 60, 1978, p.

Tenslotte is het belangrijk op te merken dat zeker vanaf het einde van de 2de eeuw Tungri doordrongen tot in de keizerlijke troepen. Tausius, mogelijk een *eques singularis Augusti*, doodde in 193 keizer Pertinax door een welgemikte worp met zijn lans¹. Anderen, zoals Tacitus, zoon van de Tunger Hostilius, evenals een onbekende Tunger deden militaire dienst in de cohortes Praetoriae, de keizerlijke lijfgarde. Deze troepen waren in wezen uit Italici samengesteld. Maar vooral sedert Septimius Severus deed men vaker een beroep op provincialen². De aanwezigheid van Tungri in deze eenheden hield in dat de rekruteringsbasis voor dergelijke troepen aanzienlijk verbreed was. Dit proces heeft zich naar alle waarschijnlijkheid op het einde van de 2de eeuw definitief doorgezet.

Concluderend kunnen wij stellen dat het volgende patroon in de rekrutering van de Tungri op de voorgrond treedt.

Tijdens de Iulisch-Claudische dynastie werden de *auxilia Tungrorum* als etnische eenheden opgericht. Het juiste tijdstip van hun ontstaan is niet bekend. De *ala Frontoniana* bekleedt vanwege haar Pangermaanse samenstelling een bijzondere plaats. Hoewel deze eenheden in de Rijnprovincies gestationeerd werden, is dit geen garantie dat hun etnische samenstelling zuiver bleef. Na de burgeroorlog van 69/70 werden deze troepen verplaatst naar Britannia, de Donaulanden en Afrika. Het rekruteringspatroon verandert duidelijk. De soldaten werden vanaf nu hoofdzakelijk plaatselijk in de provincies van stationering geronseld. Deze 'lokale' rekrutering wordt onvermijdelijk wanneer in de loop van de 2de eeuw de hulpstroepen meer en meer op permanente basis in de verschillende kampen gekazerneerd werden. Blijkbaar werden slechts bij uitzondering nog militairen in de *civitas Tungrorum* geronseld. In dat opzicht verschilden de *auxilia Tungrorum* niet van de andere hulpstroepen. De *cohors II Tungrorum* toont aan dat een zekere nuancering noodzakelijk is.

Samen met de stabilisering van de *limes* stelt men algemeen vast dat vanaf het einde van de 2de eeuw geromaniseerde militairen een steeds belangrijker aandeel van de rekruten vormen. Belangrijk in dit kader is dat deze mannen vaak een nauwe relatie onderhielden met de plaats waar zij hun militaire dienst vervulden. Hun vrouwen en kinderen en de nauwe band die daardoor ontstond met hun nieuwe thuis waren daar natuurlijk niet vreemd aan. Zij leefden immers tijdens hun dienst gedurende jaren met autochtone vrouwen in concubinaat en kregen met hen kinderen. Na het afzwaaien werd dit concubinaat erkend als een rechtsgeldig huwelijk hetgeen ook van belang was voor de kinderen. De

364; B. DOBSON & J.C. MANN, in *Britannia*, 4, 1973, p. 201.

¹Zie 1.6. Betreffende Tausius als *eques singularis Augusti*, zie vooral p. 184-185 n. 1. Vgl. verder H. VAN DE WEERD, *Tungri*, p. 59; K. SCHERLING, *Tungri*, kol. 1358; J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 184.

²Zie 2.6.4.1.-2.14.1.2. Vgl. H. VAN DE WEERD, *Les Tungri*, p. 58; L. VAN DE WEERD, in *AC*, 6, 1937, p. 76; E. BIRLEY, in *ES*, 8, 1969, p. 64; J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 184; M.M. ROXAN, *The Distribution of Roman Military Diplomas*, in *ES*, 12, 1981, p. 272.

terugkeer naar hun streek van herkomst was bijgevolg helemaal niet vanzelfsprekend¹.

Het gevolg van deze evolutie is dat de naam van de eenheid in feite niets zegt over de herkomst van haar militairen, enkel waar de eerste lichting heeft plaatsgevonden. Dit gegeven treedt des te sterker naar voor naarmate die eerste lichting in een verder verleden ligt en de eenheid verder verwijderd is van haar oorspronkelijk thuisland.

¹Vgl. J.C. MANN & B. DOBSON, in Britannia, 4, 1973, p. 196-197; J.C. MANN, in ANRW, II, 1, 1974, p. 515; M.-Th. RAEPSAET-CHARLIER, in AC, 47, 1978, p. 557-565.

3.3. De commandostructuur van de auxilia Tungrorum.

De auxilia vertoonden een vrij grote diversiteit die trouwens ook in de bestudeerde eenheden tot uiting komt. Er bestonden immers twee types van hulptroepen: alae en cohortes. Beide konden vanaf de Flavische tijd quingenaria en milliaria zijn. De cohortes waren eventueel equitata, d.w.z. bereden eenheden.

In zijn toonaangevende studie 'Die Rangordnung des römischen Heeres' besteedde A. Von Domaszewski¹ een bijzondere aandacht aan de commandostructuur van die Romeinse hulptroepen en de hiërarchie van de verschillende functies. Vanwege deze diversiteit zullen wij eerst aandacht schenken aan de bevelvoerende officieren, de militiae equestres, vervolgens aan de beroepsonderofficieren van de alae en de cohortes. Uiteindelijk zullen wij nog enkele bijzonderheden trachten toe te lichten via de ala I Tungrorum Frontoniana. Tenslotte dient men er rekening mee te houden dat bepaalde graden, zoals de sesquiplicarius en de duplicarius, in feite ook de weergave van een weddeschaal zijn².

3.3.1. De militiae equestres.

Met de militiae equestres zijn we aanbeland bij de carrières van de hogere officieren van de auxilia. In dit licht is het noodzakelijk even het stramien van een dergelijk loopbaan te schetsen zoals deze sedert het einde van de 1ste eeuw geconcipeerd was. Het aantal functies is ten approximatieve titel aangeduid.

militia prima	praefectus cohortis quingenariae	
	tribunus cohortis voluntariorum / ingenuorum civium Romanorum	300
militia secunda	tribunus angusticlavius (legionis)	
	tribunus cohortis milliariae	190
militia tertia	praefectus alae quingenariae	90
militia quarta	praefectus alae milliriae	9

Uit de structuur van de loopbaan blijkt het sterke piramidale karakter, waarin de natuurlijke selectie sterk was ingebouwd. Slechts 3% van de officieren die startten in de militia prima,

¹Zie A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 52 & 59. Vgl. verder G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 37; J. BREEZE, The Career Structure below the Centurionate during the Principate, in ANRW, II, 1, 1974, p. 445; Y. LE BOHEC, L'armée, p. 42 e.v.

²B.v. 2.2.10.1.-2.7.1.1. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 91: "So the pay grade can also be used to signify a rank - that of the second - in - command of a century of turma. Zie recent hierover ook M.A. SPEIDEL, Roman Army Pay Scales, in JRS, 82, 1992, p. 87-106.

mochten de hoop koesteren ooit de militia quarta te bereiken¹. Vanuit deze carrièrestructuur wensen wij de loopbaan van de verscheidene bevelvoerders van de auxilia Tungrorum te onderzoeken. Bij de opdeling van de praefecti en tribuni houden wij rekening met het ogenblik dat zij het bevel voerden over één van de alae of cohortes Tungrorum².

volgnr.	naam	origo	commando's	dat.
militia prima				
2.2.4.3.	Iulius Verecundus	Italicus	praef.coh.I Tungr.	90
militia secunda				
2.2.5.8.	P. Aelius Modestus	Occident?	praef. coh. I Tungror.mil.	--- 3°e.
2.2.3.2.	Albius Severus	Italicus?	praef. coh. II Tungr.(milliaria)	--- 3°e.
2.2.3.1.	Aurelius Optatus	?	praef.coh.II Tungror.	--- 3°e.
2.2.2.8.	P. Campanius Italicus	Occident?	praef.coh.II Tun.	--- 3°e.
2.2.3.3.	T. Claudius Claudianus	?	praef. coh. II Tungror.Gor.eq.c.L.	241
2.12.2.3.	T. Claudius Zeno	Oriental.	trib. coh. IIII (milliaria) Tungrorum	--- 222- 232
2.2.5.5./	Q. Florius	Occident.	praef.coh.I Tung.	--- 2°e.
2.2.5.10.	Maternus			

¹Betreffende structuur van de militiae equestres verwijzen wij e.g. naar G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 36-37; E. BIRLEY, Alae, p. 54 e.v.; IDEM, Roman Britain, p. 133 e.v.; IDEM, Promotions and Transfers in the Roman Army: Senatorial and Equestrian Officers, in Carnuntum Jahrbuch, 1957, p. 3-20 = Roman Army, p. 93-114, bijzonder p. 105 e.v.; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 77 e.v.; H. DEVIJVER, Equestrian Officers from the East, in P. Freeman & D. Kennedy (eds.), The Defence of the Roman and Byzantine East, BAR, I.S., 297, 1986, p. 109-225, bijzonder p. 110-116; IDEM, Equestrian Officers of the East, in The Eastern Frontier of the Roman Empire, 1989, p. 78 e.v.; IDEM, L'Egypte et l'histoire de l'armée romaine, in Egitto e storia antica dall'Ellenismo all'eta Araba, 1989, p. 44 e.v.; IDEM, Equestrian Officers, II, bijzonder p. 73 e.v., p. 275 e.v. en 396 e.v.; Y. LE BOHEC, L'armée, p. 42 e.v.; M.A. SPEIDEL, in JRS, 82, 1992, p. 103-104.

²Betreffende de verantwoording van deze carrières verwijzen wij naar onze prosopografie, de commentaren bij het bronnenmateriaal en H. DEVIJVER, PME.

1.6./	P. Helvius	Italicus	praef.coh.VII Gallor.	
2.3.4.1.	Pertinax		trib.leg.VI Vict	
			praef.coh.I Tung	161
				-166
			praef.alae I Dardan.	
2.2.5.6./	Q. Iulius	?		---
2.2.5.7.	Maximus		praef.coh.I Tungror.	3°e.
2.2.4.1.	Paternius	Occident.		---
			praef.coh.I Tungror.	146
2.2.4.2.	Priscinus	?		---
			praef.coh.I Tungr.	105
2.2.2.3./	C. Silvius	Occident.		---
2.2.2.5.	Auspex		praef. coh.	
2.2.2.9.			II Tungr.mil.eq.c.L.	2°h. 2°e.
2.2.5.11.	Q. Verius Superstis	Germania?		---
			praef. coh.	
			I Tungrorum mil.	3°e.
militia tertia				
2.9.1.18.	Aelius Celer	?		---

			praef.eq.alae Front.	2°h. 2°e.
2.6.5.1.	T. Attius C.fil. Tutor	Noricum		
			praef.coh.I Betas.c.R.	
			trib. mil.	
			leg. II Ad. p.f.	
			praef. alae	
			I Tung. Frontonian	2°h. 2°e.
			praef. alae	
			I Batavor. miliar.	
2.7.3.3./	L. Calpurnius	African.?		---
2.8.1.1.	Honoratus			---
			praef. alae	
			I Tung. Front.	110- 114
2.3.2.2.	L. Claudius Aniensi Prudens Considianus	Italicus		---

			praef.alae Front.	1°h. 1°e.
2.14.1.1.	T. Furius L.f. Pal. Victorinus	Italicus		
			praef.coh.I Bracar.	
			trib.leg.II Adiutric.	
			praef.alae Fronton. Hadrian.	
2.9.1.17.	C. Iulius Apigianus	?		---

			praef. eq.	
			alae I Tungr.Fronton.	2°-

			3 ^o e.
2.8.2.4.	Lucius M[---]	?	---

		praef. alae I Tungrorum Fronton.	73
2.14.2.1.	T. Popilius T.f. Italicus Volt. Albinus	praef. coh. I Alpinor. trib. leg. VII gem. fel. praef. alae I Tungrorum Front.	2 ^o e.
2.9.1.19.	T. Vettulenus Nepos	Italicus?	---

		praef. eq. alae I Tungr. Front.	3 ^o e.

Alvorens dieper op de problematiek in te gaan, wensen wij enkele voorafgaande opmerkingen te formuleren. Vooreerst komt uit de prosopografische gegevens duidelijk tot uiting dat het verloop van de loopbaan van verscheidene officieren slechts zeer fragmentarisch bekend is. Dit geldt vaak voor de militiae, voorafgaand aan deze waarin de betrokken militair geattesteerd werd. Vermoedelijk geldt dit vaak ook voor de daarop volgende militiae. Hier dient men evenwel rekening te houden met de piramidale structuur van de militiae equestres. Aan de loopbaan van de betrokkenen na de militiae zullen wij hier verder geen aandacht schenken.

De alae en cohortes Tungrorum vertegenwoordigen respectievelijk de militia tertia en de militia secunda. Mogelijk dient men binnen dit systeem de praefectuur over de cohors I Tungrorum rond het jaar 90 nog in de militia prima te plaatsen. Het Vindolanda-tablet 841 toont duidelijk aan dat deze eenheid zich op dat ogenblik nog in de overgangsfase van cohors quingenaria naar cohors milliaria bevond. Met haar 6 centuriones kan men de eenheid nog beschouwen als een cohors quingenaria. Met 752 manschappen was zij echter een cohors milliaria¹.

De praefectus werd in de officiële inscripties meestal ingeleid door 'cui praeest', één enkele maal in een diploma ook door 'cui praefuit' wanneer de praefectus, administratief verantwoordelijk voor het starten van de procedure voor het verlenen van het burgerrecht en het ius conubium, niet meer het bevel over de eenheid voerde. Soms treft men ook 'sub ... praefecto' aan².

Aangaande de bevelvoering van de cohortes Tungrorum dient

¹Zie 2.2.4.3.

²cui praeest: 2.2.2.5.-2.2.3.1.-2.2.3.2.-2.2.3.4.-2.2.5.6.-2.2.5.7.-2.2.5.8.-2.2.5.11.-2.8.1.1.; cui praefuit: 2.7.3.3.; sub ... praefecto: 2.2.2.3. Vgl. G. ALFÖLDY, in ZPE, 36, 1979, p. 244 e.v.; IDEM, in Mavors, 90-92, 96 & 103; R.W. DAVIES, in ES, 12, 1981, p. 183 e.v.; H. WOLFF, in ZPE, 43, 1981, p. 415.

minstens één belangrijke opmerking gemaakt te worden. Het feit dat het hier gaat om cohortes milliariae betekent dat de militair in bevel de militia secunda vervulde. Dit houdt in dat het bevel normaal werd waargenomen door een tribunus cohortis milliariae in plaats van een praefectus. Dit was inderdaad het geval voor de cohors IV Tungrorum milliaria waarvoor de tribunus T. Claudius Zeno geattesteerd werd¹. Aan het hoofd van de cohortes I en II Tungrorum stond daarentegen een praefectus cohortis, een commando dat qua titel in theorie thuishoort in de militia prima, de facto zich evenwel situeert in de militia secunda².

Vanwaar dient men dit onderscheid te verklaren? Mogelijk moet de oorzaak gezocht worden in de evolutie van de cohortes I en II Tungrorum van een cohors quingenaria naar een cohors milliaria. Dit betekent misschien dat de cohors IV Tungrorum van bij haar oprichting een cohors milliaria was. In dat geval werd deze laatste eenheid voor de eerste maal tijdens de Flavische dynastie gelicht, omdat vóór de Flavische tijd geen cohortes milliariae geattesteerd werden³.

Uit het voorhanden zijnde prosopografisch materiaal blijkt dat de herkomst van de praefecti, voor zover deduceerbaar, vrij verscheiden is. Naast Italici treft men ook officieren aan uit Africa, Noricum, Belgica en Germania. Hier dienen nog een aantal meer algemene herkomstopgaven zoals orientalis of occidentalis aan toegevoegd te worden. In zijn studies over de praefecti, vermeld op de diplomata, en de hulptroepen van Dalmatia stelde G. Alföldy vast dat het officierenkorps tot en met de regering van Traianus hoofdzakelijk uit Italici bestond (zie 2.2.4.3. en mogelijk ook 2.3.2.2. en 2.14.1.1.). Deze vaststelling is voor de auxilia Tungrorum eveneens van toepassing, zeker indien de

¹Zie 2.12.2.3. Vgl. G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 36 & 66-67; E. BIRLEY, Alae, p. 61; J. SMEESTERS, Tungri, p. 182; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96.

²Vgl. L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 359; H.G. KOLBE, in BJ, 162, 1962, p. 414; J. SMEESTERS, Tungri, p. 179 & 180; E. BIRLEY, in Latomus, 42, 1983, p. 75, n. 6; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290-291; H. DEVIJVER, in ZPE, 75, 1988, p. 210; A.R. BIRLEY, in Roman Frontier Studies 1989, 1991, p. 20; A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 81, 1991, p. 66 & 70.

³Deze hypothese formuleren wij met de nodige voorzichtigheid. In dit kader verwijzen wij in eerste instantie naar K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 291: "Wir werden diese Eigenheit wohl zu Recht auf einen Sonderstatus der Bataver- und Tungrerkohorten im römischen Heere nach dem Jahre 70 n. Chr. zurückführen dürfen, auf eine besondere Stellung, die aus den zwischen Rom und ihren Heimatcivitates bestehenden Sonderkonditionen resultierte. Vgl. dienaangaande ook H.G. KOLBE, in BJ, 162, 1962, p. 414, ook n. 26 waaruit blijkt dat in feite een meer diepgaande studie van deze problematiek nodig is. Betreffende het ontstaan van de cohortes milliariae, vgl. D.L. KENNEDY, in ZPE, 50, 1983, p. 253-263; IDEM, in ZPE, 61, 1985, p. 181-185; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 130-133, 157 e.v., 174; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 6; H. DEVIJVER, Equestrian Officers, I, p. 276.

regering van Hadrianus als tijdgrens gebruikt wordt. Hierna verandert de samenstelling van het officierenkorps duidelijk. Naast praefecti van Italische herkomst, stammen de officieren ook vaker uit de geromaniseerde westelijke provincies (bv. 2.6.5.1.) en later zelfs uit de oostelijke (2.12.2.3.). Wij beschikken evenwel over te weinig officieren om een opsplitsing in tijd of rang te kunnen maken¹.

Tijdens de Iulisch-Claudische dynastie werden de Gallisch-Germaanse eenheden regelmatig door stamgenoten, autochtone notabelen met de rang van praefectus, geleid. De Batavi Claudius Labeo en Iulius Civilis en de Trevir Iulius Classicus zijn voorbeelden die ook in ons bronnenmateriaal geattesteerd worden. Ondermeer het bittere wedervaren met Arminius maakte een einde aan dit 'experiment'². Vermoedelijk is dit gegeven ook voor de civitas Tungrorum en de auxilia die er gelicht werden, van betekenis geweest, zeker indien zij, zoals wij aannamen, niet door een dilectus tot stand kwamen, doch wel door een foedus³. Na de Batavenrevolte heeft men deze werkwijze niet langer weerhouden.

Het voorbeeld van T. Attius Tutor voor wie tijdens de regering van Marcus Aurelius of Commodus te Seckau (Noricum) een eremonument werd opgericht, toont aan dat het niet noodzakelijk was van Italische afkomst te zijn om een briljante loopbaan in de militiae equestres te doorlopen en zelfs tot de militia quarta door te stoten⁴.

Niettemin komt uit de prosopografie naar voor dat de afkomst als Italicus, althans tot het midden van de 2de eeuw, blijkbaar een voordeel is voor het bereiken van de hoogste commando's, dit wil zeggen, voor de commando's vanaf de militia tertia waar zij goed vertegenwoordigd zijn. Van de tien officieren die zeker tot de

¹G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 115-116 & 265 e.v. Zie verder algemeen G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 111 e.v.; A. ROODHOFT, De vertegenwoordiging der nationaliteiten in de "militiae equestres" (27 v. Chr.-268 n. Chr.), Diss. Leuven, 1979 (n.v.); H. DEVIJVER, Equestrian Officers, I, p. 404-406. Betreffende de methode, zie E. BIRLEY, Roman Britain, p. 154-171: "The Origins of Equestrian Officers: Prosopographical Method".

²1.3.9.-1.3.9.-1.3.4. Vgl. D. TIMPE, Arminius-Studien, 1970; H. DEVIJVER, Equestrian Officers, I, p. 405.

³Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 116: "Im grossen und ganzen wurden die Kommandeure für die niedergermanischen Auxiliartruppen in julisch-claudischer Zeit nach folgenden Prinzipien ausgewählt: bei den fremden Truppen - und hauptsächlich in den Feldzügen der julischen Zeit auch bei anderen Einheiten - wurde das Kommando italischen Offizieren anvertraut; bei den gallisch-germanischen und spanischen Truppen, die aufgrund eines foedus und ohne dilectus aus als zuverlässig geltenden Stämmen aufgestellt oder ergänzt wurden, überliess man das Kommando mehr oder weniger regelmässig den Adligen der betreffenden Stämme".

⁴2.6.5.1. Vgl. E. BIRLEY, in Latomus, 42, 1983, p. 75-75; IDEM, Roman Army, p. 305; H. DEVIJVER, PME, A 191.

militia tertia doorgestoten zijn via de auxilia Tungrorum, zijn er immers vijf van Italische herkomst. Slechts twee officieren zijn van een niet Italische herkomst. Van drie officieren is de origine niet bekend. Voor de militia prima en de militia secunda is dit beeld minder duidelijk door de aanwezigheid van de occidentales waarvan de juiste herkomst niet kan achterhaald worden. Hieruit blijkt in ieder geval dat nog andere gegevens als de zuiver militaire bekwaamheid een rol speelden. Tegelijk dient evenwel opgemerkt te worden dat de origine van deze militairen beslist in een ruimer kader moet geplaatst worden, en dat uit deze enkele voorbeelden duidelijk geen wetenschappelijk gefundeerde besluitvorming kan geformuleerd worden¹.

Slechts van weinig officieren is de volledige loopbaan gekend. Hierbij gaat onze aandacht enkel uit naar die officieren die een regelmatige carrière doorliepen. In de loop van de 1ste eeuw was dit immers zeker niet het geval voor de praefecti van de Gallisch-Germaanse eenheden. Voorbeelden hiervan zijn Claudius Labeo, Iulius Civilis of Iulius Classicus².

Sedert de Batavenrevolte kwam hierin verandering en doorliepen de officieren, bijzonder de Italici, in regel de tres militiae. Er onstond een zeer sterk piramidale structuur, zeker wanneer men er rekening mee houdt dat men in de militia prima met ca. 300 officieren startte en dat de militia quarta nog slechts voor 9 officieren plaats bood, de militia tertia evenwel nog voor ca. 90. Buiten de militiae equestres bleven slechts beperkte mogelijkheden voor een carrière in de procuratoriale cursus³.

Van de volgende militairen werden minstens de tres militiae geattesteerd:

- T. Attius C. fil. Tutor	Noricum	militia quarta
- T. Furius L. f. Palatina tribu	Italicus	militia tertia

¹Vgl. E. BIRLEY, Roman Army, p. 133 e.v.; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 72 e.v.; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290; G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 119; H. DEVIJVER, in The Eastern Frontier of the Roman Empire, I, p. 78 e.v. Betreffende de herkomst van deze officieren, zie H. DEVIJVER, Equestrian Officers, I, p. 404-406.

²1.3.9.-1.3.9.-1.3.4. Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 116-121: "Bei den praefecti der nationalen nordgallisch-germanischen Reitertruppen, die nobiles der betreffenden civitas waren, aus der die ihnen anvertraute ala aufgestellt wurde, steht es ausser Zweifel, dass keine ritterliche militärische Laufbahn durchliefen. Personen wie ein unbekannter Treverer, Iulius Classicus, Claudius Labeo usw., erhielten nur ein Kommando, das einer gallischen oder germanischen ala". Vgl. ook met de loopbaan van de praefecti cohortes, IBID. p. 129.

³Zie H. DEVIJVER, Equestrian Officers, I, p. 114: "Equestrian officers who had to leave the militia for lack of vacancies found only limited opportunities in the procuratorial cursus". Zie dienaangaande H.G. PFLAUM, Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain, 1950; IDEM, Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain, 1960; IDEM, Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain, suppl., 1982.

Victorinus	
- P. Helvius Pertinax	Italicus militia tertia
+sen.carrière
- T. Popilius T. f. Voltinia tribu Albinus	Italicus militia tertia

Men mag stellen dat het hier gaat om regelmatige en tevens briljante carrières gaat. Dit geldt zeker voor T. Attius Tutor die doorstootte tot de militia quarta, en voor P. Helvius Pertinax die later het keizerschap bereikte¹.

T. Attius Tutor lijkt, af te leiden uit zijn loopbaan, gespecialiseerd geweest te zijn in de leiding van Gallisch-Germaanse eenheden. Het is in ieder geval opvallend dat hij achtereenvolgens de cohors I Betasiorum c.R., de ala I Tungrorum Frontoniana en de ala I Batavorum milliaria onder zijn hoede kreeg. Het Romeinse opperbevel moet bijgevolg zeer veel waardering gehad hebben voor de wijze waarop deze officier dergelijke eenheden leidde².

Een gelijkaardige, gespecialiseerde loopbaan treft men bv. ook aan bij C. Minicius C.f. Vel(ina) Italus. Deze ridderofficier voerde de Gallisch-Germaanse cohors V Gallorum equit. en cohors I Breucorum equit. c.R. aan. Vervolgens deed hij als praefectus cohortis II Varcianorum eq. dienst in Germania Inferior tijdens de Batavenrevolte. Onmiddellijk hierna was hij eveneens in Germania Inferior tribunus militum legionis VI Victricis. Hij bereikte de tertia militia in 77 als praefectus equitum alae Singularium c.R., opnieuw in Germania Inferior. Door keizer Vespasianus werd hij vereerd met de dona militaria voor zijn optreden tijdens de Batavenrevolte of tijdens de strijd tegen de Bructeri in 77 of 78. Ook de loopbaan van deze officier toont aan dat het Romeinse leger bij het toekennen van commando's terdege rekening hield met de specialiteit van de betrokken militair³. E. Birley nam aan dat de oorlogsomstandigheden, achtereenvolgens in Britannia, aan de Donau en in de tres Daciae, de grondslag vormden voor de verplaatsingen en vooral de bevorderingen van deze buitengewone officier. Dit is dan ook de voornaamste verklaring voor deze schitterende loopbaan⁴.

P. Helvius Pertinax doorliep een niet minder briljante carrière: praefectus cohortis VII Gallorum eq., tribunus legionis VI (XX?) Victricis, praefectus cohortis I (II?) Tungrorum, praefectus alae I [Dardanorum?]. Via verdere - o.a. procuratoriale - functies en

¹Vgl. bijzonder met Y. LE BOHEC, L'armée, p. 42 e.v. Verder A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 122 e.v., bijzonder p. 130; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 116 e.v.

²Vgl. A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 72-73.

³Betreffende C. Minicius C.f. Vel(ina) Italus, zie G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 33-34 & p. 118 nr. 57; H. DEVIJVER, PME, M 60.

⁴Zie 2.6.5.1. E. BIRLEY, Roman Army, p. 305.

een opdracht als praefectus classis Germanicae, werd hij opgenomen in de ordo senatorius en werd hij later keizer. Ook hier treft men, hoewel in mindere mate, het feit aan dat praefecti, die vertrouwd waren met de bevelvoering over een Gallisch-Germaanse eenheid, dergelijke opdrachten later opnieuw gemakkelijk ontvingen. Ook hier waren vermoedelijk crisissituaties de aanleiding voor zijn promoties. Op het ogenblik dat P. Helvius Pertinax in Britannia het bevel over de cohors I of II Tungrorum opnam, deden er zich in deze provincie ernstige moeilijkheden voor¹.

Van talrijke officieren, hier in de lijst opgenomen, werd slechts één militia geattesteerd. Uit de aard van de opbouw van de militiae equestres en de selectie van de officieren, die daaruit voortvloeit, volgt onvermijdelijk dat talrijke militairen niet verder als de militia prima of secunda opklommen. Het kwam volgens G. Alföldy na de Batavenrevolte vermoedelijk slechts zelden voor dat een officierenloopbaan zich beperkte tot één commando. Deze visie dient volgens H. Devijver evenwel genuanceerd te worden².

Het grote aantal officieren, van wie de verdere carrière niet bekend is, schenkt mogelijk een vertekend beeld. De vraag naar representativiteit dient hier in ieder geval gesteld te worden, rekening houdend met de talrijke lacunes ten gevolge van het tekort aan bronnen³.

Hoe lang een officier het bevel voerde over een ala of cohors, kan men in vele gevallen niet nagaan. Gemiddeld duurde een

¹Zie 2.3.4.1. met uitgebreide literatuur. De carrière van P. Helvius Pertinax, voornamelijk met betrekking tot de militia secunda en tertia, staat ter discussie. Dit betekent dat zijn commando als praefectus cohortis I (II?) Tungrorum niet als zeker mag beschouwd worden. Vgl. dienaangaande E. BIRLEY, *Alae*, p. 64- 65; IDEM, *Fasti*, p. 142-146; H. DEVIJVER, in *ZPE*, 75, 1988, p. 207 e.v., vooral p. 211-214. Betreffende de motivering van zijn bevorderingen, vgl. E. BIRLEY, *Roman Army*, p. 112: "There was active campaigning in each of the three provinces to which he was posted, ultimately on the Danube under the eyes of Marcus and his comites".

²Vgl. G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 129: "Nach dem Bataverkrieg kam es nur selten vor, dass ein Offizier das Kommando einer niederrheinischen Kohorte als einzige ritterliche militärische Dienststellung erhielt". Hierbij dient men wel rekening te houden met de opmerkingen geformuleerd door H. DEVIJVER, *Equestrian Officers*, I, p. 277. Vgl. tenslotte E. BIRLEY *Roman Army*, p. 109-110.

³Zie H. DEVIJVER, in *The Eastern Frontier of the Roman Empire*, I, 1989 betreffende de representativiteit van het beschikbare bronnenmateriaal: "And it may well be asked whether the evidence that has come down to us is indeed representative. Are the various ranks of the militiae equestres proportionally represented in our data or, in other words, what is the ratio between the number of extant posts in antiquity and the sources now available to us?" Vgl. verder IDEM, *Equestrian Officers*, I, p. 80.

commando drie tot vijf jaren¹. Binnen ons beperkte bronnenmateriaal beschikken wij over zeer weinig data die ons dit kunnen bevestigen. Immers, hoewel voor zowel de ala I Tungrorum Frontoniana als voor de cohortes I en II Tungrorum verscheidene praefecti geattesteerd werden, toch blijkt het niet mogelijk de gemiddelde duur van de verschillende commando's te achterhalen. De diplomata van Tokod en Carnuntum tonen wel aan dat L. Calpurnius Honoratus tussen 110 en 114 praefectus was van de ala I Tungrorum Frontoniana. A. Radnoti & L. Barkóczi namen in ieder geval aan dat deze officier de ala gedurende geruime tijd geleid heeft. Volgens deze auteurs waren zijn onmiddellijke opvolgers mogelijk T. Furius Victorinus en T. Attius Tutor. Een sluitende bewijsvoering hiervoor bieden zij evenwel niet².

De correlatie tussen de leeftijd en de bijzonder gevulde loopbanen van T. Attius Tutor, P. Helvius Pertinax en T. Furius Victorinus geven daarnaast een indicatie. De opeenvolging van de verschillende commando's en ambten impliceert dat de duur van iedere opdracht niet echt lang kan geweest zijn. Het commando van P. Helvius Pertinax over de cohors I (II?) Tungrorum in Britannia duurde trouwens ca. 161/162-166³.

De piramidale structuur van de militiae equestres maakt het evenwel niet onwaarschijnlijk dat een commando langer dan de gebruikelijke 3 tot 5 jaren duurde. Een aanwijzing hiervoor kan opnieuw gevonden worden in het Vindolandatablet 841. Dit document vermeldt Iulius Verecundus als praefectus van de cohors I Tungrorum. Het cognomen van deze officier komt evenwel nog voor in minstens vijf of zes tabletten die thuishoren in de fasen II tot IV van het kamp (92-115/20). Het begin van fase IV dient op grond van het dendrochronologisch onderzoek ca. 103/104 geplaatst te worden. Volgens A.K. Bowman en J.D. Thomas dient men hieruit te besluiten dat er ofwel meer dan één Verecundus in Vindolanda aanwezig geweest is, ofwel dat dezelfde bevelvoerder tot 15 jaren het commando had⁴.

¹Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 131; A.R. BIRLEY, People, p. 60-61.

²Zie 2.8.1.1.-2.7.3.3.-2.14.1.1.-2.6.5.1. A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 196: "L. Calpurnius Honoratus, commander of the ala in 110, must have led the unit for a considerable time, for as late as 114 he is referred to as commander in the Carnuntum diploma. His immediate successors in command of the ala were probably T. Furius Victorinus, the future praefectus praetorio, and T. Attius Tutor. Both praefecti alae commanded this unit in Pannonia Inferior during the last years of Trajan's reign since, before reaching this rank, both were tribuni of the legio II adiutrix".

³2.6.5.1.-2.3.4.1.-2.14.1.1. met literatuur. Ook T. Furius Victorinus bekleedde na de tres militiae nog talrijke functies. Zie dienaangaande H. DEVIJVER, PME, F 100.

⁴Zie 2.2.4.3. De tabletten waarin het cognomen Verecundus nog verschijnt, dragen inv.nr. 85/157, 86/396.1, 87/711, 88/839, ?88/884, 899/51. A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 81, 1991, p. 62: "Unless the archaeological indicators are misleading (which we have no reason to believe), we can only account for

Tenslotte dient men zich de vraag te stellen welke verantwoordelijkheden de bevelvoerders van de auxilia Tungrorum hadden. Op de eerste plaats namen zij natuurlijk een militair commando waar. Uit het bronnenmateriaal blijkt evenwel dat hun opdracht niet louter op het militaire vlak lag.

De praefecti en tribuni worden vooral geattesteerd in officiële opschriften. De verklaring hiervoor dient gezocht te worden in het feit dat een praefectus cohortis, een tribunus cohortis of een praefectus alae naast een commando ook een vertegenwoordigingsfunctie waarneemt. In laatste instantie hebben zij ook een administratieve opdracht. In de diplomata wordt immers de praefectus genoemd die het bevel voerde over de eenheid op het ogenblik dat de procedure voor de burgerrechtsverlening en het ius conubium gestart werd. Hij wordt dan, zoals ook in andere inscripties, normaal ingeleid door 'cui praeest'. Achter de vertegenwoordigingsfunctie gaat dus ook duidelijk een administratieve verantwoordelijkheid schuil die ook uit de inleidingsformule blijkt. Indien immers het commando wisselde, werd de bevelhebber, die verantwoordelijk was voor het inleiden van de burgerrechtsprocedure, voorgesteld door 'cui praefuit'. De praefectus was er bijgevolg verantwoordelijk voor dat de militairen onder zijn commando hun dienst volgens de voorschriften afsloten en hun privilegēs rechtmatig verkregen¹.

De bevelvoerders van de eenheid werden evenwel niet vermeld indien het opschrift, gewijd door de eenheid, door een hogere in rang werd opgedragen. Deze situatie treft men aan bij twee ereopschriften, door de ala I Tungrorum Frontoniana gewijd aan respectievelijk Severus Alexander en Iulia Mamaea. De dedicant was Iasdius Domitianus, legatus Augusti pro praetore. Men mag tegelijk ook aannemen dat tijdens crisissituaties, op een ogenblik dat een samenwerkingsverband met de legioenen noodzakelijk was, de praefectus cohortis of alae opereerde onder het opperbevel van de legatus legionis of de legatus Augusti pro praetore².

3.3.2. De decuriones, principales en immunes alae.

De principales en de immunes vormden samen de staf van een ala. Onder de immunes worden die militairen verstaan die vrij waren van corvee. De principales kan men daarentegen als echte onderofficieren beschouwen. De eerste in rang is de decurio. Omwille van

the documentary evidence by supposing either that more than one Verecundus is involved or that one and the same Verecundus was at Vindolanda for perhaps fifteen years".

¹Zie 2.7.3.3. Vgl. G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 103 & 113-114.

²Zie 2.9.1.21.-2.9.1.22. Vgl. bijzonder D. BAATZ, in Germania, 67, 1989, p. 175: "Die Hilfstruppen standen dann unter dem Kommando des Legionslegaten. Dieser besass jedoch keine Verwaltungskompetenz für die Auxiliareinheiten. Deren Verwaltung vollzog sich auf drei Ebenen: die der kaiserlichen Verwaltung, des Provinzstatthalters und des jeweiligen Auxiliarkommandeurs".

het feit dat zij samen de staf uitmaakten, houden wij eraan deze militairen samen te behandelen, temeer omdat de commandostructuur van de principales en de immunes van de auxilia niet steeds even duidelijk is. Alleszins treft men een sterk piramidale opbouw aan. Het bronnenmateriaal voor de studie van de carrièrestructuur is eveneens beperkt. Slechts één enkele maal wordt voor één en dezelfde militair meer dan één graad geattesteerd. De reden dient volgens D.J. Breeze gezocht te worden in het feit dat de meeste militairen van de auxilia, waarschijnlijk door gebrek aan geld, geen grafmonumenten met daarop een inscriptie met hun volledige loopbaan oprichtten. Vandaar ook het overwicht van de decuriones die zich financieel meer konden veroorloven¹.

Uit de bronnen komen de volgende elementen naar voor:

Volgnr.	naam	herkomst	rang	datering
ala I Tungrorum Frontoniana				
2.9.1.12.	Aurelius De[---]	?	decurio	na 212
2.9.1.11.	Aurelius Themaes	Syriër	librarius	3 ^e e.
2.7.1.1.	Calvus	?	eques	2 ^e e.
			sesquiplicarius	
2.8.2.5.	Ingenuus	?	decurio	Traian.
2.8.3.1.	Lobasinus	Germaans	decurio	e.1 ^o e.
	Terso	Scordisc.	custos armorum	
2.3.3.2.	M.Lucilius Secundus	Gal.Belg.	decurio	1 ^o h.1 ^o e.
2.8.1.1.	C.Petillius Vindex	Batavus	decurio	110
2.9.1.6.	C. Valerius Vitalis	?	decurio	2 ^e e.
	Valerius Laetillus	?	decurio	
	Valerius Saturninus	?	duplicarius	
2.9.1.7.	Valerius Valerianus	?	decurio	e.2 ^o e.
2.9.1.10.				
2.9.1.6.	C.Valerius Vitalis	?	decurio	2 ^e e.
2.11.1.1.	[---]agenio (?)	Nemis	signifer (?)	70-80
2.9.3.1.	[---/---]tius	?	signifer	1 ^o h.2 ^o e.
ala Tungrorum				
2.2.10.1.	Valerius Nigrinus	?	duplicarius	140-158
ala I Afrorum				
2.3.3.1.	Oclatius	Tunger	signifer	80-100

Een eerste interessante opmerking die hier gemaakt kan worden is het feit dat ondanks de hoeveelheid aan graden die in een ala kunnen onderscheiden worden, er voor de alae Tungrorum slechts weinig geattesteerd worden: een librarius, een custos armorum, drie signiferi, een sesquiplicarius, twee duplicarii en acht decuriones. Zoals wij zullen vaststellen, verkrijgt men geen wezenlijk grotere diversiteit wanneer men de cohortes Tungrorum in het onderzoek betreft. De hiërarchisch belangrijkste rangen, de sesquiplicarius, de duplicarius en de decurio zijn het best

¹D.J. BREEZE, The Organisation of the Career Structure of the immunes and principales of the Roman Army, in BJ, 174, 1974, p. 282. Vgl. P.A. HOLDER, Army, p. 73; Y. LE BOHEC, L'armée, p. 44 e.v.

vertegenwoordigd¹.

Zij vormden de ruggegraat van de cavalerie-eenheid waarbij vooral voor de decuriones een belangrijke opdracht was weggelegd. Immers, in tegenstelling tot de praefecti, die na ieder commando terug naar het burgerleven keerden, waren de principales echte doorgewinterde beroepsonderofficieren².

Dit blijkt in zekere zin ook uit een grafopschrift van Also-Ilosva, opgericht voor C. Valerius Vitalis, veteranus ex decurione. Het monument werd opgericht door zijn twee nog levende zonen Valerius Laetillus en Valerius Saturninus die ook in de ala I Tungrorum Frontoniana respectievelijk decurio en duplicarius waren. Het gaat hier om een bijzonder goed voorbeeld van een militaire familie waarvan de zowel de vader als de zonen als beroepsonderofficieren carrière maakten in het Romeinse leger³. Hun opdrachten en bevoegdheden waren sterk gelijklopend met de centuriones cohortis. De decurio alae dient daarbij hiërarchisch boven de centurio cohortis geplaatst te worden⁴.

De signifer alae treedt verhoudingsgewijs duidelijk naar voor. De lagere rangen van deze officieren, zoals de custos armorum en de librarius, dienen gerangschikt te worden onder de immunes, militairen vrij van corvee. Mogelijk bekleedde de custos armorum evenwel de rang van sesquuplicarius⁵.

Aan enkele graden wensen wij hier nog even een bijzondere aandacht te schenken. Een inscriptie uit Pannonia Superior maakt melding van een eques alae Frontonianae die op het einde van de 1ste eeuw, mogelijk nog in het begin van de 2de eeuw, bevorderd werd tot sesquuplicarius alae I Arevarorum. Het gaat in dit geval

¹E. SANDER, Zur Rangordnung des römischen Heeres: Der Duplicarius, in Historia, 8, 1959, p. 239 e.v.; R. WATSON, The Pay of the Roman Army, in Historia, 8, 1959, p. 272 e.v.; D.J. BREEZE, Pay Grade and Ranks below the Centurionate, in JRS, 61, 1971, p. 130-135; IDEM, in BJ, 174, 1974, p. 278 e.v.; IDEM, in ANRW, II, 1, 1974, p. 435 e.v.; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 86 e.v.; M.A. SPEIDEL, in JRS, 82, 1992, p. 87-106.

²Vgl. A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 53 e.v.; E. BIRLEY, Roman Britain, p. 133; P.A. HOLDER, Army, p. 70; Y. LE BOHEC, L'armée, p. 47; H. DEVIJVER, Equestrian Officers, p. 276.

³Zie 2.9.1.6.

⁴Zie A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 53: "Er steht über dem centurio cohortis, da der decurio alae als praepositus cohortis verwendet wird (CIL, III, 11929, 11936; VIII, 21560, 21720)". Daar tegenover Y. LE BOHEC, L'armée, p. 47: "On constate qu'un décurion de cohorte est subordonné à un décurion d'aile, qui, lui-même, est inférieur à un centurion".

⁵Betreffende de immunes, zie TARRUNTENUS PATERNUS, Dig., 50, 6, 7: "... quibusdam aliquam vacationem munerum graviorum condicio tribuit". Vgl. verder A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 3 & 53 & B. DOBSON, p. XVI; G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 37 e.v.; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 91; IDEM, Army, p. 73-74.

dus om de rang in een ala die ondergeschikt was aan de decurio en de duplicarius. Aan deze rang waren anderhalve soldij en twee dienstpaarden verbonden. Beide eenheden lagen op dat ogenblik in Pannonia, de ala I Tungrorum Frontoniana in Pannonia Inferior, de ala I Arevacorum in Pannonia Superior. Het was geen uitzondering dat een militair in het kader van promotie naar een andere eenheid overgeplaatst werd¹.

Een signifer alae werd mogelijk geattesteerd in een enigmatische inscriptie van Tilurium (Gardun-Vojnic). Het grafmonument draagt evenwel niet bij tot een verdere opheldering van de tekst vermits het veld boven het opschrift enkel een paard met veulen afbeeldt. Het gaat hier bijgevolg om een gewoon thema in de grafsculptuur van cavaleristen².

Het verloren monument van Versecz uit de 1ste helft van de 2de eeuw vermeldde met zekerheid een signifer van de ala I Tungrorum Frontoniana. Doch ook hier kunnen wij geen beroep doen op de iconografie van het monument³.

Belangrijk is evenwel het grafmonument van de Tunger Oclatius, signifer alae Afrorum, dat te Neuss werd gevonden. Boven het opschrift staat de overledene ten voeten uit afgebeeld als signifer. Hij is gekleed in een mantel en houdt in de rechterhand het veldteken, de kop van een leeuw waarboven een speerpunt. In de nis onder de inscriptie bevindt zich een karakteristiek tema voor een cavalerie-eenheid. Hier wordt de staljongen die het paard van de overledene leidt, afgebeeld⁴.

De zorg die aan dit monument werd besteed, toont misschien ook het belang aan dat de overledene hechtte aan zijn militaire rang. Hiërarchisch volgde de signifer immers misschien onmiddellijk na de decurio⁵.

¹Zie 2.7.1.1. Vgl. ook met 2.2.3.3. waarin mogelijk sprake is van een centurio legionis die de functie van praepositus cohortis waarneemt. Betreffende deze rang zie FIEBIGER, Sesquuplicarius, in RE, II, A2, 1923, kol. 1876-1877; A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 54-56; G. WEBSTER, Imperial Army, p. 146 & 260; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 95-96.

²Zie 2.9.11.1. met literatuur. Zie bijzonder P.A. HOLDER, Auxilia, p. 93 e.v.; G. WEBSTER, Standards and Standard-Bearers in the Alae, in BJ, 186, 1986, p. 105 e.v.

³Zie 2.9.3.1. met literatuur.

⁴Zie 2.3.3.1. met literatuur.

⁵Zie dienaangaande A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 55: "Dem Range nach wird dieser Principalis unmittelbar unter dem decurio gestanden haben, wie der aquilifer unter dem centurio". De positie van de signifer alae is evenwel niet heel duidelijk. Zie dienaangaande B. DOBSON in zijn inleiding op A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. XVI: "Cheesman, (Auxilia, p. 40, n. 1) folgt H. Lehner (in BJ, 117, 1908, p. 281 e.v.) darin, dass er für einleuchtender hält, im vexillarius den Träger des Feldzeichens einer ala, im

Terso, van afkomst een Scordiscus (Pannonia Inferior), was als armorum custos verantwoordelijk voor het wapenmagazijn, gesitueerd in het centrale gedeelte van het kamp. Men gaat er hierbij vanuit dat de militiaren zelf zorg droegen voor hun wapens, zolang zij in effectieve dienst waren. Voor het overige, zoals mogelijk tijdens verlofperiodes?, plaatsten zij hun wapens onder toezicht van de armorum custos. Mogelijk droeg hij evenwel enkel de verantwoordelijkheid over de reservewapens en de artillerie¹.

Deze ruiter was tijdens zijn dienst opgeklimmen tot armorum custos en behoorde alzo tot de immunes, mogelijk zelfs tot de principales. Het feit dat hij die rang droeg, ontsloeg hem blijkbaar niet van zijn dienst als eques. De overledene werd op zijn grafmonument inderdaad afgebeeld als ruiter, dit in tegenstelling bv. tot Oclatius, die als signifer werd voorgesteld².

Voor zover de origo van deze militiaren geattesteerd werd, kan deze, op twee uitzonderingen na, in de Gallisch-Germaanse provincies geplaatst worden: een Tunger, een Germanus, een Nemis, een Batavus en een Belg. Daar tegenover staat een Scordiscus als armorum custos en een Syriër als librarius. De Scordiscus (Pannonia Inferior) werd zeker gerekruteerd op het ogenblik dat de ala I Tungrorum Frontoniana in Pannonia gestationeerd was. De Syriër trad in de ala in dienst te Also Ilosva.

Men kan in het algemeen stellen dat dit kader overwegend uit manschappen van de eenheid zelf geselecteerd werd. De mogelijkheid bestaat evenwel dat de betrokken militair bij een eventuele promotie naar een andere eenheid getransfereerd werd. Wij verwijzen hier nogmaals even naar Calvus, een eques van de ala I Tungrorum, die bevorderd werd tot sesquiplicarius van de ala I Aravacorum. Ongetwijfeld traden zij in dienst als gewone militiaren en werden zij tijdens hun dienst tot immunes en principales bevorderd. Men mag aannemen dat dit gebeurde wegens

signifer dagegen den Feldzeichenträger der turma zu sehen. Er möchte deshalb sowohl den signifer alae als auch den vexillarius singularium bei Domaszewski durch den vexillarius alae ersetzen". Betreffende een mogelijke vexillarius van de ala I Tungrorum Frontoniana, zie T. BECHERT, Der Stand der Asciburgium-Forschung, p. 154-155 & 191, n. 18; G. WEBSTER, in BJ, 186, 1986, p. 105 e.v.

¹2.8.3.1. Zie A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 55-56; H. RUSSEL ROBINSON, The Armour of Imperial Rome, 1975, p. 9; Y. LE BOHEC, L'armée, p. 52; M.P. SPEIDEL, The Weapons Keeper, the Fiscus Curator, and the Ownership of Weapons in the Roman Army, in Roman Army Studies, II, p. 131-136. Mogelijk, maar weinig waarschijnlijk, werd in 2.2.9.1. ook een custos armorum vermeld. Zie dienaangaande onder n. 4 en R.W. DAVIES, in Service in the Roman Army, 1989, p. 120-121.

²Vgl. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 91: "The post of armorum custos was probably held by a principalis at the pay grade of sesquiplicarius, but the evidence is ambiguous".

hun militaire kwaliteiten en inzet¹.

Het gebruik van de tria nomina wijst erop dat deze militairen, zeker vanaf het ogenblik dat zij opgeklommen waren tot de rang van duplicarius, het Romeinse burgerrecht bezaten. Van de decuriones Ingenuus en Lobasinus mogen wij dit vermoedelijk ook veronderstellen. G. Alföldy neemt alleszins aan dat de decuriones, evenals de centuriones, bij hun bevordering tot officier de civitas romana verwierven indien zij deze nog niet bezaten².

Een laatste vaststelling die opvalt is de sterke romanisering van dit kader, zelfs voor de lagere rangen. Dit blijkt uit de tria nomina en het gebruik van namen van een Latijns-mediterrane herkomst. Slechts enkele namen verwijzen naar de origine van de betrokken militairen. Mogelijk dient een verklaring ondermeer gezocht te worden in de typische soldatenfamilies, waarbij de 'militaire stiel' van vader op zoon overging en dit zeker vanaf de eerste helft van de 2de eeuw³.

Aurelius Themaes verraadt door zijn cognomen nog zijn Syrische herkomst. Wanneer wij zijn verwanten nader bekijken, blijkt evenwel dat ook deze familie zeer sterk geromaniseerd was⁴. De decurio Lobasinus draagt evenwel een duidelijk Germaanse naam, die mogelijk naar zijn herkomst uit de civitas Tungrorum verwijst⁵.

De namen Oclatius en Carvus verwijzen vermoedelijk evenmin naar een mediterrane herkomst. In de funeraire inscriptie wordt trouwens vermeld dat zij Tungri zijn. Gezien de datering van het grafopschrift in de jaren 80-100 n.Chr. mag rekrutering van Lobasinus en Oclatius in de civitas Tungrorum als normaal beschouwd worden⁶.

3.3.2. De centuriones, principales en immunes cohortis.

De centuriones, principales en immunes vormden de staf van een cohors. De verschillende cohortes auxiliares lijken allen op ongeveer dezelfde wijze georganiseerd. Er bestaat evenwel een

¹G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 99 & 110-111. Betreffende de carrièrestructuur, zie D.J. BREEZE, in BJ, 174, 1974, p. 278 e.v.; IDEM, in ANRW, II, 1, 1974, p. 435 e.v.

²G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 108: "Die decuriones und centuriones dürften die civitas Romana anlässlich der Beförderung zum Offizier erhalten haben". Vgl. G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 38. Betreffende Ingenuus en Lobasinus, zie 2.8.2.5. en 2.8.3.1.

³Zie 2.9.1.6.

⁴Zie 2.9.1.11.

⁵Zie supra onder 3.2.3., p. 210 n. 3.

⁶Zie 2.3.3.1. Verder supra onder 3.2.2., p. 207.

onderscheid met de commandostructuur van de alae. Dit slaat terug zowel op het verschil in de hiërarchie tussen de alae en de cohortes als op de samenstelling van het kader¹. De cohortes Tungrorum bieden, zoals uit de volgende tabel blijkt, echter te weinig materiaal om deze problematiek diepgaand te behandelen. Vandaar dat wij ons zullen beperken tot enkele markante feiten.

Volgnr.	naam	herkomst	rang	dat.
De cohors I Tungrorum milliaria.				
2.2.5.3.	Anicius Ingenuus	?	medicus ordin.	3°e.
2.2.5.2.	Hurmio	Germanus	beneficiarius	3°e.
2.2.5.1.	Orfius	?	centurio	?
2.2.4.3.	Ignoti	?	centuriones	ca. 90
De cohors II Tungrorum milliaria equitata c.L.				
2.2.2.1.	Afutianus	?	ordinatus	2°h.2°e.
2.2.9.1.	Ignotus	?	centurio	2°e.
2.2.3.4.	P.Aelius Martinus	?	princeps	241
2.2.3.1.	Messius Opsequens	?	princeps	3°e.
2.2.3.2.	Viccius Severus	?	princeps	3°e.

Evenals bij de alae Tungrorum werden er voor de cohortes Tungrorum weinig kaders geattesteerd: een beneficiarius praefecti, een medicus ordinarius, drie principes, een ordinatus en een centurio. Niettemin kunnen aangaande deze functies in het kader van ons onderzoek enkele interessante opmerkingen geformuleerd worden. Aan de volgende graden dient een bijzondere aandacht geschonken te worden.

Te Housesteads werd een medicus ordinarius geattesteerd die werkte in de medische staf van de cohors I Tungrorum. De medische staf was één van de voornaamste diensten van het Romeinse leger. Van de ca. 70 medici die geattesteerd werden, onderscheidde zich er 5 door de titel 'ordinarius'. Verscheidene oplossingen hiervoor werden gesuggereerd zonder dat men evenwel tot een bevredigende verklaring is gekomen. Een belangrijke groep vorsers suggereert dat de titel ordinarius verwijst naar 'in ordine merere', zijn militaire dienst doen. In militaire context is ordinarius evenwel synoniem van centurio. Vandaar de suggestie dat het gaat om een medicus met de rang van centurio². Tot het officium of de staf van de praefectus cohortis hoorde Hurmio, zoon van Leubasnus, de beneficiarius praefecti. Zij waren oorspronkelijk militairen die vrijgesteld waren van de munera. Hun rang, hoewel onzeker, was vermoedelijk niet zo bescheiden. Mogelijk hoorde hij tot de principales cohortis³.

De belangrijkste rangen onder de principales, die voor de cohors

¹Vgl. e.g. A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 53 e.v.

²Betreffende de verschillende verklaringen, zie 2.2.5.3. met literatuur.

³Zie 2.2.5.2. met literatuur.

I en II Tungrorum geattesteerd worden, zijn de centuriones, vanaf de 2de helft van de 2de eeuw ook wel ordinati genoemd, en de principes. De centuriones waren ondergeschikt aan de centurio princeps. Zij speelden in de bevelvoering van de cohortes een belangrijke rol die in het geval van de cohort I en II Tungrorum op een bijzondere wijze in het daglicht gesteld wordt. Zoals de decuriones alae vormden zij in feite de ruggegraat van de cohort. Volgens J.F. Gilliam waren de ordinati, niet de centuriones die het hoogst in rang stonden. Zij waren zeker de ondergeschikten van de principes¹.

Te Castlesteads vermelden vier inscripties de aanwezigheid van de cohort II Tungrorum milliaria equitata c.L. Het kamp was evenwel ontoereikend om een cohort milliaria equitata te herbergen. E. Birley suggereerde om die reden dat een deel van de cohort permanent afwezig was en elders, zoals bv. in het nabijgelegen Old Church, gekazerneerd was. De eigenlijke praefectus blijkt echter ook afwezig geweest te zijn en vervangen door een princeps, dit wil zeggen een centurio legionis, en indien er geen legioenen in de provincie aanwezig waren een decurio alae. In dat licht dient ook de uitdrukking 'instante principe', onder de supervisie van de princeps, gezien te worden. De princeps voerde bijgevolg bij ontstentenis van de praefectus cohortis het bevel over dat deel van de cohort II Tungrorum dat in Castlesteads was achtergebleven².

Bij afwezigheid van de praefectus werd er blijkbaar ook gebruik gemaakt van andere vormen van interimbevelvoerders. G.L. Cheesman wees er reeds op dat de plaats van de praefectus tijdelijk kon ingenomen worden door een officier met de titel praepositus of curator. Eén van de vier inscripties van Castlesteads zou, ondanks de vrij speculatieve reconstructie, hiermee in verband gebracht kunnen worden. Hierin is inderdaad geen sprake van de uitdrukking 'instante principe'. Volgens R.W. Davies bestaat de mogelijkheid dat men hier te maken heeft met een p(rae)p(ositus). Het gaat hier dan opnieuw om een centurio legionis of decurio alae die als interimofficier met als titel praepositus optreedt als bevelvoerder van de cohort II Tungrorum³.

¹J.F. GILLIAM, The ordinarii and ordinati of the Roman Army, in Transactions and Proceedings of the American Philological Association, p. 71, 1940, p. 135: "It should also be observed that the ordinati are clearly not the highest ranking centurions. The principes are their superiors".

²2.2.3.1.-2.2.3.2.-2.2.3.4. Zie E. BIRLEY, in CW(2), 35, 1935, p. 56-60; IDEM, Hadrian's Wall, p. 138 e.v.; IDEM, in Latomus, 42, 1983, p. 75; P.A. HOLDER, Army, p. 70; M.P. SPEIDEL, Principes as a Title for ad hoc Commanders, in Britannia, p. 7 e.v., bijzonder p. 11-12. Betreffende de aanwezigheid van de eenheid te Castlesteads, zie supra p. 166-167.

³Zie 2.2.3.3.; R.W. DAVIES, in ES, 12, nr. 23. Deze inscriptie werd door E. BIRLEY, Roman Army, p. 231, postscript, niet opgenomen wegens de te speculatieve herstelling. Verder G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 37; M.P. SPEIDEL, in Britannia, 12, 1981, p. 13; B. OLDENSTEIN-PFERDEHIRT, in JahrbRGZM, 31, 1984, p. 415 e.v.; D. BAATZ, in Germania, 67, 1989, p. 172-174 & 175 e.v.

Aangaande de bevoegdheidsafbakening van de centuriones schenkt ook het Vindolandatabelt 841 een bijzonder interessant inzicht. Dit interimrapport betreffende het effectief aan manschappen van de cohors I Tungrorum toont duidelijk aan dat de bevoegdheidsafbakening niet uitsluitend verliep op grond van het aantal manschappen dat men onder zijn hoede kreeg. Vooreerst dient hier immers opgemerkt te worden dat de eenheid, vermits zij over slechts 6 centuriones beschikte, vanuit technisch oogpunt op dat ogenblik slechts een cohors quingenaria was. Met een getalsterkte van 752 man, inclusief de centuriones, kon de eenheid evenwel met een cohors milliaria peditata gelijkgesteld worden. De evolutie naar die cohors milliaria peditata was bijgevolg nog niet voltooid. Dit heeft ook duidelijk gevolgen voor de bevoegdheden van de officieren. Dit betekent immers dat per centurio gemiddeld 124 militairen ondergeschikt waren. Daartegenover staat dat een normale centuria theoretisch 80 tot maximaal 100 militairen telde, waarbij bv. G.L. Cheesman de voorkeur geeft aan ca. 80 soldaten per centuria. Dit zou een verschil geven van 24 tot zelfs 44 manschappen per centurio¹.

Onafgezien van dit gegeven toont het tabelt 841 dat een dergelijke indeling zeker niet stringent was. Van de cohors I Tungrorum verbleven 337 militairen, van wie 2 centuriones te Coria en op twee ons onbekende plaatsen respectievelijk 6 en 9 militairen waarvan telkens 1 centurio. 1 Centurio was blijkbaar met missie te Londen. Te Chesterholm bleven liefst 296 militairen achter onder bevel van slechts 1 centurio. De juiste opdrachten van deze centuriones kunnen, met uitzondering van deze te Chesterholm die hoogstwaarschijnlijk instond voor het goede verloop binnen het kamp, echter niet uit dit document afgeleid worden.

Hoger wezen wij reeds op het feit dat dit rapport een scherp beeld schenkt van de flexibiliteit van de Romeinse auxilia. Anderzijds toont dit rapport ook aan dat dit zeker zijn weerslag heeft gehad op de opdrachten van de kaders, i.c. de centuriones. Afhankelijk van de opdrachten die de betrokken officier ontving, kreeg hij ook een aantal manschappen ter beschikking. Enkel hierdoor kan deze indeling van militairen per centurio verklaard worden. Het blijft evenwel jammer dat de opdrachten niet gespecificeerd werden.

3.3.4. De ala I Tungrorum Frontoniana.

De ala I Tungrorum Frontoniana schenkt een vrij goed beeld van de structuur van een Romeinse eenheid. Als synthese voor dit kapittel is het interessant dat enkele data betreffende de manschappen en de officieren van deze eenheid nog even naast

¹Zie 2.2.4.3. met uitgebreide literatuur, bijzonder Current Archaeology, 128, 1991, p. 346 e.v.; A.R. BIRLEY, in Roman Frontier Studies 1989, 1991, p. 16 e.v.; A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 81, 1991, p. 62 e.v. FLAVIUS IOSEPHUS, Bell. Iud., III, 67. Vgl. G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 27 e.v.; E. BIRLEY, Alae, p. 54-55; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 111; L. KEPPIE, Roman Army, p. 182 e.v. Betreffende hun opdrachten, vgl. D.J. BREEZE, in Britannia, 5, 1974, p. 145.

elkaar geplaatst worden. Uit de combinatie van de gegevens, die aldus worden samengebracht, blijkt duidelijk de brug die geslagen wordt tussen de Romeinse organisatie en het romanisatieproces dat uitgaat van het Romeinse leger en dat in het volgende hoofdstuk uitvoeriger zal behandeld worden. Hier zullen wij nog vooral aandacht schenken aan de militaire aspecten die uit dit materiaal afgeleid kunnen worden.

Volgnr.	naam	lokatie	monument	dat.
Praefecti alae				
2.9.1.18.	Aelius Celer	Also-Ilosva	altaar	2 ^o h.2 ^o e.
2.6.5.1.	T. Attius Tutor	Solva	ereopschrift	2 ^o h.2 ^o e.
2.7.3.3.	L. Calpurnius	Pan.Inf.	diploma	110-114
2.8.1.1.	Honoratus			
2.3.2.2.	L. Claudius Prudens	Germ.Inf.	graf	1 ^o h.1 ^o e.
	Considianus			
2.14.1.1.	T. Furius Victorinus	Rome	ereopschrift	161-168
2.9.1.17.	C. Iulius Apigianus	Also-Ilosva	altaar	2 ^o h.2 ^o - 1 ^o h.3 ^o e.
2.8.2.4.	Lucius M[---]	Obuda	bouwopschr.	73
2.14.2.1.	T. Popilius Albinus	Etruria	ereopschrift	2 ^o e.
2.9.1.19.	T. Vettulenus Nepos	Also-Ilosva	altaar	2 ^o h.2 ^o e. 1 ^o h.3 ^o e.
Decuriones				
2.9.1.12.	Aurelius De[---]	Also-Ilosva	graf	3 ^o e.
2.8.2.5.	L. Cornelius Crescens	Aquincum	altaar	e.1 ^o b.2 ^o e.
2.8.2.2.	Ingenuus	Aquincum	graf	b.2 ^o e.
2.8.3.1.	Lobasinus	Campona	graf	e.1 ^o e.
2.3.3.2.	M. Lucilius Secundus	Neuss	graf	1 ^o h.1 ^o e.
2.8.1.1.	C. Petillius Vindex	Tokod	diploma	110
2.9.1.6.	Valerius Laetillus	Also-Ilosva	graf	2 ^o h.2 ^o e.
2.9.1.7.	Valerius Valerianus	Also-Ilosva	graf	2 ^o h.2 ^o e.
2.9.1.10.				
2.9.1.6.	C. Valerius Vitalis	Also-Ilosva	graf	2 ^o h.2 ^o e.
Duplicarius				
2.9.1.6.	Valerius Saturninus	Also-Ilosva	graf	e.2 ^o e.
Signifer				
2.11.1.1.	[---]agenius	Tilurium	graf	70-80
2.9.3.1.	[---/---]tius	Versecz	graf	1 ^o h.2 ^o e.
Librarius				
2.9.1.11.	AureliusThemaes	Also-Ilosva	graf	3de e.
Equites				
2.9.1.15.	Aelius Mu[---]	Also-Ilosva	graf	2 ^o h.2 ^o e.
2.9.1.14.	Aelius Quadratus	Also-Ilosva	graf	2 ^o -3 ^o e.
2.9.1.13.	Aponius	Also-Ilosva	graf	2 ^o -3 ^o e.
2.7.1.1.	Calvus	Pan.Sup.	graf	e.1 ^o e.
2.8.2.2.	Campanus	Aquincum	graf	b.2 ^o e.
2.9.1.8.	Cittius	Also-Ilosva	graf	Hadrian.

2.9.1.9.	Cocceius Iulius	Also-Ilosva graf	Hadrian.
2.8.4.2.	Cusides	Intercisa graf	1 ^h .2 ^e .
2.8.2.2.	T. Flavius Bonio	Aquincum graf	b.2 ^e .
2.8.2.3.	Flavus	Aquincum graf	80-85
2.9.1.8.	Iustus	Also-Ilosva graf	Hadrian.
2.3.2.1.	Licinus (Cintusmus?)	Asberg graf	1 ^e .
2.8.4.1.	Litucenus	Intercisa graf	b.2 ^e .
2.9.1.16.	Mucater	Also-Ilosva altaar	e.2 ^e - b.3 ^e .
2.7.3.3.	Nertomarus	Carnuntum diploma	114
2.3.5.1.	Reburrus	Bonn graf	1 ^e .
2.8.3.1.	Terso	Campona graf	e.1 ^e .
2.9.1.15.	[---]s	Also-Ilosva graf	2 ^h .2 ^e .

Op grond van dit overzicht kunnen inderdaad nog enkele belangrijke elementen gededuceerd worden. Uit het bronnenmateriaal betreffende de ala I Tungrorum Frontoniana blijkt dat er een duidelijk verschil bestaat tussen de praefecti enerzijds en de overige kaders en equites anderzijds.

Vooreerst kan men vaststellen dat de praefecti hoofdzakelijk geattesteerd worden in officiële inscripties: wijaltaren, bouwopdrachten, ereopdrachten, diplomata. Slechts één enkele keer komt een praefectus voor in een grafopdracht. De verklaring hiervoor dient, zoals wij reeds stelden, gezocht te worden in de verantwoordelijkheden van de bevelvoerder en in dit geval bijzonder zijn vertegenwoordigingsfunctie.

Anderzijds kan men het ontbreken van grafmonumenten van praefecti langs de limes verklaren door hun beperkte aanwezigheid tijdens hun commando, dat slechts drie tot vijf jaren duurde, en door de gewoonte de stoffelijke resten van de overledene terug naar huis over te brengen. Eén enkele keer treft men in de opdrachten hiervoor een aanwijzing aan. Het monument voor L. Claudius Prudens Considianus, dat mogelijk te Asberg gevonden werd, vermeldt op de laatste lijn: "ossa monumentum domi". De overledene werd te Asberg gecremeerd en de stoffelijke resten werden vervolgens in een urne naar zijn geboorteplaats of thuis overgebracht. Enkel de brandstapelresten werden onder een bescheiden cenotaaf bijgezet. Deze gewoonte was karakteristiek voor de senatoren- en ridderstand¹.

De lagere kaders en de soldaten worden daarentegen vooral geattesteerd door grafmonumenten. Slechts één enkele maal richtte een decurio of een familielid van een eques een altaar op ter ere van een god². Ook hier is de verklaring duidelijk. De lagere kaders en militairen vestigden zich vaak permanent in de

¹Zie 2.3.2.2. Vgl. TAC., *Ann.*, II, 83; DIO, 55, 2, 3; CIL, III, 4060; VI, 2938; XI, 5836. In dit kader kan verwezen worden naar de tituli sepulchrales bij H. DEVIJVER, *Equestrian Officers*, I, p. 80 e.v. Vgl. A. OXE, in *BJ*, 135, 1930, p. 70; H. GABELMAN, in *BJ*, 173, 1973, p. 162; T. BECHERT, *Funde aus Asciburgium*, 4, 1976, p. 18.

²Zie 2.8.2.5.-2.9.1.16.

nabijheid van hun kazerne. Indien hun eenheid niet verplaatst werd, werd dit hun thuis. Hier werd hun tenslotte de laatste eer bewezen. De financiële inspanning om ten private titel een altaar te wijden aan een god moet voor de meeste van deze militairen of hun familieleden te groot geweest zijn.

Interessant is hier dat er ogenschijnlijk een directe relatie waarneembaar is tussen de gregales, de gewone militairen, en hun directe oversten. T. Flavius Bonio, ruiter van de ala Frontoniana, vermeldt op zijn grafopschrift dat hij dienst deed in de turma van Ingenuus zoals Terso, ruiter bij dezelfde eenheid, dienst deed in de turma van Lobasinus. Dergelijke vermeldingen treden relatief zelden op en lijken dan ook verklaard te kunnen worden door een persoonlijke en vertrouwelijke relatie tussen de decurio en zijn ondergeschikte en die uitsteeg boven de puur zakelijke of militaire verhouding. De aanduiding van de turma of de centuria door het gebruik van de naam van de overste is evenwel slechts een puur technische aangelegenheid¹.

Het verschil tussen deze twee groepen komt trouwens, zoals men kan aflezen uit de tabellen, ook tot uiting in het gebruik van de tria nomina en de aanwezigheid van inheemse namen. Een gelijke situatie in de inscripties kan men ook vaststellen voor de overige cohors I Tungrorum te Housesteads en voor de cohors II Tungrorum te Birrens en Castlesteads².

De auxilia Tungrorum bieden bijgevolg een beeld van een zeer degelijk georganiseerde structuur, zowel op het vlak van commando als op het vlak van uitvoeren van opdrachten. De sterke organisatie belet inderdaad niet dat deze eenheden een grote flexibiliteit vertoonden op het vlak van commandowisseling en rekrutering.

¹Zie 2.8.2.2.-2.8.3.1.

²Voor de cohors I Tungrorum, zie e.g. de inscripties van Housesteads, 2.2.5.1. e.v., voor de cohors II Tungrorum, zie e.g. de inscripties van Birrens, 2.2.2.1. e.v. en Castlesteads, 2.2.3.1. e.v.

3.4. De auxilia als factor in het romanisatieproces.

Het wordt algemeen aanvaard dat het Romeinse leger ondermeer via de hulptroepen een belangrijke factor was in de romanisering van de bevolking in de veroverde provincies. De vindplaatsen van de diplomata tonen aan dat talrijke militairen in de provincies bleven waar zij hun militaire dienst volbrachten. Hier waren zij vaak gehuwd en hadden zij een gezin gesticht¹.

Wij hebben reeds getracht het romanisatieproces in de civitas Tungrorum via de historische ontwikkeling van Atuatuca, de civitas-hoofdplaats, te schetsen. Op het ogenblik dat de civitas Tungrorum als bestuurlijke eenheid in het Imperium Romanum functioneerde en verplicht werd hulptroepen te leveren, heeft dat proces ook hier inderdaad op een versnelde wijze plaatsgevonden².

Hier zullen wij uiteraard onze aandacht toespitsen op de rol van de auxilia Tungrorum in de romanisatie van de grensprovincies waar zij gekazerneerd waren. De volgende aspecten dienen in dit kader onderzocht te worden: de rechtspositie van de Tungri in de auxilia, de naamgeving als indicator voor de romanisatie, de familiale relaties in functie van het romanisatieproces, de godsdienstbeleving en tenslotte de iconografie van de grafmonumenten. Voor het onderzoek van de rechtspositie, de naamgeving en de familiale relaties zijn enkel de militairen tot en met de rangen van de principales relevant. Hier treft men immers de 'inheemse' bevolkingslaag aan. De praefecti en de tribuni komen niet in aanmerking, vermits zij, met uitzondering van enkele 'stamhoofden' uit de eerste helft van de 1ste eeuw, niet van inheemse origo waren.

3.4.1. De rechtspositie van de Tungri.

In het bepalen van het juridische statuut van de Tungri als

¹Zie onze opmerking bij het diploma van Flémalle, 2.1.12.2., n. 2. Vgl. verder B. DOBSON & J.C. MANN, in *Britannia*, 4, 1973, p. 196; M.M. ROXAN, in *ES*, 12, 1981, p. 265-286, bijzonder p. 279 e.v.; E. BIRLEY, *Veterans of the Roman Army in Britain and Elsewhere*, in *AncSoc*, 13/14, 1982/1983, p. 265-276, bijzonder p. 271.

²Hiertegenover H. VAN DE WEERD, *Les Tungri*, p. 62 die in 1914 o.m. op basis van de hier bestudeerde inscripties stelde: "Tous les habitants de cette civitas n'étaient pas romanisés. Au contraire, la plus grande partie du peuple des Tungri semble avoir gardé son caractère et ses mœurs nationales. C'est ce qui résulte de l'étude de leurs inscriptions militaires". en op p. 66 zelfs: "De tout ce qui précède il résulte que les Tungri, qui embrassaient la carrière militaire, sortaient presque tous d'une classe de la population qui n'était pas romanisée ou l'était peu. Je crois pouvoir ajouter que cette classe était la plus nombreuse de la civitas Tungrorum malgré trois siècles de domination". Zowel het recent archeologisch onderzoek te Tongeren en elders in de civitas Tungrorum als de resultaten van de studie van het epigrafisch materiaal van deze civitas lijken die stelling in belangrijke mate tegen te spreken.

individuele rechtspersonen zijn een aantal vragen belangrijk: hoe vermeldden de militairen hun herkomst? welk is hun rechtspositie als inwoner van het Imperium Romanum? en vooral, waarom werd de herkomst van de militair vermeld in de diplomata militaria en op de grafmonumenten?

3.4.1.1. Analyse van de herkomstopgaven.

2.3.3.1.	Tunger	ala Afrorum
2.6.6.1.	natione Tunger	ala Augusta
2.8.2.1.	Tunger	ala I Hispanorum
2.4.1.1.	cives Tunger	cohors I Asturum
2.6.4.1.	Tunger	cohors VII Praetoria
2.10.3.1.	natione Tunger	ala Hispanorum
2.10.2.1.	Tunger	?
2.2.2.3.	pagus Condrustis	cohors II Tungrorum
2.2.2.4.	pagus Vellaus	cohors II Tungrorum
2.2.2.9.	cives Raeti	cohors II Tungrorum
2.3.2.1.	cives Tribocus	ala I Tungrorum Frontoniana
2.3.3.2.	domo Camppli	ala I Tungrorum Frontoniana
2.7.3.1.	civis F[risiaus?]	ala Tungrorum
2.7.3.3.	Boius	ala I Tungrorum Frontoniana
2.8.1.1.	Batavus	ala I Tungrorum Frontoniana
2.8.2.2.	Andautonia	ala I Tungrorum Frontoniana
2.8.2.3.	domo Batavus	ala I Tungrorum Frontoniana
2.8.3.1.	Scordiscus	ala I Tungrorum Frontoniana

Het is opvallend dat bij de herkomstopgaven geen enkele Tunger zijn herkomst expliciet vermeldt als militair van een ala of cohors Tungrorum. Al de Tungri die hun herkomst expliciet vermeldden, deden dienst in een eenheid waarvan de oorsprong buiten de civitas lag. Daartegenover kan men vaststellen dat de militairen die hun dienst deden in de auxilia Tungrorum, een origo buiten de civitas Tungrorum vermeldden. Er dient hier één correctie aangebracht te worden. Twee groepen soldaten van de cohors II Tungrorum vermeldden uitdrukkelijk dat zij afkomstig waren van de pagus Condrustis en de pagus Vellaus, die deel uitmaakten van de civitas Tungrorum¹.

Hoe dient men deze gegevens te interpreteren? Het betreft hier 18 herkomstopgaven die lijken aan te tonen dat de betrokken militairen zich wensten te onderscheiden van de eenheid waarin zij dienst deden. Men kan de hypothese formuleren dat de militairen van de auxilia Tungrorum, die hun origo niet meedelen, het evident vinden dat zij Tungri zijn. Wanneer men de herkomstopgaven evenwel aan een meer uitgebreid onderzoek onderwerpt, stelt men in andere hulptroepen vast dat een aantal militairen, hoewel zij afkomstig zijn van de regio waar de eenheid ontstond, toch hun origine expliciet vermelden. Dit

¹Betreffende de pagus Vellaus, zie bijzonder 2.2.2.4.

betekent dat ons bronnenmateriaal in feite niet representatief is¹.

De militairen duiden hun herkomst vooral aan door gebruik van het etnicon: *Tunger, Batavus, Boius, Scordiscus*. Tweemaal treft men 'nazione *Tunger*' aan of werd de herkomst voorafgegaan door 'domo'. De *Condrusi* en de *Vellavi* verwijzen naar hun pagus. Viermaal werd de herkomstbepaling ingeleid door 'civis', nl. door een *Tunger*, een *Tribocus*, een *F[risiaus?]* en de *Raeti*. *Civis* duidt hier op de algemene herkomstbepaling en kan omschreven worden als 'een vrije man herkomstig van ...'²

De aanduiding van de origo van soldaten vormt echter een delicate problematiek. Soms wist men niet waar men juist geboren was. Soms was men ook geboren in een afgelegen provincie. In de beide gevallen gaf de militair als origo een bekende stad of een bekende natio op³.

J. Krier argumenteerde dat het vermelden van de origo de betrokken persoon van rechtswege onderbrengt in een bepaald gebied, i.c. de *civitas Tungrorum*, dat als bestuurseenheid geïntegreerd was in het politiek administratief geheel van het *Imperium Romanum*. De *Tungri* waren in deze visie bijgevolg van rechtswege 'Vollbürger' van de *civitas Tungrorum* en bleven dat voor het leven⁴. De auteur wijst er tenslotte op dat de juridische betekenis van de herkomstopgave niet los kan gezien worden van het juridisch statuut van de *civitas* en haar caput. Belangrijk is in dit kader vooral de herkomstopgave 'civis *Tunger*' (2.4.1.1.). Hoger argumenteerden wij reeds ten gunste van het municipale statuut van de stad *Atuatuca*. Ten einde de eventuele relatie tussen dergelijke herkomstopgaven en het statuut van *Atuatuca* ten gronde op te lossen, beschikken wij

¹Zie bv. *CIL*, XIII, 8335: een *Afer* in de *ala Afrorum*; *CIL*, XVI, 158: een *Thrax* in de *cohors IV Thracum*; *CIL*, XIII, 7801-7802, 12062, 8693: *Breuci* in de *cohors VIII Breucorum*. Vgl. G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 99 e.v.; M.P. SPEIDEL, *The Soldiers' Homes*, in *Roman Army Studies*, II, p. 313-327 (= W. ECK & H. WOLFF, *Heer*, p. 467-481).

²Zie H. WOLFF, in *Chiron*, 6, 1976, p. 274, n. 13. Betreffende de wijze van herkomstopgave, zie ook M. BANG, *Germanen*, p. 20 e.v.; R.J. ROWLAND, in *ActArchHung*, 28, 1976, p. 446.

³H. DEVIJVER, *Equestrian Officers*, p. 269.

⁴J. KRIER, *Die Treverer ausserhalb ihrer Civitas. Mobilität und Aufstieg*, 1981, p. 173-174: "Wenn wir es auch bei nahezu allen in dieser Arbeit besprochenen Inschriften mit privaten Zeugnissen zu tun haben, so ist es doch offensichtlich, dass der Herkunftsvermerk in den meisten Fällen eine politische Aussage beinhaltet: Er weist die in der Inschrift genannte Person als rechtlich zu einer bestimmten, als Verwaltungseinheit in das politisch Gesamtgefüge des römischen Imperiums integrierten Untertanengemeinde des Reiches gehörig aus".

evenwel over te weinig bronnen¹.

Deze visie wordt duidelijk niet door M.P. Speidel gedeeld: "The native province of an auxiliary soldier is given as his home only if he was sent abroad as a recruit. By contrast, his civitas (tribe or town) is given as his home if he had enrolled in a unit stationed or raised in his own province". Op deze regel noteert de auteur wel een aantal uitzonderingen die vooral te maken hebben met het ambigue karakter van sommige herkomstgegevens zoals bv. Germanus of Gallus. Volgens deze auteur houdt de herkomstgegevens geen enkel verband met wat hij noemt 'the legal concept of the origo'. De militairen waren trouwens niet in de mogelijkheid hun verplichtingen ten overstaan van de civitas van herkomst te vervullen en waren bijgevolg vanwege hun inlijving in het leger hiervan ontslagen terwijl zij als veterani per definitie immunes waren. De ware reden voor de vermelding van de herkomst van de militair in officiële documenten zoals diplomata militaria, ligt volgens M.P. Speidel in het feit dat een man door zijn origo gedefinieerd werd. Het Romeins commando was inderdaad sterk geïnteresseerd in de etnische samenstelling van de hulptroepen. Op grond van de etnische herkomst werden ook de militaire kwaliteiten van de betrokken militair getaxeerd. Dit had ook zijn invloed op de inhoud van de grafopschriften van de militairen die dus ook de origo gaan vermelden. De betrokkenen identificeerden zich vaak sterk met hun thuisland evenals met een soort gemeenschappelijk belang dat soldaten van een provinciaal leger samensmeedde².

3.4.1.2. Analyse van het juridisch statuut van de militairen.

In de analyse van het juridisch statuut beperken wij ons tot de militairen zelf. Hun familieleden worden hier niet in het onderzoek betrokken, doch zullen later, bij de studie van de familiale relaties, aan bod komen.

Volgnr.	naam	graad	origo	rechtspositie
Ala I Tungrorum.				
2.2.10.1.	Valerius Nigrinus	duplicarius	-	civis
2.7.3.1.	Necca	eques	Frisiaus?	peregrinus
2.2.1.1.	P. Postumius Censorinus	-	-	civis
Ala I Tungrorum Frontoniana				
2.9.1.12.	Aurelius De[---]	decurio	-	civis
2.8.2.5.	L. Cornelius Crescens	decurio	-	civis
2.8.2.2.	Ingenuus	decurio	-	civis?

¹J. KRIER, Die Treverer, p. 174 e.v.

²Zie in detail M.P. SPEIDEL, Roman Army Studies, II, p. 313 e.v., bijzonder p. 321: "Instead, it comes from a strong identification with one's province in the general population and the common interest binding the men of a provincial army together".

2.8.3.1.	Lobasinus	decurio	Germaans?	civis?
2.3.3.2.	M.Lucilius Secundus	decurio	Campilli	civis
2.8.1.1.	C.Petillius Vindex	ex dec.	Batavus	civis
2.9.1.6.	Valerius Laetillus	decurio	-	civis
2.9.1.7.	Valerius Valerianus	ex dec.	-	civis
2.9.1.10.				
2.9.1.6.	C.Valerius Vitalis	ex dec.	-	civis
2.9.1.6.	Valerius Saturninus	duplicarius	-	civis
2.11.1.1.	[---]agenius	eques	Nemes	peregrinus?
		signifer		
2.9.3.1.	[---]tius	signifer	-	?
2.9.1.11.	Aurelius Themaes	librarius	Syriër	civis
2.9.1.15.	Aelius Mu[---]	eques	Thrakisch	civis
2.9.1.14.	Aelius Quadratus	eques	-	civis
2.9.1.13.	Aponius	eques	-	peregrinus
2.7.1.1.	Calvus	eques	-	peregrinus?
		sesquipl.		civis?
2.8.2.2.	Campanus	eques	-	peregrinus
2.9.1.8.	Cittius	eques	Keltisch	peregrinus
2.9.1.9.	Cocceius Iulius	eques	-	civis
2.8.4.2.	Cusides	eques	Thrakisch	peregrinus
2.8.2.2.	T.Flavius Bonio	eques	Andauton.	civis
2.8.2.3.	Flavus	eques	Batavus	peregrinus
2.9.1.8.	Iustus	eques	Keltisch?	peregrinus
2.3.2.1.	Licinus	eques	Tribocus	peregrinus
2.8.4.1.	Litucenus	eques	Keltisch	peregrinus
2.9.1.16.	Mucater	eques	Thrakisch	peregrinus
2.7.3.3.	Nertomarus	ex gregale	Boius	civis?
2.3.5.1.	Reburrus	eques	Germanus?	peregrinus
2.8.3.1.	Terso	eques	Scordisc.	peregrinus
Cohors I Tungrorum milliaria				
2.5.3.5.	Anicius Ingenuus	med.ord.	-	civis
2.2.5.2.	Hurmio	miles	Germaans?	peregrinus
		beneficiar.		
2.2.4.1.	Amandius	ex pedite?	Gallus?	civis?
2.2.4.2.	Crispus	miles	-	peregrinus
Cohors II Tungrorum milliaria equitata c.L.				
2.2.2.1.	Afutianus	ordinatus	-	civis?
2.2.3.4.	P.Aelius Martinus	princeps	-	civis
2.2.3.1.	Messius Opsequens	princeps	-	civis
2.2.3.2.	Viccius Severus	princeps	-	civis
2.2.2.2.	Frumentius	miles	-	peregrinus
Cohors IV Tungrorum milliaria				
2.6.1.1.	Iomatius	miles	Illyrisch	peregrinus
Tunгри in andere eenheden				
2.3.3.1.	Oclatius	signifer	Tunger	peregrinus?
2.6.6.1.	Chartius	eques sing.	Tunger	peregrinus
2.8.2.1.	T. Claudius Al...	eques	Tunger	civis
2.4.1.1.	Freioverus	eques	Tunger	peregrinus
2.6.4.1.	Tacitus	miles	Tunger	peregrinus

2.10.3.1. Sulpicius Massa	veteranus	Tunger	civis
2.10.2.1. 3 ignoti	milites	Tungri	?

Uit de hierboven geciteerde bronnen komt duidelijk een structuur tevoorschijn waardoor de militairen in groepen verdeeld worden overeenkomstig hun juridisch statuut. De Romeinse burgers droegen in principe de tria nomina, in de praktijk minstens twee namen. De perigrini droegen in regel evenwel enkel een cognomen en regelmatig ook een filiatie in de genitief. Het komt echter ook voor dat zij onterecht de tria nomina droegen. Met deze factor dient men derhalve rekening te houden¹.

Van de 18 principales werden er slechts 5 zonder de tria nomina geattesteerd. Daarentegen werden slechts 6 op 27 milites of equites met de tria nomina geattesteerd. Enkele militairen die de tria nomina droegen, waren nog in actieve dienst en hadden het burgerrecht vermoedelijk via hun vader ontvangen. Daartegenover staan ook enkele gregales die op het ogenblik van hun afzwaaien enkel met hun cognomen vermeld worden. Hoe lager de graad van de betrokken militairen is, hoe vaker deze personen peregrini zijn. Zij verwerven het burgerrecht op het ogenblik dat zij afzwaaien. Wanneer men evenwel de hogere rangen onderzoekt, dan stelt men vast dat de betrokken militairen overwegend cives zijn. Zij ontvingen waarschijnlijk samen met, of voorafgaandelijk aan hun promotie, het Romeinse burgerrecht. Dit uit zich meestal, maar blijkbaar niet noodzakelijk, zoals de voorbeelden van Afutianus en mogelijk ook Oclatius aantonen, in het gebruik van de tria nomina².

In dit kader wijst G. Alföldy nog op het feit dat een aantal militairen zich juridisch tussen de cives en de peregrini bevonden en bijgevolg als cives Latini dienen beschouwd te worden. Deze groep kan door de naamgeving, ondanks enkele aanwijzingen zoals bv. het gebruik van een niet-keizerlijk nomen gentilicium, niet met zekerheid onderscheiden worden³.

¹Betreffende de samenhang tussen naamgeving en burgerrecht, zie G. ALFÖLDY, in Latomus, 25, 1966, p. 37 e.v.; IDEM, Hilfstruppen, p. 105. Deze gegevens werden door H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 63 e.v. niet steeds correct geïnterpreteerd. Vgl. verder K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 70 e.v.; J.E. BOGAERS, in Numaga, 13, 1966, p. 176 e.v.; G. WEBSTER, What the Britons Required from the Gods as seen through the Pairing of Roman and Celtic Deities and the Character of Votive Offerings, in M. HENIG & A. KING, Pagan Gods, p. 58: "Names of Britons are difficult to find, since it was a common practice for natives who achieved social status to invent gentilicia, giving their names a Roman appearance".

²Vgl. G. ALFÖLDY, Zur Beurteilung der Militärdiplome der Auxiliarsoldaten, in Historia, 17, 1968, p. 215 e.v.; IDEM, Hilfstruppen, p. 107; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 49 e.v. Betreffende gevallen zoals Afutianus en Oclatius, vgl. bijzonder K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 76.

³G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 106. Daar tegenover P.A. HOLDER, Auxilia, p. 50: "G. Alföldy has suggested they only held Latin rights, but there are examples of citizens in the auxilia with names formed in similar fashion such as C. Romanus Capito, from Celeia, who served in the ala Noricorum".

Voor de militairen uit de hulptroepen verwijst hij verder naar de cohors II Tungrorum milliaria equitata civium Latinorum. Sedert de studie van H. Wolff over het ius Latii kan deze argumentatie evenwel niet langer weerhouden worden. De vraag dient gesteld te worden of het ius Latii primair een 'stadsrecht' is of tevens als een personenrecht kan gelden. De cohors II Tungrorum milliaria equitata c(ivium?) L(atinorum?) zou de enige directe getuigenis vormen dat een militaire eenheid het ius Latii had ontvangen. H. Wolff argumenteert dan ook dat het ius Latii in wezen een 'stadsrecht' is en bijgevolg niet aan individuele personen, noch aan groepen wordt toegekend. Derhalve dient een andere oplossing voor c.L. voorgesteld te worden. H. Wolff suggereert hiervoor c(oram) l(audata), in het openbaar geprezen (door de keizer). Hij stelt dit voor naar analogie met de inscriptie aan M. Valerius Maximianus waarin de formulering 'ab imp. Antonio Aug(usto) coram laudato' voorkomt¹.

In het juridisch statuut van de militairen van de auxilia Tungrorum kan men, mits enige goede wil, een zekere evolutie waarnemen. Het bronnenmateriaal is weliswaar beperkt. Doch de vaststellingen die K. Kraft deed en ook G. Alföldy voor de hulptroepen van Germania Inferior, lijken toch van toepassing te zijn voor de alae en cohortes Tungrorum².

Tijdens de Iulisch-Claudische dynastie bestonden de hulptroepen waarschijnlijk uitsluitend uit peregrini. De cives Romani waren enkel de decuriones en de centuriones. Er wordt geen enkele soldaat geattesteerd die tijdens de Iulisch-Claudische dynastie gelicht werd en vóór de dienstdtijd van 25 jaren Romeins burger werd³.

Na de Batavenrevolte treedt in het juridisch statuut van de soldaten van de auxilia langzaam verandering op. In de hulptroepen treft men militairen aan die het burgerrecht bezitten, nog vóór zij 25 jaren dienst achter de rug hebben. Een goed voorbeeld hiervan, doch ook het enige voor de auxilia Tungrorum, is T. Flavius Bonio, eques alae Frontoniana. Mogelijk was hij de zoon van een man die het burgerrecht ontving tijdens de regering van keizer Domitianus. Misschien ontving hijzelf het burgerrecht

¹Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 105 e.v., bijzonder ook p. 107, n. 578; IDEM, in BVbl, 51, 1986, p. 209-211; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 51. Daartegenover H. WOLFF, in Chiron, 6, 1976, p. 267-288; IDEM, in BJ, 176, 1976, p. 49. Samengevat, zie 2.2.2.5.

²Zie K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 69 e.v., bijzonder p. 77-78; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 107 e.v.

³Zie 2.3.2.1.-2.3.5.1. Hieraan dienen de volgende militairen, die overleden tijdens het laatste kwart van de 1ste eeuw, maar vermoedelijk gelicht werden tijdens de Iulisch-Claudische dynastie, toegevoegd te worden: 2.4.1.1.-2.6.6.1.-2.8.2.3.-2.8.3.1.-2.11.1.1.(?). De volgende militairen werden gerekruteerd tijdens de Iulisch-Claudische dynastie en verkregen het Romeinse burgerrecht na 25 jaren dienst: 2.8.2.1.-2.10.3.1. Vgl. verder G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 107-108.

wegens bijzondere verdiensten. Daartegenover staan evenwel nog verscheidene peregrini¹.

In de loop van de 2de eeuw tenslotte ziet men het aantal cives Romani in de auxilia Tungrorum groeien. Dit fenomeen kan gedeeltelijk verklaard worden door het steeds groter aandeel van de soldatenfamilies en vooral door de steeds bredere verspreiding van het Romeinse burgerrecht. In de auxilia Tungrorum treft men evenwel niet dezelfde situatie aan als in de hulptroepen langs de Rijn grens die bijna uitsluitend uit cives bestonden².

Interessant is tevens de vaststelling dat bij de principales slechts driemaal een origo opgegeven werd. Slechts éénmaal kan op basis van de naam een Germaanse herkomst vermoed worden. Bij de gregales wordt liefst twaalfmaal de herkomst geattesteerd. In tien gevallen kan een vermoedelijke herkomst uit de naam afgeleid worden. Er bestaat dus ook op dat vlak een duidelijk verschil tussen de principales en de gregales. Hoe lager de graad van de betrokken militair was, hoe vaker herkomst vermeld wordt of uit de naam deduceerbaar is.

De combinatie van het juridisch statuut en de herkomstopgave toont reeds aan dat binnen de hulptroepen er op het vlak van de romanisatiegraad een belangrijk onderscheid kan gemaakt worden tussen de lagere en de hogere rangen. Deze laatste waren aanzienlijk meer doordrongen van de Romeinse beschaving. Dit zal bevestigd worden door de analyse van de naamgeving.

3.4.2. Naamgeving als indicator voor de romanisatie (Fig. 17).

De analyse van het namenbestand leidt tot een beter inzicht in welke mate de Romeinse hulptroepen een belangrijke factor waren in het romanisatieproces. Vanuit wetenschappelijk standpunt zou men hieraan een historische dimensie moeten kunnen toevoegen door het invoeren van een fasering. Dit zou toelaten de vraag naar de evolutie van het romanisatieproces te stellen. Hiervoor is ons bronnenmateriaal evenwel te beperkt³.

Wanneer men het namenbestand van de auxilia Tungrorum in ogenschouw neemt, dan stelt men vast dat de namen van een Romeins-mediterrane herkomst een bijzonder belangrijke plaats in de totaliteit innemen.

¹Betreffende T. Flavius Bonio: 2.8.2.2. De peregrini worden geattesteerd in 2.2.4.2.-2.6.4.1.-2.6.6.1.-2.10.2.1. Vgl. verder K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 77; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 108-109.

²Cives: 2.2.1.1.-2.9.1.9.-2.9.1.14.-2.9.1.15., peregrini: 2.2.2.2.-2.2.5.2.-2.6.1.1.-2.8.4.2.-2.9.1.8.-2.9.1.13.-2.9.1.16. Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 109-110.

³Vgl. A.R. BIRLEY, People, p. 95 betreffende de wisselwerking tussen de oorspronkelijke Britse bevolking en de Romeinse hulptroepen. Vgl. ook M. BANG, Germanen, p. 17 e.v.

2.2.3.4.	P. Aelius Martinus	princeps
2.9.1.15.	Aelius Mu[---]	eques
2.9.1.14.	Aelius Quadratus	eques
2.2.2.1.	Afutianus	ordinatus
2.2.4.1.	Amandius	ex pedite
2.2.5.3.	Anicius Ingenuus	medicus ordinarius
2.9.1.13.	Aponius	eques
2.9.1.12.	Aurelius De[---]	decurio
2.9.1.12.	Aurelius Dec[---]	-
2.9.1.11.	Aurelius Themaes	librarius
2.9.1.11.	Aurelius Thementianus	-
2.2.2.1.	Bassus	-
2.8.2.3.	Blandus	-
2.2.5.2.	Calpurnius	-
2.7.1.1.	Calvus	eques
1.3.9.	Campanus	e primoribus Tungrorum
2.8.2.2.	Campanus	eques
2.2.2.8.	Celer	-
2.8.2.1.	Tiberius Claudius Al.	eques
2.9.1.9.	Cocceius Iulius	eques
2.8.2.5.	L. Cornelius Crescens	decurio
2.2.4.2.	Crispus	miles?
2.8.2.2.	T. Flavius Bonio	eques
2.8.2.3.	Flavus	eques
2.2.2.2.	Fruventius	miles
2.6.4.1.	Hostilius	-
2.6.6.1.	Ianuarius	-
2.8.2.2.	Ingenuus	decurio
2.9.1.8.	Iustus	eques
2.14.1.3.	Iustus	-
1.3.9.	Iuvenalis	e primoribus Tungrorum
2.9.1.13.	Laelius	-
2.3.2.1.	Licinus	eques
2.3.3.2.	M. Lucilius Blandus	-
2.3.3.2.	M. Lucilius Secundus	decurio
2.7.3.3.	Magnus	-
2.2.3.1.	Messius Opsequens	princeps
2.2.5.1.	Orfius	centurio
2.8.1.1.	C. Petillius Vindex	ex decurione
2.2.1.1.	P. Postumius Censorinus	ex ala Tungrorum?
2.7.3.3.	Propinquus	-
2.6.5.1.	Sedatius Quietus	-
2.10.3.1.	Sulpicius Massa	miles
2.6.4.1.	Tacitus	miles
2.10.2.1.	Titus	miles
2.6.6.1.	Valens	-
2.9.1.6.	Valerius Laetillus	decurio
2.2.10.1.	Valerius Nigrinus	duplicarius
2.9.1.6.	Valerius Saturninus	duplicarius
2.9.1.7.	Valerius Valerianus	ex decurione
2.9.1.10.		
2.9.1.6.	Valerius Vitalianus	-
2.9.1.6.	C. Valerius Vitalis	ex decurione
2.6.4.1.	Vicarius	-
2.2.3.2.	Viccius Severus	princeps
2.7.3.3.	Victor	-

2.9.1.11.	Aelia Iulia	mulier
2.9.1.11.	Aelia Pupula	mulier
2.9.1.13.	Aponia	mulier
2.6.1.1.	Firmina	mulier
2.2.2.1.	Flavia Baetica	mulier
2.6.4.1.	Ingenua	mulier
2.9.1.7.	Iulia Mansueta	mulier
2.3.3.2.	Lucilia Pallas	mulier

In totaal dragen 63 personen, 55 mannen en 8 vrouwen, een naam van een Romeins-mediterrane origine. Dit betekent dat ruim 60 % van de betrokkenen in deze groep kunnen onderverdeeld worden. Hiervan dragen 29 mannen en 3 vrouwen enkel een cognomen, 26 mannen en 5 vrouwen evenwel de tria nomina. Van de dragers van de tria nomina treft men slechts 5 personen aan met een vreemd cognomen: Themaes, Thementianus, Massa, Baetica en Pallas¹.

Tegenover dit bestand staan de volgende 'inheemse' groepen:

- De personen van wie de naam van een min of meer duidelijke Keltische origine is.

2.8.4.1.	Aivisa	-
2.8.4.1.	Belicus	-
2.9.1.8.	Cittius	eques
2.9.1.8.	Ioivaus	-
2.7.3.3.	Irducissa	-
2.8.4.1.	Litucenus	eques
2.7.3.3.	Nertomarus	ex gregale
2.8.3.1.	Precio	-
2.10.3.1.	Sulpicius Massa	veteranus
1.6.	Tausius	eques singularis
2.8.3.1.	Terso	eques
2.4.1.1.	Veransatus	-
2.7.3.3.	Bella	mulier

- De personen van wie de naam van een min of meer duidelijke Germaanse origine is.

2.4.1.1.	Freioverus	eques
2.3.5.1.	Friatto	-
2.2.5.1.	Leubasnus	-
2.8.3.1.	Lobasinus	decurio
2.7.3.1.	Necca	eques

- De personen met een 'inheemse' naam zonder dat kan gespecificeerd worden of deze van Keltische of Germaanse origine is.

2.3.2.1.	Dacraio	-
2.2.5.2.	Hurmio	miles
2.9.1.10.	Bonosa	mulier

¹Vgl. met het namenbestand van de civitas Tungrorum waar 61 mannen en 6 vrouwen ofwel 'slechts' 50 % van het totale bestand, een naam van Romeins-mediterrane herkomst dragen. Zie uitvoerig onder 1.2.1.

2.7.3.3. Custa mulier

- De personen van wie de naam van een min of meer duidelijke Thrakische origine is.

2.8.4.2. Bitucentus	-
2.8.4.2. Cusides	eques
2.8.4.2. Disala	-
2.9.1.15. Mucapor	-
2.9.1.16. Mucater	veteranus
2.9.1.2. Mucapuis	mulier
2.9.1.16. Sola?	mulier

- De personen met een niet-Romeinse naam, die niet in de hogervermelde groepen kan ondergebracht worden.

2.3.3.1. Carvus	-
2.6.6.1. Chartius	-
2.11.1.1. Eucisus	-
2.3.3.1. Oclatius	signifer
2.6.6.1. Padagunus	-
2.9.1.11. Aurelius Themaes	librarius
2.6.1.1. Iomatius	miles
2.3.5.1. Reburus	eques
2.6.1.1. Velso	-
2.10.3.1. Mucapuis	mulier

In totaal dragen 39 personen, 33 mannen en 6 vrouwen, een naam van 'inheemse' origine. Dit betekent dat deze groep minder dan 40 % van het totale namenbestand vertegenwoordigt. 31 Mannen en 6 vrouwen dragen enkel een cognomen. Slechts 2 mannen en geen enkele vrouw draagt de tria nomina. Hier komt dus een totaal andere verhouding tevoorschijn als bij de namen van Romeins-mediterrane herkomst waar de tria nomina een veel belangrijker deel van het bestand uitmaakten. Bij de studie van het namenbestand van de civitas Tungrorum viel op dat vrouwennamen van een inheemse origine niet enkel procentueel, maar zelfs in absolute cijfers sterker vertegenwoordigd waren dan de vrouwennamen van een Romeins-mediterrane origine. Dit is hier niet van toepassing gezien de vrouwennamen van een Romeins-mediterrane origine in dit bestand duidelijk een belangrijker plaats innemen. In de totaliteit blijven zij evenwel sterk in de minderheid.

V. Wollmann onderzocht in een korte studie ondermeer de etnische samenstelling van en het romanisatieproces in de ala I Tungrorum Frontoniana. Uit zijn onderzoek bleek dat in de naamgeving een duidelijke evolutie van Germaanse en Keltische namen naar Romeinse namen waargenomen kan worden. Hieruit kon hij enkel het besluit trekken dat de eenheid een intensief romaniseringsproces doorgemaakt had¹.

Op grond van ons bronnenmateriaal kan het vermoeden geuit worden

¹V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 166-174, bijzonder p. 168-169.

dat deze evolutie zich voor alle auxilia Tungrorum heeft doorgezet. En hoewel het namenbestand te beperkt is om een gefundeerde evolutie in de tijd te schetsen, is het in zekere zin toch verrassend om in de 3de eeuw in de cohors I Tungrorum een zekere Hurmio, zoon van Leubasnus, te ontmoeten. Beiden dragen niet-Romeinse namen. A.R. Birley verklaart het voorkomen van deze twee namen door het huwelijk van een Tunger met een plaatselijke vrouw in de 2de eeuw. Rekrutering in de Gallische en de Germaanse provincies blijft evenwel ook mogelijk¹.

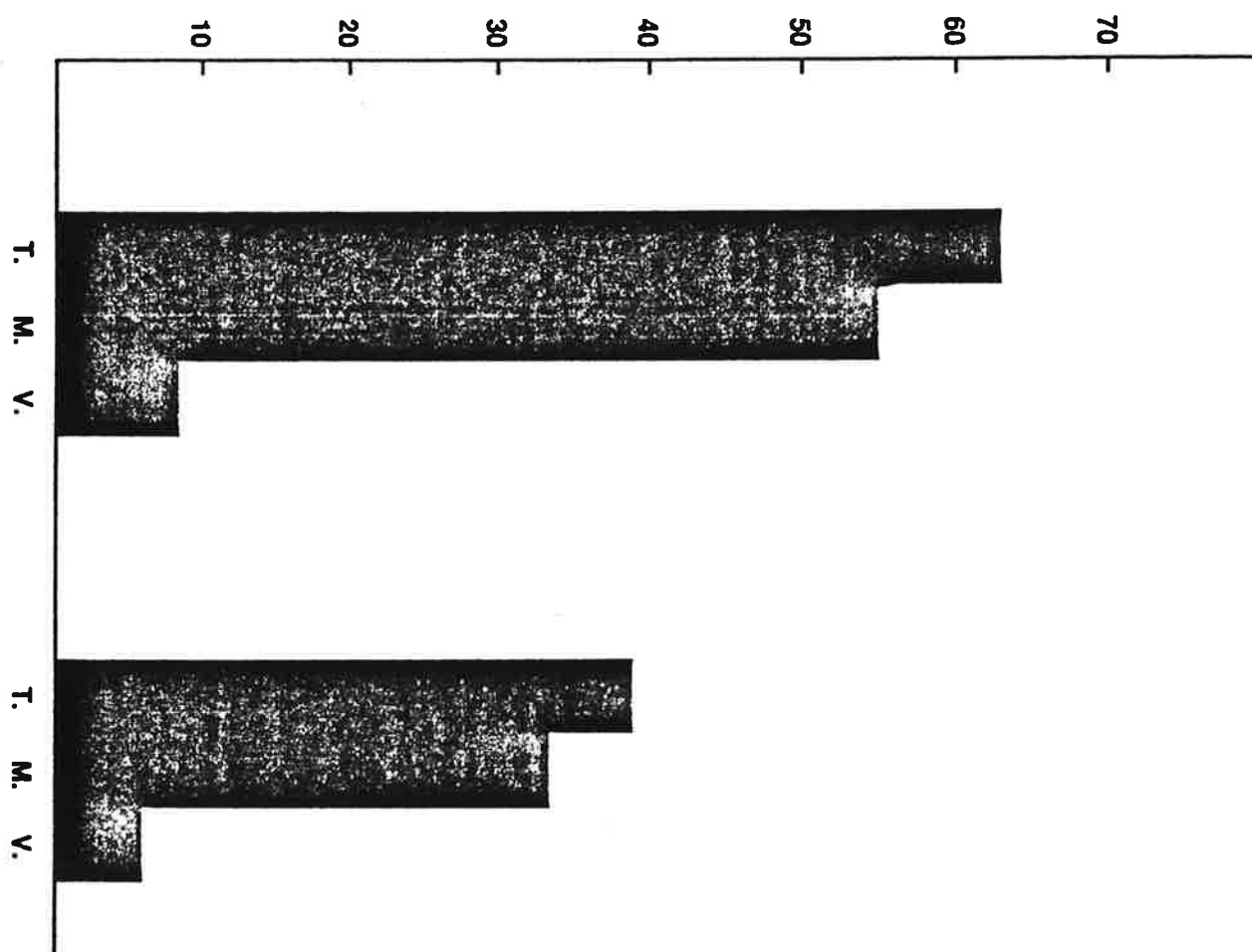

Fig. 17. Analyse van het namenbestand van de militairen van de auxilia Tungrorum en hun familieleden.
1. Romeins-mediterraan; 2. Inheems.

¹A.R. BIRLEY, *People*, p. 95-96.

Wanneer wij tenslotte deze gegevens in relatie brengen met de militaire rang van de betrokkenen, dan stelt men vast dat er een duidelijk verband bestaat tussen de graad van de militair en het gebruik van Romeins-mediterrane of vreemde namen. De gregales dragen overwegend namen van een vreemde herkomst. Naarmate de militairen evenwel een hogere rang bekleden, dragen zij meer en meer namen van een Romeins-mediterrane origine. Dit belet evenwel niet dat een aantal principales, zoals bv. de decurio Lobasinus, nog een naam van 'vreemde' herkomst droegen¹.

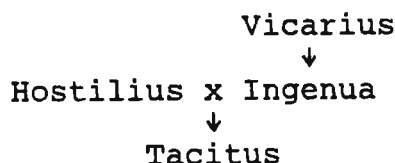
3.4.3. Analyse van de familiale relaties.

Bij de studie van de etnische samenstelling van de bevolking van de civitas Tungrorum stelden wij reeds dat achter een significant deel van de namen van een Romeins-mediterrane origine, personen van een inheemse herkomst schuilgaan. Zij kunnen bijgevolg op basis van de naam niet als dusdanig geïdentificeerd worden. Een onderzoek van de familiale relaties bood evenwel een oplossing. Wij hanteren hier dan ook hetzelfde uitgangspunt.

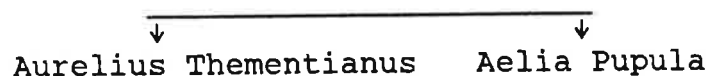
De volgende families of familiale relaties kunnen bij de militairen van de civitas of auxilia Tungrorum genoteerd worden.

X huwelijksrelatie; → ↓ bloedverwantschap

- 2.3.3.1. Carvus → Oclatius
 2.6.6.1. Padagunus → Chartius
 2.4.1.1. Veransatus → Freioverus
 2.6.4.1.

- 2.10.3.1. Sulpicius Massa x Pieris
 2.2.2.1. Bassus
 ↓
 Afutianus x Flavia Baetica
 2.9.1.11. Aurelius Themaes x Aelia Iulia
 ↓

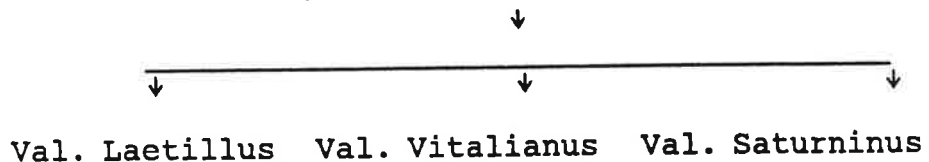

- 2.8.1.1. Caius → C. Petillius Vindex

¹Betreffende Lobasinus, vgl. G. ALFÖLDY, in ES, 5, 1968, p. 7: "der decurio wurde wohl noch vor dem Jahre 70 aus dem ursprünglichen Rekrutierungsbezirk ausgehoben, als die ala noch am Niederrhein stand".

2.9.1.6.

C. Valerius Vitalis X ?

2.9.1.7.-2.9.1.10.

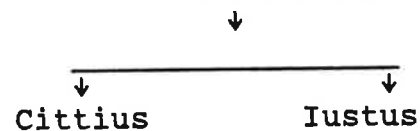
Valerius Valerianus x Bonosa
↓
Iulia Mansueta

2.8.4.2.

Disala → Cusides

2.9.1.8.

Ioivaus x ?

2.8.2.3.

Blandus → Flavus

2.2.5.2.

Leubasnus → Hurmio

2.6.1.1.

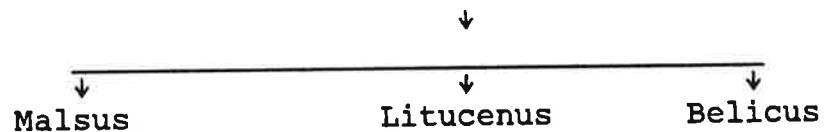
Velso → Iomatius → Firmina

2.3.2.1.

Dacraio → Licinus

2.8.4.1.

Aivisa x ?

2.9.1.16.

Mucater → Sola

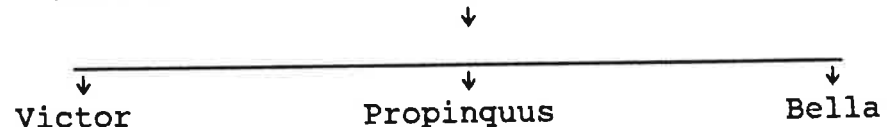
2.7.3.3.

? x Irducissa

Magnus x ?

↓
Nertomarus

I
Custa

2.3.5.1.

Friatto → Reburrus

2.8.3.1.

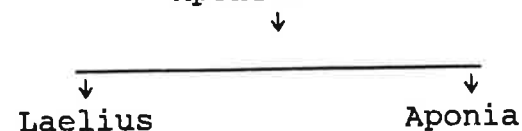
Precio → Terso

2.6.6.1.

Ianuarius → Valens

2.9.1.13.

Aponius x ?

Uit het overzicht blijkt duidelijk dat de militairen in de auxilia vaak een gezin hadden. Als militair bezaten zij evenwel

niet het *ius conubium*. Dit werd hun slechts toegekend na hun eervol ontslag uit het leger en bevestigd in een eventueel diploma militare¹.

Algemeen genomen stelt men vast dat in de grafinscripties tijdens de 1ste eeuw weinig of geen soldatenvrouwen als erfgenamen voorkwamen. Het is slechts vanaf de 2de eeuw dat de overleden militair alles naliet aan zijn levensgezellin en dit ook in het grafopschrift meldde. Dit blijkt ten dele ook uit de volgende inscripties:

2.2.2.1.	Afutianus	Flavia Baetica	coniunx
2.6.4.1.	Hostilius	Ingenua	-
2.7.3.3.	Nertomarus	Custa	uxor
2.9.1.2.	---	Mucapuis	coniunx
2.9.1.10.	Valerius Valerianus	Bonosa	coniunx
2.9.1.11.	Aurelius Themaes	Aelia Iulia	coniunx
2.9.3.1.	[---]tius	---	coniunx
2.10.3.1.	Sulpicius Massa	Pieris	coniunx

Met uitzondering van het diploma militare (2.7.3.3.) komen de geciteerde inscripties alle op grafmonumenten voor. In het diploma wordt de partner *uxor*, vrouw, echtgenote, genoemd. In de grafopschriften is telkens sprake van *coniunx*. Volgens G. Alföldy werd de wettige vrouw *uxor* genoemd. Hij verwijst hiervoor naar het gebruik van deze term in de diplomata. De onwettige vrouw of bijzit werd volgens de auteur daarentegen aangeduid door *coniunx*².

Het is inderdaad een feit dat de echtgenoot van Mucapuis, Afutianus, Aurelius Themaes en [---]tius nog in dienst waren en bijgevolg de *iure* niet gehuwd mochten zijn. *Coniunx* kan in dit geval eventueel de betekenis hebben van 'verloofde', 'bijzit' of beter concubine. Van Valerius Valerianus en Sulpicius Massa weten wij evenwel dat zij veterani waren en bijgevolg ook het *ius conubium* bezaten. Ook hier worden hun vrouwen aangeduid met de term '*coniunx*', echtgenote. Het onderscheid in terminologie dient vermoedelijk dan ook gezocht te worden in een verschil in connotatie. *Coniunx* bezit mogelijk een meer voorname bijklank dan

¹Voor de diplomata verwijzen wij naar RMD. Voor de problematiek betreffende de familiale relaties in het algemeen, zie R.P. SALLER & D.B. SHAW, Tombstones and Roman Family Relations in the Principate: Civilians, Soldiers and Slaves, in JRS, 74, 1984, p. 124-156. Vgl. verder G. ALFÖLDY, in Historia, 17, 1968, p. 215 e.v.; IDEM, Mavors, p. 263; B. CAMPBELL, The Marriage of Soldiers under the Empire, in JRS, 68, 1978, p. 153 e.v.; O. BEHREND, Die Rechtsregelungen der Militärdiplome und das die Soldaten des Prinzipats betreffende Eheverbot, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 116-166, bijzonder p. 150 e.v.; M. MIRKOVIC, Die Entwicklung und Bedeutung der Verleihung des Conubium, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 167-186; M.M. ROXAN, Woman on the Frontiers, in Roman Frontier Studies 1989, 1991, p. 462.

²G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 110: "Die unlegitime Frau hiess *coniunx*, die legitime, wie auch auf den Diplomen, *uxor*"; IDEM, Mavors, p. 264, ook n. 122.

het gewone uxor en verkrijgt om die reden de voorkeur in de grafinscripties, zonder rekening te houden met het al dan niet wettelijk karakter van het huwelijk¹.

Wanneer men tenslotte de familiale relaties nader onderzoekt, dan stelt men vast dat, vermoedelijk onder impuls van het Romeinse leger, deze families sterk geromaniseerd werden en dat achter verscheidene namen van een Romeins-mediterrane herkomst personen van een inheemse origine schuilgaan. Een bijzonder goed voorbeeld hiervan is het gezin van Nertomarus, zoon van Irducissa, een Boius en ex gregale alae Frontoniana. Hij noch zijn vader dragen een Romeins-mediterrane naam. Hij huwde met Custa, de dochter van Magnus, afkomstig van Aquincum. Beide echtelieden waren bijgevolg duidelijk van een inheemse herkomst. Hun kinderen kregen evenwel allen een Romeins-mediterrane naam². Vergelijkbaar hiermee is de evolutie die het gezin van de Kelt Ioivaus doormaakte. Zijn eerste (?) zoon, Cittius, een eques, draagt nog een Keltische naam. Zijn broer Iustus, ruiter bij dezelfde eenheid, draagt evenwel een Romeinse naam³.

De situatie is evenwel niet steeds even duidelijk wegens het feit dat men te weinig zicht heeft in de familiale relaties. In ieder geval dient men er mee rekening te houden dat dit proces tijd in beslag nam. Talrijk immers zijn de voorbeelden waarbij de kinderen nog een inheemse naam ontvingen van hun ouders⁴.

3.4.4. De godsdienst.

De Romeinen besteedden veel aandacht en zorg aan het godsdienstig gebeuren en ritueel. Zij kenden een uitgebreid pantheon waarin

¹M.M. ROXAN, in Roman Frontier Studies 1989, 1991, p. 462 geeft een overzicht van de gebruikte termen voor de echtgenote/vrouw in de grafinscripties. Betreffende de termen coniunx en uxor geeft dit het volgende beeld:

a. echtgenotes van militairen in dienst:

	1 ^o -2 ^o e.	e.2 ^o -3 ^o e.
- coniunx	16	39
- uxor	3	8

b. echtgenotes van veteranen:

- coniunx	3	33
- uxor	4	4

Daarnaast waren nog andere termen in gebruik die evenwel voor ons bronnenbestand niet relevant zijn. Uit het geboden overzicht blijkt een duidelijke voorkeur voor de term coniunx. Gezien het feit dat deze term ook bij vrouwen van veteranen de voorkeur geniet, kan de interpretatie van G. Alföldy (zie p. 250 n. 1) moeilijk weerhouden worden.

²Zie 2.7.3.3.

³2.9.1.8.

⁴Vgl. met de vermeldingen van kinderen zonder inbegrip van de filiatie: 2.6.1.1.-2.6.4.1.-2.7.3.3.-2.9.1.7.-2.9.1.11.-2.9.1.13.-2.9.1.16. Vgl. A.R. BIRLEY, People, p. 95-96.

de officiële goden een vooraanstaande rol speelden. Daar tegenover staat evenwel ook een grote tolerantie tegenover vreemde goden, met die restrictie dat de openbare orde en veiligheid niet in gevaar mocht gebracht worden. De godsdienstbeleving was een private zaak. Voor zover men van een Romeinse godsdienstpolitiek kan spreken, liet zij in feite alles zijn beloop. De Gallo-Romeinse religie is bijgevolg in zekere zin het resultaat van het geloof van Galliërs en Germanen, geïntegreerd in het Imperium Romanum. Wegens het fenomeen van de 'interpretatio Romana' is de inheemse laag van deze godsdienstbeleving echter niet steeds duidelijk herkenbaar. De officiële riten en de keizercultus speelden evenwel een zeer belangrijke rol in het openbare, godsdienstige leven. Het mag dan ook niet verwonderen dat de godsdienst en haar rituelen duidelijk aanwezig waren in het militaire leven en dat zij in zekere zin een belangrijk instrument waren in de legerpolitiek. Politieke propaganda en religie waren niet te scheiden. Het is dan ook in dat licht dat men de godsdienstuitingen bij de auxilia Tungrorum dient te interpreteren¹.

3.4.4.1. De officiële godsdienst.

De officiële godsdienst is goed vertegenwoordigd in de inscripties van de auxilia Tungrorum. Het merendeel van de wijdingen aan de goden van het Romeinse pantheon gebeurden door de eenheid onder leiding van de praefectus of de tribunus, of door de ridderofficier als bevelhebber van de eenheid. De wijdingen door de eenheid onder leiding van de praefectus vormen met 12 eenheden bovendien de belangrijkste groep. Slechts in 4 gevallen treedt de praefectus als bevelhebber van de eenheid op².

Iupiter Optimus Maximus speelde onbetwist een hoofdrol in de officiële religie in het Romeinse leger. De altaren, aan deze god gewijd, zijn zeer frequent en verspreid over het hele Imperium Romanum. Drie altaren die door de cohors II Tungrorum te Castlestaeds aan Iupiter Optimus Maximus gewijd werden, waren versierd met een bliksem op de linkerzijde en een wiel op de rechterzijde. Door het zonnewiel werd Iupiter geassocieerd met de Keltische god Taranis. Het zonnewiel, als symbool voor Taranis, is bovendien in Gallia en de beide Germaniae, dus ook in de civitas Tungrorum, een welbekend fenomeen. Ondermeer te

¹Vgl. F. DREXEL, Götterverehrung, p. 7 e.v.; J.J. HATT, Mythes, p. 102 e.v.; G. WEBSTER, Celts, p. 137; bijzonder C.-J. GUYONARC'H & F. LE ROUX-GUYONARC'H, Remarques sur la religion gallo-romaine: rupture et continuité, in ANRW, II, 18, 1, 1986, p. 423-455.

²Wijdingen door de eenheid o.l.v. de officier: 2.2.2.5. Deae Minervae; 2.2.2.7. Disciplina Augusti; 2.2.2.9. Marti et Victoriae; 2.2.3.1.-2.2.3.2. I.O.M.; 2.2.3.4. I.O.M. et numini Augusti; 2.2.5.6.-2.2.5.7.-2.2.5.11. I.O.M. et numinibus Augustorum; 2.2.5.8. Herculi; 2.2.5.9. Diis Deabusque secundum interpretationem oraculi Clari Apollinis; 2.9.1.19. Marti. Wijdingen door de praefectus: 2.2.2.8. Fortunae; 2.2.5.5. Deo Silvano Cocidio; 2.2.5.10. Deo Marti; 2.9.1.18. Fortuna Redux. Andere: 2.2.2.2. Dibus Deabusque; 2.8.2.5. I.O.M.; 2.9.1.16. Apollini. Vgl. G. ALFÖLDY, Mavors, p. 266 e.v.

Tongeren werden verscheidene fibulae in de vorm van een wiel, die met de cultus van Taranis in verband kunnen gebracht worden, gevonden¹.

In Housesteads werden twee altaren aan Iupiter Optimus Maximus, geassocieerd met de Numina Augustorum, gewijd door één en dezelfde persoon, nl. de praefectus Q. Iulius Maximus. Ook elders, zoals te Maryport of te Birdoswald, werden dergelijke 'reeksen' gevonden. Telkens trof men deze altaren buiten het castellum aan, blijkbaar ten gevolge van een ceremoniële begraafing in de hoek van het oefen- of paradeplein. Het betreft hier de officiële wijdingen op 1 januari van ieder jaar. Mogelijk vond deze jaarlijks weerkerende ceremonie ook ter gelegenheid van een eedaflegging, een 'sacramentum' of een 'nuncupatio votorum', ondermeer naar aanleiding van de verjaardag van de keizer of zijn troonsbestijging plaats².

Mars, eventueel in combinatie met Victoria, Fortuna (Redux), en Hercules speelden uiteraard ook een vooraanstaande rol in de religie van de militairen. Het behoeft inderdaad geen betoog dat oorlog, overwinning, fortuin, een behouden terugkeer of heldendaan een bijzondere plaats bekleedden in het leven van iedere soldaat. Bovendien waren de wijdingen aan Fortuna Redux tijdens

¹Zie 2.2.3.1.-2.2.3.2.-2.2.3.4. Daartegenover het wijaltaar van Housesteads (2.2.5.7.) met patera en kruik. In de civitas Tungrorum: Vliermaal, 2.1.3.1.; Liberchies, 2.1.7.1.; Flémalle, 2.1.12.1.; Ciney, 2.1.16.1. Zie in het bijzonder E.M. WIGHTMAN, Pagan Cults in the Province of Belgica, in ANRW, II, 18, 1, p. 554-555; M.J. GREEN, The Wheel as a Cult-Symbol in the Romano-Celtic World, with Special Reference to Gaul and Britain (Coll. Latomus, 183), 1984; IDEM, The Iconography and Archaeology of Romano-British Religion, in ANRW, II, 18, 1, 1986, p. 130-133; IDEM, in Latomus, 38, 1979, p. 345-367, bijzonder p. 348 e.v.; IDEM, Jupiter, Taranis and the Solar Wheel, in M. HENIG & A. KING, Pagan Gods, p. 65-75; G. WEBSTER, Celts, p. 55-56; J.J. HATT, Mythes, p. 182-203; C. NERZIC, La sculpture, p. 51 e.v.

²Zie L.P. WENHAM, in CW(2), 39, 1939, p. 19-36; E. BIRLEY, Religion, p. 1510: "It is difficult to come to any other conclusion than that advanced in 1939 by L.P. Wenham, that such dedications were made either on the occasion of the annual renewal of the oath of allegiance, or on the birthday of the reigning emperor".; IDEM, Deities, p. 18: "It has been shown by Wenham 1939,..., that it was customary for such altars to be set up year by year, whether at the renewal in January of vows for the health of the emperor or, conceivably, also on the anniversary of his accession - and that such altars, standing on the edge of the unit's parade ground, were soon given honourable burial". Vgl. verder J.R. FEARS, The Cult of Jupiter and Roman Imperial Ideology, in ANRW, II, 17, 1, 1981, p. 98 e.v. Betreffende de jaarlijks weerkerende ceremonies, zie J. HELGELAND, Roman Army Religion, in ANRW, II, 16, 2, 1978: The Military Religious Calendar: the Feriale Duranum, p. 1481 e.v.

het keizerrijk een uiting van bijzondere toewijding aan de keizer¹.

Ook Minerva en Apollo komen in de opschriften voor. Minerva, oorspronkelijk de schutsgodin van het handwerk, de kunsten en de litterati homines, wordt soms verbonden met Mars en is in die hoedanigheid dus ook een krijgsgodin. Het is dan ook niet verwonderlijk dat te Birrens door de cohors II Tungrorum een altaar voor deze godin werd opgericht. Dit laatste verdient door de iconografie een bijzondere aandacht. De basis is versierd met twee dolfijnen en een raaf. Op het kapiteel bevinden zich twee dolfijnen met de kop naar mekaar toe geplaatst. Boven de dolfijnen worden opnieuw twee raven afgebeeld. Het is mogelijk dat door de dolfijnen Minerva met het water geassocieerd wordt, terwijl de raven mogelijk verwijzen naar de rol van de godin als oorlogsgodin². Aan Apollo zullen wij hier geen bijzondere aandacht schenken, vermits het hier gaat om een private wijding, uitgevoerd door de dochter van een militair van de ala Frontoniana³.

Tenslotte treft men in het bronnenbestand ook de algemene wijdingen 'Dib(us) Deab(us)q(ue) omnib(us)', 'aan alle goden en godinnen' aan. Eén maal betrof het een private wijding door een soldaat van de cohors II Tungrorum die op dat ogenblik te Birrens gekazerneerd was⁴. Bijzonder merkwaardig is het wijopschrift 'Diis Deabusque secundum interpretationem oraculi Clari Apollinis' dat de cohors I Tungrorum te Housesteads oprichtte. De wijding aan de goden en godinnen werd verordend door het Orakel van Apollo van Claros die bijzonder vereerd werd te Colophon (Ionië). Het betreft hier één van de zes opschriften die

¹Voor Fortuna, zie ook Tongeren, 2.1.1.1. Voor Hercules, zie ook Tongeren, 2.1.1.7.-2.1.1.13.; Jeuk, 2.1.4.1.-2.1.4.2.-2.1.4.3.-2.1.4.4. Vgl. A. VON DOMASZEWSKI, Religion, p. 113 e.v.; F. DREXEL, Götterverehrung, p. 48 e.v.; E. BIRLEY, Religion, p. 1512-1513; IDEM, Deities, p. 24-25 & 27-31; B.H. STOLTE, Religiösen Verhältnisse, p. 634 e.v.; G. WEBSTER, in M. HENIG & A. KING, Pagan Gods, p. 58; I. KAJANTO, Epigraphical Evidence of the Cult of Fortuna in Germania Romana, in Latomus, 47, 1988, p. 554 e.v.

²Zie 2.2.2.5. In de civitas Tungrorum: Flémalle, 2.1.12.1. Vgl. A. VON DOMASZEWSKI, Religion, p. 109 e.v.; E. BIRLEY, Religion, p. 1512; IDEM, Deities, p. 32; J.L. GIRARD, La place de Minerve dans la religion romaine au temps du principat, in ANRW, II, 17,1, 1981, p. 203-232, bijzonder p. 212-214; B.H. STOLTE, Religiösen Verhältnisse, p. 632-633; C. NERZIC, La sculpture, p. 49-50. Betreffende de associatie van Minerva met het water dient verwezen te worden naar het heiligdom van Minerva bij de warme bronnen van Bath. De Romeinse godin is hier geassocieerd met de godin Sul. Zie H.J. CROON, The Cult of Sul-Minerva at Bath-Somerset, in Antiquity, 27, 1953, p. 79-83; B. CUNLIFFE, The Temple of Sulis-Minerva at Bath, in Antiquity, 40, 1966, p. 199-204; I.A. RICHMOND & J.M.C. TOYNBEE, The Temple of Sulis-Minerva at Bath, in JRS, 95, 1957, p. 97-105.

³Zie 2.9.1.16.

⁴Zie 2.2.2.2. Vgl. E. BIRLEY, Deities, p. 22.

op verschillende plaatsen in het Imperium Romanum werden opgericht, doch waarvan de formulering bijna woordelijk gelijk is. Het was de Romeinse keizer zelf die het Orakel consulteerde. Anders is het niet te verklaren dat de opdracht van het Orakel in die formulering op verscheidene plaatsen in het rijk opgericht werd en dat de cohors I Tungrorum aan deze wijdingen heeft deelgenomen. De wijding dient in verband gebracht te worden met de broedermoord van Caracalla op Geta (26.12.211) en de daaropvolgende gebeurtenissen. Er werd op dat ogenblik immers een enorme inspanning geleverd om op religieuze gronden de keizer te legitimeren en Caracalla niet als broedermoordenaar, maar wel als de man van de 'Voorzienigheid' naar voor te schuiven. De inscriptie toont op die wijze duidelijk de band aan tussen de Romeinse godsdienst en de propaganda voor het keizerlijk huis en het Imperium¹.

Een belangrijk aspect van de officiële godsdienst is de cultus ter ere van de keizer als persoon die over goddelijke macht beschikt. In het afwijzen van deze cultus waren de Romeinen niet langer tolerant. De keizer vertegenwoordigde immers het gezag van Roma. Hieraan was men bijgevolg eerbied verschuldigd. Door de religieuze daad aanvaardde men onvoorwaardelijk de wil van de keizer en de senaat. Het afwijzen van de keizerscultus was bijgevolg een staatsgevaarlijke daad². Wij wezen in dit kader reeds op het gebruik jaarlijks naar aanleiding van de heilwensen ten gunste van de keizer of ter gelegenheid van de verjaardag van zijn troonsbestijging, een altaar te wijden aan I.O.M. Het vorige altaar werd daarbij ceremonieel begraven³. Hoewel verwant met de keizerscultus, laten wij de opschriften die de auxilia Tungrorum ter ere van de keizer en de keizerlijke familie

¹Zie 2.2.5.9. met literatuuropgave. Zie bijzonder C. LETTA, in Studi Classici e Orientali, 39, 1989, p. 265-280, vooral p. 278 e.v.: "... un grandioso sforzo per legittimare in chiave religiosa Caracalla non già come fratricida, ma come uomo della Provvidenza: ... la consultazione dell'oracolo di Apollo Clario e il conseguente editto che ordinava tale supplicatio generale, di cui è traccia in tutto l'impero nella serie delle dediche dis deabusque". Vgl. evenwel ook E. BIRLEY, in Chiron, 4, 1974, p. 512-513: "All the same, it must not be held unreasonable to suggest that the ruler in question was Caracalla, and the date of his consultation A.D. 213. In that year, Caracalla was sick in body and in mind, as Cassius Dio records (77, 15, 5 f.), and in an effort to obtain relief he sought the help of all the most powerful deities".

²Vgl. G. WEBSTER, Celts, p. 137-138. Betreffende de keizerscultus in het algemeen, zie e.g. R. ETIENNE, Le Culte impériale dans la péninsule ibérique d'Auguste à Dioclétien, 1958; L.R. TAYLOR, The Divinity of the Emperor, 1931; D. FISHWICK, The Imperial Cult in Roman Britain, in Phoenix, 15, 1961, p. 159-173 & 213-220.

³Vgl. L.P. WENHAM, in CW(2), 39, 1939, p. 19-36; E. BIRLEY, Religion, p. 1510; IDEM, Deities, p. 18.

oprichtten, buiten beschouwing¹.

Een eerste groep inscripties, opgericht te Castlesteads en Housesteads, werd gewijd aan Iupiter Optimus Maximus en de Numina Augustorum. Het betreft hier een zuiver Romeinse cultus ter ere van de levende keizer (of keizers). Het Numen Augusti is de goddelijke macht waarover de keizer beschikt. De keizer zelf was volgens D. Fishwick echter niet goddelijk². Vergelijkbaar hiermee is het ereopschrift, gewijd aan Caracalla, dat besluit met de formule 'Numini eius semper ac merito devota', altijd en terecht toegewijd aan zijn Numen³. Opmerkelijk tenslotte is het feit dat het Numen Augusti vrij frequent in Britannia voorkomt, dit in tegenstelling tot de wijdingen 'in honorem domus divinae' die algemeen in de Rijnprovincies voorkomen⁴.

Op het einde van de regering van Antoninus Pius richtte de cohors II Tungrorum te Birrens een altaar op ter ere van de Disciplina Augusti. Disciplina gold als de hoogste militaire deugd. Het gaat hier om een abstrahering die de militaire disciplina verheft tot een religieus begrip. Ook elders, bv. te Bewcastle, Corbridge, Great Chesters of Castlesteads, worden dergelijke wijdingen geattesteerd. De talrijke wijdingen tonen duidelijk aan hoeveel waarde werd gehecht aan de onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan het keizerlijke gezag⁵.

3.4.4.2. Overblijfselen van niet-Romeinse ritën.

De Keltische en de Germaanse mythologie is niet steeds even klaar herkenbaar, onder meer ten gevolge van de zgn. 'interpretatio Romana' enerzijds en de verschillende assimilatieprocessen

¹2.2.2.6. door de cohors II Tungrorum t.e.v. Antoninus Pius; 2.9.1.20.-2.9.1.21.-2.9.1.22.-2.9.1.23. door de ala I Tungrorum Frontoniana t.e.v. respectievelijk Caracalla, Severus Alexander, Iulia Mamaea en Hadrianus; 2.12.2.3. door de cohors IV Tungrorum t.e.v. Severus Alexander.

²Zie 2.2.3.4.-2.2.5.6.-2.2.5.7.-2.2.5.11. Vgl. D. FISHWICK, in Phoenix, 15, 1961, p. 214 e.v.; IDEM, The Imperial Numen in Roman Britain, in JRS, 59, 1969, p. 76-91; IDEM, Numina Augustorum, in Classical Quarterly, 20, 1970, p. 191-197; E. BIRLEY, Deities, p. 34-37 met status quaestionis; W. PÖTSHCER, 'Numen' und 'numen Augusti', in ANRW, II, 16,1, 1978, p. 355-392; J.C. MANN, Numinibus Aug., in Britannia, 22, 1991, p. 173-177.

³Zie 2.9.1.20. met literatuur.

⁴Zie binnen ons bronnenbestand 2.1.1.8.-2.1.1.11.-2.1.14.1.-2.1.14.3.-2.1.15.1. Vgl. D. FISHWICK, in JRS, 59, 1969, p. 87; IDEM, in Classical Quarterly, 20, 1970, p. 193; E. BIRLEY, Deities, p. 103; E.M. WIGHTMAN, in ANRW, II, 18, 1, 1986, p. 560.

⁵Zie 2.2.2.7., RIB, 990, 1127, 1128, 1723, 1978. Vgl. A. VON DOMASZEWSKI, Religion, p. 124-125; D. FISHWICK, in Phoenix, 15, 1961, p. 219 e.v.; E. BIRLEY, Religion, p. 1513; IDEM, Deities, p. 23.

anderzijds¹.

De religieuze sculptuur en vooral ook de altaren die ter ere van de goden werden opgericht, waren in wezen een uitvloeisel van de Romeinse cultuur, zowel wat betreft de techniek als wat betreft de iconografische modellen. Hoger wezen wij er reeds op dat het voorkomen van het wiel op de zijde van verscheidene altaren gewijd aan Iupiter, deze god associeerde met de Keltische god Taranis. Vaak is deze vorm van syncretisme niet herkenbaar, vermits de lokale god volledig achter de Romeinse godheid schuilgaat. De iconografie op het altaar toont evenwel duidelijk de identificatie van Iupiter met Taranis aan². De epigrafische getuigenissen betreffende Iupiter Taranis zijn voor het overige vrij schaars. Dat drie altaren, gewijd aan Iupiter Optimus Maximus door de cohors II Tungrorum, in verband kunnen gebracht kunnen worden met de Keltische god Taranis, lijkt geen toeval. Een aanzienlijk gedeelte van de getuigenissen van Taranis treft men aan in Gallia Belgica. Hiertoe horen ook de fibulae in de vorm van het zonniewiel en mogelijk de swastika's. Beide vormen komen ook in Tongeren voor³.

Ondanks die sterk romaniserende invloed die van het Romeinse leger uitging, bleven de niet-Romeinse riten nog duidelijk aanwezig. Als een bijzonder voorbeeld gelden wel de wijdingen aan Hercules Magusanus. Deze cultus, vooral in Germania Inferior verspreid, is populair bij de Tungri en de Batavi. Doch ook andere stammen richtten altaren op ter ere van deze Germaanse

¹Betreffende de interpretatio Romana, zie TAC., Germ., 43, 3 waarbij de Germaanse goden, die voor de Romeinen onbekend waren, vergeleken werden met het klassieke Romeinse pantheon. Vgl. F. DREXEL, Götterverehrung, p. 4 e.v.; P.M.M. LEUNISSEN, Römische Götternamen und einheimische Religion der Provinz Germania Superior, in Fundber.Bad.-Württ., 10, 1985, p. 155 e.v. Evenwel T. DERKS, in Images of the Past, p. 248-249: "The term 'interpretatio Romana' used by Tacitus for this comparison, is better avoided when studying votive inscriptions, for two reasons. First, in contrast to the locus in the Germania, the association in the epigraphs did not originate with the Romans but with the native population. A second objection is that the term interpretatio Romana wrongly suggests a complete conceptual transfer, in which Roman and native deity are identical. This implies that the native gods are credited with the same capacities as those traditionally attributed to the Roman gods linked with them.

²2.2.3.1.-2.2.3.2.-2.2.3.4. Betreffende de verhouding tussen het Romeinse en het Keltische pantheon, zie bijzonder J.J. HATT, Mythes, p. 119-121; M. GREEN, in M. HENIG & A. KING, Pagan Gods, p. 65 e.v.; IDEM, in ANRW, II, 18, 1, 1986, p. 130-133.

³Vgl. M.J. GREEN, in Latomus, 38, 1979, p. 348 e.v., betreffende de fibulae bijzonder p. 351: "I have included wheel and swastika- brooches. Whether this is valid may certainly be disputed. The brooches may have been made entirely for decorative purposes, but it is arguable that they combine functional with ritual features, and that the owner considered it lucky to wear an amulet of the Celtic Sky-God". Zie dienaangaande ook IDEM, Coll. Latomus, 183, 1984, betreffende de fibulae van Tongeren vooral p. 310.

god. De wijding aan Hercules Magusanus door de duplicarius van de ala Tungrorum, Valerius Nigrinus, kan dus niet als toevallig beschouwd worden. Immers te Tongeren, evenals te Bonn, Keulen en Grimmlinghausen, werden naast altaren ook bronzen armbanden gevonden die eveneens de naam van deze god droegen. Hieruit besluiten dat Valerius Nigrinus een Tunger was, is al te voorbarig. Zijn herkomst uit Gallia Belgica of Germania Inferior is evenwel hoogst waarschijnlijk¹.

Een gelijkaardig voorbeeld, maar minder frequent, is de wijding aan Silvanus Cocidius. De god Silvanus hoorde tot het officiële Romeinse pantheon. Cocidius mag echter beschouwd worden als een Keltische god waaraan evenwel vaak wijdingen door de hogere sociale klassen gericht werden. Hier betreft het een wijding door Q. Florius Maternus, praefectus van de cohors I Tungrorum. Deze praefectus wijdde trouwens ook een altaar aan de god Mars².

De relatie tussen de auxilia Tungrorum en hun oorspronkelijk rekruteringsgebied wordt nog duidelijker wanneer men de echte inheemse godheden nader bestudeert. Epona, de Keltische godin van de paarden en de ezels, en bijgevolg vaak vereerd door de cavalleristen, deed via de Gallische ruiters haar intrede in het Romeinse leger. Epona was bijzonder populair bij de lagere klassen van de burgermaatschappij hetgeen de grote hoeveelheid terracottabeeldjes van deze godin verklaart. Niettemin verwierf deze godin een vooraanstaande positie in de auxilia en meer bepaald in de cavalerie hetgeen verklaart waarom zij te Also Ilosva van de ala I Tungrorum Frontoniana, onder leiding van de praefectus, een officiële wijding mocht ontvangen³.

Te Birrens wijdde de pagani Vellavi die dienst deden in de cohors II Tungrorum een altaar aan dea Ricagambeda. Deze

¹Zie 2.1.1.13.-2.2.10.1. met literatuur. Vgl. bijzonder K. SCHERLING, Tungri, kol. 1349; E. BIRLEY, Deities, p. 43 & 75; B.H. STOLTE, Religiöse Verhältnisse, p. 626-629; H.G. HORN, Eine Weihung für Hercules Magusanus aus Bonn, in BJ, 170, 1970, p. 233 e.v.

²2.2.5.5.-2.2.5.10. Vgl. E. BIRLEY, Deities, p. 59 & 72. Volgens A. VON DOMASZEWSKI, Religion, p. 136: "Ein Heeresgott des nördlichen Britanniens ...".

³2.9.1.17. M.b.t. Epona, vgl. A. VON DOMASZEWSKI, Religion, p. 132; F. DREXEL, Götterverehrung, p. 37-38; E. THEVENOT, Les monuments et le culte d'Epona chez les Eduens, in AC, 18, 1949, p. 385-400; P. LAMBRECHTS, Epone et les Matres, in AC, 19, 1950, p. 103-112; R. MAGNEN & E. THEVENOT, Epona, déesse gauloise des chevaux, 1953; K. LINDUFF, Epona: A Celt among the Romans, in Latomus, 38, 1979, p. 817-837; G. WEBSTER, Celts, p. 70 e.v.; C. NERZIC, La sculpture, p. 61; M.J. GREEN, in ANRW, II, 18, 1, 1986, p. 147; L.S. OAKS, The Goddess Epona: Concepts of Sovereignty in a Changing Landscape, in M. HENIG & A. KING, Pagan Gods, p. 77-83.

Germaanse godin is slechts bekend door dit ene opschrift¹. Op dezelfde plaats wijdden militairen van dezelfde cohors, doch afkomstig van de pagus Condrustis, een altaar aan dea Viradecthis. Deze Keltische godin van de strijd en de vruchtbaarheid, die geattesteerd werd op zes inscripties met telkens een verschillende schrijfwijze, was mogelijk de schutsgodin van de Tungri en de Condrusi in het bijzonder. Het is in ieder geval opvallend dat van de zes bekende wijdingen, er drie rechtstreeks naar de civitas Tungrorum verwijzen. Naast de wijding van de militairen van de pagus Condrustis ontving zij nog een wijding van de cives Tungri te Vechten en van Superina, die het altaar oprichtte in het huidige Strée (Condruz). Dit laatste altaar werd trouwens opgericht ter ere van het keizerlijke huis. Een inscriptie uit Mainz stelt deze godin gelijk met Lucena².

Tenslotte wijdden de cohortes Tungrorum altaren aan de Matres zonder dat zij verder gespecificeerd werden evenals aan de Matres Alaternae en de Matres Campestres. Het betreft lokale Gallo-Romeinse godinnen van een Germaanse en Keltische oorsprong. De Matres Alaternae, die ook in verband kunnen gebracht worden met de Germaanse Alaferuae en Alateviae, zijn voor het overige onbekend. Ruimer bekend zijn de Keltische Matres Campestres die te Cramond samen met de Matres Alaternae vereerd werden. Zij werden waarschijnlijk door de Gallische cavaleristen bij de Romeinen geïntroduceerd en dienen in verband gebracht te worden met de campus, het oefenterrein bestemd voor de drill. Hiervan werd trouwens hun naam afgeleid en op die wijze werden zij in zekere zin genaturaliseerde officiële goden. Vaak werden zij verbonden met Epona³.

De altaren, gewijd aan de lokale goden, werden opgericht door de eenheid, eventueel onder leiding van de praefectus en door private personen. Opvallend is dat de praefecti zelf niet als dedicanten optreden. Men dient er wel rekening mee te houden dat het bronnenmateriaal voor de auxilia Tungrorum beperkt is en

¹Zie 2.2.2.4. H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 65; A. VON DOMASZEWSKI, Religion, p. 126; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 361; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1349; E. BIRLEY, Deities, p. 75.

²Zie 2.2.2.3., ook 2.1.15.1.-2.3.1.1. Vgl. H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 65; A. VON DOMASZEWSKI, Religion, p. 126; F. DREXEL, Götterverehrung, p. 38; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 361; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1349; B.H. STOLTE, Religiösen Verhältnisse, p. 654. E. BIRLEY, Deities, p. 76 beschouwt haar als een Germaanse godin.

³Zie 2.2.5.4.- 2.2.9.1. Vgl. A. VON DOMASZEWSKI, Religion, p. 130 e.v.; F. DREXEL, Götterverehrung, p. 38; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1349; E. BIRLEY, in Glasgow Archaeological Journal, 4, 1976, p. 108-110; IDEM, Deities, p. 49 e.v., ook n. 237; IDEM, Religion, p. 1528; B.H. STOLTE, Religiösen Verhältnisse, p. 646; M.P. SPEIDEL, The Shrine of the Dii Campestres at Gemellae, in Antiquités Africaines, 27, 1977, p. 111-118 (= Mavors, VIII, p. 290-297); G. WEBSTER, Celts, p. 64.

bijgevolg onvoldoende representatief¹.

Bijzondere aandacht dient geschonken te worden aan de altaren die door de pagus Vellaus en de pagus Condrustis gewijd werden aan respectievelijk dea Ricagambeda en dea Viradecthis. Beide groepen militairen deden hun militaire dienst in de cohors II Tungrorum en vereerden nog in de 2de helft van de 2de eeuw de goden uit hun thuisland. En hoewel de militairen in groep optraden - in het geval van de pagus Condrustis wordt zelfs vermeld dat de cohors II Tungrorum onder leiding van de praefectus Silvius Auspex stond - gaat het hier o.i. duidelijk om private wijdingen².

3.4.4.3. De godsdienst als factor in het romanisatieproces.

De Romeinse religie was een integrerend deel van de romanisatie. Het mag dan ook niet verwonderen dat de religie een bijzonder belangrijke functie had in het militaire leven. Vermoedelijk was het geen doelbewust georganiseerd instrument ter bevordering van het romanisatieproces. Wel mag men aanvaarden dat de godsdienst een actieve bijdrage aan dit romanisatieproces leverde en als dusdanig ook gestimuleerd werd. Men stelt vast dat er een versmeltingsproces plaatsvond met een wederzijdse aanvaarding van elkaars goden. Romeinse en inheemse goden met dezelfde functies groeiden samen tot een eenheid zoals in zekere zin blijkt uit het verband tussen I.O.M. en Taranis³.

Drie elementen treden in de opschriften van de auxilia Tungrorum duidelijk op de voorgrond. Vooreerst blijkt uit het bronnenmateriaal dat het Romeinse pantheon in de legergodsdienst bij de Tungri duidelijk aanwezig is. Een vooraanstaande rol is hier weggelegd voor Iupiter Optimus Maximus, die door het voorkomen van het zonnewiel op een aantal altaren gelijkgesteld werd met de Keltische god Taranis. Iupiter heeft hier voor de lokale geromaniseerde bevolking in feite de plaats ingenomen van Taranis. Voor de ongeletterde autochtoon blijft Taranis duidelijk herkenbaar. Dit illustreert de wijze waarop de Romeinse goden, niet enkel in de etnische hulptroepen, maar ook in het totale religieuze leven, de plaats innamen van de lokale goden zonder dat evenwel de lokale goden brutaal naar de achtergrond werden

¹Altaren, opgericht door de eenheid: 2.9.1.17.-2.2.5.4.-2.2.9.1. Altaren opgericht door private personen: 2.2.2.3.-2.2.2.4.-2.2.10.1.

²2.2.2.3.-2.2.2.4.

³Vgl. F. DREXEL, Götterverehrung, p. 7 e.v.; G. WEBSTER, Celts, p. 139; M. GREEN, in M. HENIG & A. KING, Pagan Gods, p. 65. Dienaangaande stelde H; VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 65 wat overdreven: "Attachés inébranlablement à leur religion nationale, ils ont forcé les autorités militaires romaines à admettre leurs dieux dans la religion militaire officielle et à placer les statues de ceux-ci dans le sanctuaire du camp à côté de celles des grandes divinités romaines et des enseignes militaires".

verwezen¹.

Er kan een duidelijk verband gelegd worden tussen de Romeinse legergodsdienst en de propaganda ten gunste van het keizerlijk huis. Het betreft niet enkel de keizercultus, die in ons bronnemateriaal geattesteerd wordt door de *Disciplina Augusti* en de *Numina Augustorum*. De propaganda gaat in de wijding 'Dis Deabusque secundum interpretationem Clari Apollini' duidelijk veel verder dan de religieuze onderbouw van een politieke situatie. De daden (misdaden) van de keizer worden verantwoord op religieuze gronden.

Tenslotte is in de officiële legergodsdienst een belangrijke rol weggelegd voor de eenheid en haar bevelvoerder. Wij wezen reeds op het representatieve karakter van het commando. Zowel de eenheid als de praefectus hadden een zekere impact op de legercultus doordat zij verantwoordelijk waren voor de officiële wijdingen. Op die wijze is het leger niet enkel verantwoordelijk voor de politiek-militaire annexatie van het bezette grondgebied, maar ook voor de culturele assimilatie van de bevolking via lokaal geronselde militairen in Romeinse loondienst.

Dit romanisatieproces is, zoals wij aantoonen, evenwel niet absoluut. Bovendien is de aanwezigheid van de inheemse goden, hoewel zij in de minderheid zijn, in het bronnenbestand toch significant. De geattesteerde goden werden bovendien allen mogelijk ook in de *civitas Tungrorum* vereerd. Een wederzijdse beïnvloeding tussen de lokale en de Romeinse goden dient vooropgesteld te worden. Dit komt tot uiting in de aanwezigheid van het wiel, attribuut van Taranis, op enkele altaren ter ere van Jupiter en de wijdingen aan Hercules Magusanus of Silvanus Coccidius².

3.4.5. De iconografie van de grafmonumenten.

De iconografie van de grafmonumenten is bijzonder interessant voor de studie van het romanisatieproces dat onder impuls van het militaire leven bij de soldatenfamilies, afkomstig uit de lokale bevolking, zijn invloed doet gelden. Reeds verscheidene malen heeft men getracht, ondermeer op basis van de voorkomende afbeeldingen, een typologie van de verschillende grafsteles te ontwikkelen. Deze typologie werd vaak mee bepaald door de thema's

¹Dit proces dient uiterst genuanceerd benaderd te worden. Vgl. G. WEBSTER, in M. HENIG & A. KING, *Pagan Gods*, p. 59: "... the manner in which the Britons absorbed the classical deities and turned them into Celtic images, some of them heavily celticized". Deze situatie is niet in alle delen van het Imperium Romanum gelijk. Vgl. dienaangaande e.g. i.v.m. Moesia Superior A. MÓCSY, *Gesellschaft*, p. 243: "Götter, die nicht mit den Namen der klassischen Götterwelt benannt wurden, sind nur im Süden der Provinz, in den Territorien von Scupi, Ulpianum und Naissus bezeugt" en p. 244: "Wie überall, so lassen sich freilich auch in Obermösien manche Götter oder manche spezielle Züge von Göttern nachweisen, die irgendwelche lokale Beziehungen haben".

²Vgl. A. MÓCSY, *Gesellschaft*, p. 251 e.v.

die op de verschillende scènes werden voorgesteld: de buste van de overledene of de overledene ten voeten uit, de ruiterscène in zijn verschillende variaties, het dodenmaal, enz. En juist deze taferelen, in relatie tot de inscriptie, bevatten veel informatie over het doordringen van de romanisatie¹.

Onze aandacht gaat bijgevolg niet uit naar de stijlkenmerken van de verschillende grafmonumenten en hun zuiver typologische classificatie, wel naar de thema's, de achterliggende betekenis van de verschillende afbeeldingen. Het uitgangspunt hierbij is dat de tekst en de figuratieve voorstelling een logische eenheid vormen. Zij waren bestemd voor de toeschouwer uit de oudheid die het funerair gedenkteken in zijn totaliteit las en interpreteerde. De inscripties kunnen bijgevolg niet losgezien worden van het monument en zijn context. Hierbij lag de nadruk op het beeld, terwijl de tekst enkel de nadere, maar daarom niet minder belangrijke, uitleg verschafte. Hier ligt dan ook het belang van het onderzoek van de funeraire iconografie bij de studie van het epigrafisch bronnenmateriaal².

Er zijn evenwel niet zoveel monumenten van militairen uit de civitas Tungrorum of de auxilia Tungrorum bewaard gebleven. Het volgende overzicht mag dan ook niet als een systematische analyse van de verschillende soorten grafsteles, afbeeldingen en achterliggende betekenis beschouwd worden. Wij zullen enkel trachten in het kader van deze problematiek de krachtlijnen van de discussie aangaande de funeraire monumenten te schetsen. Hiertoe worden de grafmonumenten in twee groepen onderverdeeld: grafmonumenten met typische ruiterscènes waarbij de overledene te paard wordt afgebeeld en grafmonumenten zonder deze scènes. Deze laatste kunnen mogelijk wel putten uit het repertorium scènes gebaseerd op het leven in een cavalerie-eenheid.

3.4.5.1. Grafmonumenten met ruiterscènes.

De grafmonumenten met ruiterscènes kunnen in verschillende groepen onderverdeeld worden. Een eerste groep beeldt het thema van de galopperende ruiter die ten aanval trekt, uit. Dit type, waarvan de eerste voorbeelden reeds tijdens de Iulisch-Claudische dynastie te Mainz geattesteerd worden, treft men vaak aan bij de equites van de hulptroepen langs de Rijn later tijdens de 1ste eeuw v. Chr. Enkel de grafmonumenten waarop het dodenmaal afgebeeld wordt, komen vaker voor, ook omwille van het feit dat dit type eveneens geschikt was voor de steles van infanteristen.

¹Vgl. R. WEYNAND, in *BJ*, 108/109, 1902, p. 185 e.v.; A. SCHÖBER, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, 1923, p. 155 e.v.; H. GABELMANN, *Die Typen der römischen Grabstelen am Rhein*, in *BJ*, 172, 1972, p. 65 e.v.

²Betreffende probleemstelling en methodologie, zie H. DEVIJVER, *Equestrian Officers and their Monuments*, in *Equestrian Officers*, I, p. 416-449; H. DEVIJVER & F. VAN WONGERHEM, *The Funerary Monuments of Equestrian Officers of the Late Republic and Early Empire in Italy (50 B.C.-100 A.D.)*, in *AncSoc*, 21, 1990, p. 59-98 (= *Equestrian Officers*, II, p. 154-211).

Men neemt aan dat dit thema vanuit de ateliers van Mainz verspreid werd. Men dient evenwel ook met Bonn als productiecentrum rekening te houden¹.

Bij deze steles uit de Rijnstreek kan men vier groepen onderscheiden. Bij de eerste groep wordt de galopperende ruiter alleen voorgesteld. Bij de tweede groep vindt men hetzelfde thema terug. De calo of de paardeknecht staat evenwel achter het paard. Deze twee groepen worden voor de Tungri evenwel niet geattesteerd. Het derde type stelt een galopperende ruiter voor die de vijand overwint. De neergeslagen tegenstrever ligt onder het paard op de grond. Een goed voorbeeld hiervan is het grafmonument van Reburus, eques van de ala I Tungrorum Frontoniana. In tegenstelling met de inscriptie is het relief vrij grof uitgewerkt. De vijand wordt door het haar, het naakte bovenlichaam en een schild van het laat-Latène type als een Germaan gekarakteriseerd². De laatste groep biedt een variante op het derde thema. Achter de galopperende ruiter, de overwinnaar van de neergeslagen vijand, staat de calo. Hiertoe behoort hoogst waarschijnlijk het grafmonument van Freioverus dat in de vroeg-Flavische periode mag gedateerd worden. Van de afbeelding bleven enkel een voet en een schild bewaard³.

Op het vlak van de thematiek is de stele van de Tunger Chartius, eques singularis, die te Wels gevonden werd, verwant aan de grafmonumenten met ruiterscène uit het Rijnland. Het concept van het grafmonument als aedicula is evenwel totaal anders. De voorstelling onder het opschrift toont de overleden ruiter te paard met geheven werpspies. Het betreft hier duidelijk een galopperende ruiter die ten aanval trekt⁴.

Duidelijk verwant in thema en uitwerking zijn de steles van T. Flavius Bonio, Cusides, en vermoedelijk ook Terso die respectievelijk te Aquincum, Intercisa en Campona werden gevonden. Zij stammen bovendien mogelijk uit eenzelfde atelier van Aquincum en kunnen tijdens de regering van Traianus gedateerd worden. De overledene wordt te paard met zijn wapens voorgesteld. In tegenstelling tot de voorgaande steles betreft het hier geen galopperende ruiter die ten aanval trekt. Het paard schrijdt

¹Over deze groep monumenten, zie H. GABELMANN, Römische Grabmonumente mit Reiterkampfszenen im Rheingebiet, in BJ, 173, 1973, p. 132 e.v.; P. NOELKE, Ein neuer Reitergrabstein in Moers, in Funde aus Asciburgium, 4, 1976, p. 28 e.v.; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 144 & 147; W. SELZER, Römische Steindenkmäler, p. 156 e.v.; C. NERZIC, La Sculpture, p. 117 e.v.

²Zie 2.3.5.1. P. NOELKE, in Funde aus Asciburgium, 4, 1976, p. 30 e.v. Het grafmonument van Reburus mag waarschijnlijk in verband gebracht worden met de Romanius-groep. Zie dienaangaande H. GABELMANN, in BJ, 173, 1973, p. 158 e.v., betreffende het grafmonument van Reburus, p. 162 e.v.; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 145; W. SELZER, Römische Steindenkmäler, p. 156.

³Zie 2.4.1.1. Vgl. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 147.

⁴Zie 2.6.6.1.

evenwel stapvoets voorwaarts. In tegenstelling tot de 'agressie' van de vorige steles stralen deze monumenten een zekere rust uit. De uitwerking van het thema is typisch voor Noricum en Pannonia. De ruiter die in de hoofdcène ten strijde trekt en de vijand overweldigt, treft men niet aan in deze provincies¹.

Een derde variant op de ruitergrafsteles vinden wij terug in het grafmonument van de Tunger Ti. Claudius, eques alae Hispanorum. De buste van de overledene wordt afgebeeld in een schelpvormige nis. Hieronder wordt een ruiter te paard voorgesteld. Hij houdt zijn schild vast en zwaait met de werpspies. In het derde register bevindt zich links een vrouw en rechts een man. Beiden dragen een patella of offerschaal. Het geheel wordt gekenmerkt door de afwezigheid van architecturale ornamenten².

Tenslotte dienen wij hier nog enkele grafmonumenten met ruiterscènes te vermelden waarvan de iconografie niet exact bekend is. De stele van de Tribocus Licinus, enkel bekend uit een slecht afschrift, bevatte een reliëf dat wegens een onduidelijke overlevering niet met zekerheid kan omschreven worden. Het stelde de overledene ofwel als ruiter te paard ofwel bij het dodenmaal voor³.

De grafmonumenten van de ruiters Aurelius Dec[---] en Aelius Quadratus die te Also-Ilosva gevonden werden, bevatten eveneens een ruiterscène. Gezien het feit echter dat deze sedert 1951 als verloren beschouwd worden en ons geen afbeeldingen bekend zijn, dienen wij ons voor de vermoedelijke iconografie te baseren op de summiere aanduidingen van het Corpus Inscriptionum Latinarum. Hierin wordt enkel het thema omschreven. Bij de stele van Aurelius Dec[---] staat boven de inscriptie de afbeelding van een ruiter. Het monument van Aelius Quadratus vertoont boven het opschrift het reliëf van een ruiter en de buste van een vrouw⁴.

3.4.5.2. Grafmonumenten zonder ruiterscènes.

Naast de groep grafmonumenten met ruiterscènes treft men bij de

¹Zie 2.8.2.2.-2.8.4.2.-2.8.3.1. Vgl. A. SCHÖBER, Römische Grabsteine, p. 169; A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 195, n. 34; T. NAGY, in Budapest Régiségei, 22, 1971, p. 111 en 157; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 155. Op het grafmonument 2.9.1.12. bevindt zich boven het opschrift eveneens de afbeelding van een ruiter. Gezien het feit dat dit opschrift sedert 1951 verloren is en wij niet over een foto konden beschikken, is het ons onmogelijk na te gaan of deze stele in haar uitwerking met deze groep verwant is. Deze steles worden traditioneel gedateerd op basis van het grafmonument van Ti. Satto. Vlg. T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 52, n. 32 is het referentiepunt evenwel de stele van M. Valerius Fidus, miles leg. X G. (CIL, III, 10517).

²Zie 2.8.2.1. Vgl. T. NAGY, in Budapest Régiségei, 22, 1971, p.

³Zie 2.3.2.1.

⁴Zie 2.9.1.12.-2.9.1.14.

militairen van de *auxilia Tungrorum* ook een aantal exemplaren aan zonder ruitersreliëf, maar die expliciet verwijzen naar de militaire dienst van de overledene als cavalerist. Populair is het thema van de staljongen die het paard leidt. Deze voorstelling komt soms alleen voor zoals bv. op de verloren grafstele van Aponius¹.

Het grafmonument van Malsus en Litucenus biedt in zekere zin een variëteit op het thema van de calo met het paard. Naast de busten van de beide overledenen op het eerste register biedt het tweede register de voorstelling van drie mannen en twee paarden. Uiterst rechts staat een gewapende man naar links gekeerd, die een ovale schild vasthoudt. Met de rechterhand houdt hij de teugels van een ruiter. Achter dit paard bevindt zich een calo (?) die met de ene hand een schild vasthoudt en met de rechter een onbereden paard leidt. M.P. Speidel merkt dienaangaande op dat de calones bewapend waren en in het functioneren van de troepen een militaire rol speelden. Zij waren bijgevolg niet enkel gewapende dienaren, maar ook getraind en georganiseerd voor de strijd².

Verwant met deze scènes zijn de reliëfs op de steles van Sulpicius Massa en [-]agenius. Onder de inscriptie van het grafmonument van Sulpicius Massa wordt een paard afgebeeld dat vastgebonden werd aan een ruif. Zowel het opschrift als de figuratieve voorstelling worden door één enkel dubbel kader omvat. Bij het monument van [-]agenius bevatte het veld boven het opschrift een paard met veulen. En hoewel de beide grafsteles geen ruiterscène bevatten, verwijzen zij door het afgebeelde thema naar de militaire stiel. Inderdaad refereren dergelijke voorstellingen aan de verzorging van het rijdier door de betrokken militair³.

Vaak evenwel treft men dergelijke afbeeldingen aan in combinatie met andere voorstellingen. De *Tunger Oclatius*, signifer in de ala I *Tungrorum Frontoniana*, wordt in die hoedanigheid ten voeten uit voorgesteld. De overledene staat in een nis. In de rechterhand houdt hij het veldteken dat bekroond wordt door een leeuwepoot. De calo en het paard in het onderste register verwijzen naar het feit dat hij zijn dienst deed in een cavalerie-eenheid⁴.

¹Zie 2.9.1.13. Betreffende de calo, zie M.P. SPEIDEL, The Soldiers' Servants, in AncSoc, 20, 1989, p. 239-248 (= Mavors, VIII, p. 342-350).

²Zie 2.8.4.1. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 155; M.P. SPEIDEL, in AncSoc, 20, 1989, p. 240 & 242 e.v.

³Zie 2.10.3.1.-2.11.1.1.

⁴Zie 2.3.3.1. Vgl. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 145: "The other type is represented by the tombstone of Oclatius of the ala Afrorum. This has close affinities to the Totenmahl type as there is a sculpture of a servant leading a horse beneath the inscription". Zie ook IBID., p. 155; G. WEBSTER, Standards and Standard-Bearers in the Alae, in BJ, 186, 1986, p. 105-115, bijzonder p. 114.

De afbeelding van de paardeknecht met het paard treft men ook aan in combinatie met een ander, zeer populair thema en dat ca. 70 in Germania Superior ingang vond: het funerair banket waaraan de overledene in toga aanligt. Het dodenmaal, dat aanvankelijk geïsoleerd voorkwam, is hierbij telkens de hoofdcène op het monument. Dit is vermoedelijk het geval voor het grafmonument van de Bataaf Flavus, eques van de ala I Tungrorum Frontoniana dat te Aquincum werd gevonden. Ondanks de sterke beschadigingen zijn de voetstukken van de pilasters en de sporen van een bijzetmeubel nog zichtbaar¹.

Opvallend is dat de twee functies, die het militaire apparaat ondersteunden, de librarius en de medicus ordinarius, in hun figuratieve voorstellingen op geen enkele wijze naar het leger verwezen. Inderdaad bevatte het grafmonument van Aurelius Themaes, librarius van de ala I Tungrorum Frontoniana te Alsosva, in drie registers de volgende afbeeldingen: 1. een gebaarde man, een jonge man, een vrouw en een kind; 2. een vrouw die voor een ketel op drie poten zit. Zij houdt een kind vast; 3. twee apotropaeïsche leeuwen en een pijnappel, symbool voor het eeuwige leven².

Bijzonder is ook grafstele van de medicus ordinarius Anicius Ingenuus. In een nis van gestileerde bladeren boven het opschrift wordt een haas afgebeeld. Dit dier, dat refereert aan de god Dionysos, was in de Romeinse wereld gekend voor zijn vruchtbaarheid. Hier was het vermoedelijk een symbool voor leven en onsterfelijkheid³.

Tenslotte dient hier nog het verloren grafmonument van de soldaat Hurmio vermeld te worden. Er bestaat geen enkele aanwijzing dat hierop een figuratieve voorstelling voorkwam⁴.

3.4.5.3. Thema en romanisatie.

Hoe dient men deze graficonografie te interpreteren? Welke besluiten kan men betreffende het romanisatieproces trekken uit deze grafsteles? Het feit dat voor de overledene een grafmonument met een Latijnse inscriptie werd opgericht, betekent dat de

¹Zie 2.8.2.3. Betreffende de maaltijdscène, zie ook 2.9.1.15., mogelijk ook 2.3.2.1. Vgl. e.g. met de grafstele van Silius van de ala Picentiana: W. SELZER, Römische Steindenkmäler, p. 150. Vgl. A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 196, n. 34; T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 53, bijzonder ook n. 36 en 37; H. GABELMANN, in BJ, 172, 1972, p. 115 e.v., bijzonder p. 118 betreffende de relatie tussen de dodenmaalscène en de calo met het paard; P. NOELKE, Unveröffentlichte 'Totenmahlreliefs' aus der provinz Niedergermanien, in BJ, 174, 1974, p. 545-560; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 146; M.P. SPEIDEL, in AncSoc, 20, 1989, p. 239-248.

²2.9.1.11.

³Zie 2.2.5.3.

⁴Zie 2.2.5.1. Dit geldt mogelijk ook voor 2.6.1.1.

betrokken persoon reeds vergaand geromaniseerd was. Hij maakte immers gebruik van een taal en een vormenrepertorium die beide voor hem, gezien zijn afkomst, in essentie vreemd waren. In dat opzicht vertelt de iconografie van het grafmonument in feite niets nieuws. Wel maken deze voorstellingen duidelijk hoe fundamenteel deze romanisatie was en de breuk die ontstaan was tussen de overledene en zijn roots.

De grafmonumenten met het ruitertema, en vooral deze met de overwonnen Germaan, tonen immers aan dat de overledene doordrongen was van de Romeinse geest. De afbeeldingen, die mogelijk op een gezamenlijk voorbeeld teruggaan, vormen namelijk een typisch voorbeeld van de Romeinse overwinningstaferelen. Bovendien getuigen de monumenten in zekere zin van een bepaalde agressie die volledig past in de sfeer die toen vermoedelijk aan het Rijnfront heerste. Tijdens een groot deel van de voor-Flavische periode was de uitbouw van de Rijnlimes immers nog in volle ontwikkeling en dit ging waarschijnlijk ook gepaard met geregelde schermutselingen. Het thema van deze graficonografie sluit op die wijze aan bij de harde realiteit van het militaire leven aan het toenmalige Rijnfront. Dat de gevallen en onder de voet gelopen vijanden in feite leden van het eigen volk zijn, speelt blijkbaar geen enkele rol. De militair maakt deel uit van het Romeinse leger en stond bijgevolg in dienst van de Romeinse staat. In die hoedanigheid voert hij een opdracht uit. Het voorbeeld van Reburus toont bovendien aan dat dit proces zich reeds vrij vroeg, vóór 70/71, voordoet, in feite nog op een ogenblik dat het romanisatieproces in Gallia en Germania nog in volle ontwikkeling was. Men dient hier evenwel ook rekening te houden met het gegeven dat deze voorstellingen dermate frequent voorkwamen dat zij uiteindelijk tot een topos verworden zijn¹.

De grafsteles met ruiterscènes van T. Flavius Bonio, Cusides en Terso die typisch zijn voor Noricum en Pannonia, zijn moeilijker te interpreteren. Niettemin vertonen zij duidelijk de kenmerken van een indringende romanisatie. Hiervoor pleit alleszins ook de zorg die aan de uitvoering van deze grafmonumenten werd besteed. Het beeld roept evenwel niet dezelfde agressie op. Het straalt, zoals wij hoger reeds stelden, eerder een zekere rust uit. En dit is in ieder geval in tegenspraak met de historische realiteit. Immers, tijdens de regeringen van Domitianus (81-96) en Traianus (98-117) werden de limes in Pannonia uitgebouwd en een enorm militair potentieel samengebracht. Daarnaast waren er voortdurend moeilijkheden met de Donauvolkeren. Onder de beide keizers vonden trouwens de Dacische oorlogen plaats².

Hiervan getuigt mogelijk het grafmonument van Malsus en Litucentus. De begeleidende scène toont drie mannen en twee paarden, die zich voorbereiden op de strijd. Deze interpretatie dient met de nodige voorzichtigheid benaderd te worden. Betreffende Malsus

¹Vgl. H. GABELMANN, in BJ, 173, 1973, p. 197.

²Betreffende de situatie in Pannonia op het einde van de 1ste en in het begin van de 2de eeuw, zie supra p. 192.

vermeldt de inscriptie misschien 'occisus in campo', gedood in het strijdperk. Hier dient evenwel aan toegevoegd te worden dat de tekst mogelijk ook tot in c(ivitate) kan aangevuld worden¹. De vertaling levert bovendien zowel voor occisus als voor campus moeilijkheden op. In welke mate kan campus, 'vlakte, open veld, oefenplein' ook als 'slagveld' vertaald worden? Deze betekenis is alleszins niet gebruikelijk. Het is volgens A. Mócsy evenmin gebruikelijk occisus te vertalen door 'gesneuveld, gedood tijdens een veldslag'. Hij verwijst hiervoor naar uitdrukkingen zoals decidit, defunctus, interceptus, interfectus, cecidit, enz. Occisus heeft volgens deze auteur veeleer de betekenis van een moord in de zin van een misdaad². Vermoedelijk mag men de ruiters op de grafstele van T. Flavius Bonio, Cusides en Terso ook beschouwen als equites die zich naar het strijdperk begeven. En ook de scènes van de calo met het paard mogen vermoedelijk geïnterpreteerd worden als voorbereiding op de strijd.

Belangwekkend is in ieder geval dat de overledenen graag naar hun militair verleden verwijzen en zich ook in de beeldentaal als cavalerist of infanterist, meestal met vermelding van hun rang, identificeren. De ruiterscènes zijn in dat opzicht duidelijk, evenals afbeeldingen van de militair in functie, zoals bv. de signifer Oclatius. Dergelijke identificatie geschiedde evenwel ook op een indirecte wijze, bv. door de figuratieve voorstellingen van de calo met paard of zelfs door het paard alleen. Belangwekkend is tenslotte dat deze militairen telkens tijdens hun actieve dienst overleden zijn.

In het kader van het romanisatieproces is het ook van belang te wijzen op de zogenaamde maaltijdscènes. Het thema is welbekend. De overledene, gekleed in toga ligt aan aan het funerair banket. Eventueel wordt ook een dienaar of een familielid afgebeeld. Door de toga is de overledene afgebeeld als Romeins burger. Dit betekent ook dat de overledene gestorven is als veteranus. Zijn oorspronkelijke origo, zelfs indien deze uitdrukkelijk vermeld wordt, wordt op die manier in zekere zin van ondergeschikt belang. Hetgeen primeert in deze maatschappij, die voor een groot deel uit analfabeten bestond, is het beeld. En dit legt juist de nadruk op de overledene als civis Romanus³.

In zijn studie over de typologie van de Romeinse grafsteles langs de Rijn wijst H. Gabelmann op de veelvoud aan types die men reeds bij de aanvang van de funeraire sculptuur in het Rijnland aantreft. Hij ziet een verklaring in de grote verscheidenheid aan voorbeelden die de ateliers ter beschikking stonden. Bovendien

¹Zie J. FITZ, in Alba Regia, 22, 1985, p. 179-180.

²2.8.4.1. Zie dienaangaande A. MÓCSY, Ein Pannonischer Reitersoldat in den Dakerkriegen Trajans, in ActArchHung, 9, 1959, p. 410 (= Mavors, p. 50). Een uitzondering hierop vormt alleszins CIL, VIII, 9286: occisus in bello Maurorum.

³Betreffende het funerair banket, Vgl. C. NERZIC, La sculpture, p. 121 e.v.

stelde hij vast dat zij niet enkel in stijl, maar ook in typologie sterk verbonden waren met Noord-Italia en dat zij ingang moeten gevonden hebben door de steenkappers die het Romeinse leger volgden¹.

Samenvattend kan men bijgevolg stellen dat deze beperkte analyse van de iconografie van de grafmonumenten niet enkel een bevestiging, maar zelfs een versterking biedt van de besluiten die men uit de inscripties kan afleiden. Deze laatste tonen inderdaad aan dat het bevolkingsdeel dat Latijnse inscripties plaatste op de graven van de overledenen in sterke mate geromaniseerd was. Dit romanisatieproces wordt extra benadrukt door de inhouden en de taal van de figuratieve voorstellingen.

¹H. GABELMANN, in BJ, 172, 1972, p. 126.